

YU ISSN 0150 2410

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

VIII. ÉVF / 1976. SZEPTEMBER

28

E szám munkatársai:

*Bori Imre, Borús Rózsa, Jung Károly,
Kalapis Zoltán, Kónya Sándor, Matijevics
Lajos, Pénovácz Antal, Penavin Olga, Szeli
István, Tóth Ferenc.*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

28. SZÁM

*VIII. évfolyam
1976. szeptember*

11. 746
ANB. sp.

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

TANULMÁNYOK

Bori Imre

MÉRLEG

Most, amikor népköltészeti gyűjtő- és elemző munkánk felméréséhez, értékeléséhez fogunk, a gyakorlati jellegű észrevételek mellett elengedhetetlenül szükséges az eddig nyomtatásban megjelent közlések és közlemények szemügyre vétele is, mert ezekben mind eddigi munkánk eredménye, mind mulasztásaink jegyzéke adva van, következésképpen felsejlenek feladataink is. Vizsgálódásainkban természetesen felszabadulás utáni publikációinkra támaszkodunk elsősorban, elengedhetetlen ugyanakkor, hogy ne érintsük az elmúlt száz esztendő termését is — mind jelen munkánk, mind pedig jövődő terveink jobb megalapozása érdekében.

Ha kiadványainkat nézzük, két szakaszt különböztethetünk meg. Nevezzük az egyiket újság- és folyóirat-korszaknak, a másikat könyv-korszaknak. A kettő között a határvonalat az 1962. esztendő jelenti, amikor Burány Béla: Zentavidéki népballadák című kis kötete Zentán megjelent, hiszen utána kezdetben lassabb ütemben, majd mind gyakrabban jelennek meg terjedelmesebb népköltészeti kiadványaink, a hetvenes éveket pedig éppenséggel már a könyvek jellemzik. Nem lehet véletlen, hogy ebben a pillanatban is három, értékben és terjedelemben egyaránt jelentős kéziratunk van nyomdában. S még a folyóiratokban megjelenő közleményeink száma és terjedelme is a hatvanas-hetvenes években nő meg. 1945—1962 között alapjában véve csak a Híd közölt, elvéve és ritkán, népköltészeti tárgyú szöveget Penavin Olgától, Bona Júliától és Tóth Lászlótól, míg az utóbbi években a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek főleg 7.; 11—12., 15.; 19—20.; és 23—24. száma, tulajdonképpen 5 vaskos kötet, ha még a többi számban elszórt közleményeket is ideszámítjuk, azután a Magyar Tanszék Tanulmányainak kötetei, amelyek majd mindegyikében található folklór-közlemény is, nemkülönben a Híd, amely pl. Burány Béla közleményeit publikálta, adja az anyag zömét. Nyilvánvalóan a megjelentetés itt felrajzolódó „üteme” folklorisztikánk tükre is, szervezettségének a fokát is mérhetjük segítségével.

Tapasztalataink szerint folklórkutatásunkban az egyéni vállalkozások a döntőek, miként azt az 1962-ig tartó időszak közleményei bizonyítják (hadd jegyezzük meg, hogy ez maradt munkánknek mindmáig egyik fő ismérve!), viszont 1962-ben Burány Béla kötete, majd az ezt

követő zentai kiadványok jelezték, hogy Zentán egy folklórral foglalkozó kis munkaközösség alakult ki, mit a kötetek fedőlapján a szaporodó gyűjtői nevek is bizonyítanak. Azt reméltük azonban Tanszékünk, majd Intézetünk megalakulásával, hogy többek között folklórkutatásunk is szervezetté válik. Meg kell azonban mondanunk, legalább is kiadványaink alapján, hogy alapvetően most is az egyéni ízlésre és vállalkozói kedvre vagyunk hagyatkozva, s ezen a benyomásunkon még a zentai folklórcsoport megléte sem módosít lényegesen, hiszen munkájuk összetartó erejét ugyanaz az egyéni vállalkozókedv képezi, amely a többieket is. Még az olyan jelentős kiadvány is, mint amilyen Penavin Olgáé a Jugoszláviai magyar népmesék (Bp. 1971) is csak mellékterméke egy más jellegű munkának. A bevezetőjében olvassuk: „A tanszéken folyó népnyelvkutatásnak másodlagos terméke a mesegyűjtés. Kiszállásaink alkalmával nem népmesegyűjtés volt a főcélunk, nem mindig az illető falu vagy előadó, adatközlő mesekincsének összegyűjtése, megmentése volt az elsődleges feladat, ez csak melléktermék...” Ugyanígy mintegy mellékesen és véletlenszerűen állt össze Kovács Ilona és Matijevics Lajos Gombosi népballadák című kötete is (Újvidék, 1975) — Kovács Ilona ügybuzgóságából, aki gyűjtött anyagát juttatta el Tanszékünkre, illetve Matijevics Lajoshoz, miként arról a kötet előszava tájékoztat. A céltudatosság nyomait egyedül a zentaiak munkájában fedezhetjük fel, melynek koronája kétségtelenül a most nyomdában levő balladáskönyv — Kallós Zoltán romániai gyűjtésének méltó párja. Erről tanúskodnak a HITK néprajzi számai is. A fentebb jelzettekben 11 zentai vonatkozású közleményt találunk, míg Észak-Bánát, Dél-Bánát és Közép-Bácska már kisebb mértékben van képviselve. Kivételt képez itt Tóth Ferenc (számszerint 7) közleménye, amelyek egy kutatói terv realizálódásának a termékeiként születtek — de még mindig az individuális vállalkozás szintjén, mégha tervmunkálatok adták is keretét. A többi közlemény esetlegessége kétségtelen, legtöbbször ugyanis pusztán csak „üzenet”, lehetőség villan fel és mutatja meg magát, ennyire futotta egy-egy lelkes ember kutatói kedve. Illusztráljuk állításunkat adatokkal is. Bánáti székelyeinkkel a két publikációban 4 közlemény foglalkozik, Pacsérrel 2, Szlavóniával 5, Topolyával 1, Telecskával 1, Csantavérrel 1, Kopáccsal 1, Szerémséggel 1, Bezdánnal 1, Kishegyessel 2, Ludassal 1, vegyes 4. Ugyanerre az eredményre jutnánk, ha a szerzők és gyűjtők nevét vennénk számba.

A fent elmondottakból egyenesen következik, hogy figyelmünket meglehetősen szeszélyesen, ismét csak egyéni vonzalmak és kezdeményezések megszabta módon osztottuk meg — földrajzi szempontból is. Ha figyelembe vesszük a második világháború előtti gyűjtéseket is, a következő képet kapjuk ebből a szempontból. Négy olyan pontja van imaginárius térképünknek, amely az összpontosított figyelmet jelzi. Ezek: Zenta és vidéke; Felső-Bánát; Dél-Bánát székelysége; Szlavónia — Kórógygyal a középpontjában. A többi pont (Pacsér, Kopács, Bezdán, Gombos, részben Kishegyes és Telecska) valójában egy-egy gyűjtő munkáját jelenti csupán, s ha azt nézzük, hogy gyűjtőink hol laktak, akkor Zenta említésével egészen nyomatékosan a gyűjtések lokális jellege kerül előtérbe. Kiszállási terület csupán három volt valójában: Szlavónia, Észak-

Bánát és a bánáti székelység három faluja. A régebbi gyűjtések figyelembe vételével ilyen területnek minősülhet még a bácskai „Dunakanyar” Gombos központtal (Kiss Lajos) és Kopács, ahonnan Katona Imre publikálta a mesekötetét. Azt, amit felszólalásunk elején konstatáltunk, még itt is érvényes: egyéni vállalkozás, individuális kutatókedv irányította munkánkat, legalább is azokat, amelyeket közölt eredményekkel is számontathatunk. Figyelemre méltó lehet mindezekkel kapcsolatban talán az az adalékunk, hogy nagyobb arányú gyűjtés csak ott folyt, ahol már azelőtt gyűjtöttek: nézzük akár Szlavóniát (ezt a Szlavóniai hétköznapok is példázhatják), akár székelyeinket (Kiss Lajos), „Dunakanyarunkat” (Kiss Lajos), akár Észak-Bánátot (Kálmány Lajos) — az utóbbival a zentaiak gyűjtőterepe érintkezik és részben fedi is egymást a kettő.

Jól látható publikációnkon egyrészt a gyűjtések és a feldolgozások aránya, részben a gyűjtésekben a műfaji megoszlás képe. Nézzük az utóbbit. Három klasszikus műfajt gyűjtöttünk — népdalt (itt Kiss Lajos, Király Ernő, Burány Béla végezte a munka dandárját), népmesét (Penavin Olga és Katona Imre, valamint Matijevics Lajos publikációira gondolok elsősorban) és balladát (Burány Béla, Penavin Olga, Matijevics Lajos, Kovács Ilona), de a baranyai közlések jó része is (Pataky András tevékenysége eredményeként, újabban pedig Katona Imre révén) is ezeket a műfajokat érinti. Az utóbbi években a gyermekjátékok és mondókák is az érdeklődés előterébe kerültek — 1967 után, amikor Tőke István közölt zentai gyűjtéséből, majd Burány Béla publikált, most pedig Matijevics Lajos nagy gyűjteménye van készülöben kiadónknál. A jeles napok szöveganyagáról és az egyéb folklór-műfajokról elszórtan esett szó. Csupán akkor módosul némileg a kép, ha a szokásokról és babonákról szóló közleményeket is idesoroljuk. Ezekről néhány értékes közleményt olvashattunk az utóbbi években.

Érdekeseek lehetnek észleleteink, amelyeket a gyűjtések és az értelmezések közötti arányok vizsgálata kínál fel. Ha jól megnézzük publikációinkat, azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt évtizedben, de azelőtt is, elsősorban és mindenekelőtt gyűjtöttünk. Közleményeink nagyon nagy százaléka valójában puszta szövegközlés. Azt kell tehát mondanunk, hogy dicséretesen sok az, amit gyűjtöttünk, és aggasztóan kevés, amit értelmező munkának, tanulmánynak nevezhetünk. Megítélésem szerint a megjelent könyvek közül kisebb részben ilyen a Kovács Ilona—Matijevics Lajos Gombosi népballadák című kötete, s nagyoobrszt ilyen Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában című idén megjelent könyve. A tanulmányok közül ki kell emelnünk Sinkovics Ferenc: Csantavéri falusi lakodalom a kurjantók tükrében (HITK 19—20), Székely Mária: Az észak-bánáti népballadák dallamvilága (HITK 23—24), Burány Béla: Egy szerb dallam a vajdasági magyar gyermekdalokban (HITK 15), Matijevics Lajos: Vajdasági sirató-paródiaszövegek (HITK 15), Burány Béla: Emberek, sorsok, balladák (HITK 7), Bányai János: A pingált szobák (uo.). A tanszéki Tanulmányokban Matijevics Lajos: Kishegyesi kiszámolók (1), Egy mondókamese tanulságai (6) című dolgozatait említhetjük ebből a szempontból. A „tanulmány” jellemzi — a vele járó tudományos munkával — Burány Béla és Matijevics Lajos nyomdában levő, és a Forum Hagyományaink című sorozatában megjelenő köteteit. Ha vi-

szont feltesszük a kérdést publikációnk alapján, hogy tulajdonképpen mit tudunk a folklórban, így felelhetünk, sommázva, leegyszerűsítve, sarkítva, durván fogalmazva: Már tudunk gyűjteni, a lejegyzéssel is nagyjából megismerkedtünk, de nem tudunk gyűjtött anyagunkkal mit kezdeni, nem tudjuk tudományosan feldolgozni szövegeinket és tapasztalatainkat — részben mert nem vagyunk felkészülve az ilyen munkára, tehát hiányoznak alapvető tudományos ismereteink (pl. nem tudunk, vagy a közelmúltban még nem tudunk népmesét tipizálni, dallamot jegyezni), részben pedig mert hiányoznak az ilyen munkához szükséges alapvető feltételek és kellékek — hiányzik az a bizonyos folklór-archívum, amely nélkül meg sem tudunk mozdulni. Ez a tény is arra mutat, hogy nem módszeresen és nem tervszerűen, hanem individuális megoldásokkal dolgozunk. Éppen ezért alapvető feltételként merül fel egyfelől folklórgyűjtésünk, folklórkutatásunk múltjának az ismerete, másrészt biztos célkitűzéseink irányt adó szerepe. Hogy dolgozhassunk — ismét leegyszerűsítve a kérdést — tudnunk kell, mit végeztek előttünk a kutatók, de azt is, hogy mit akarunk, milyen nagyobb tervbe illeszkedik munkánk.

Leszűrhető tanulságként a publikációk felett tartott szemle alapján a következőket lehet mondani: az elkövetkező években folklór körüli munkázkodásunk jellegének kétfélének kellene lennie: nagyon kívánatos az ún. kabinet-munka a már klasszikus terepi munkaformával párhuzamosan.

A kabinet-munka során a következő feladatok kínálkoznak:

1. A hazai folklór-archívum megszervezése.
2. A kísérő tudományos munka alapjainak lerakása, a folklór segédtudományainak a művelése.

Ami az archívum megszervezését illeti — a magyar tudomány tapasztalatai kézenfekvőek. Itt csak a következő előmunkálatokra figyelemzettetnék:

a) A vidékeink néprajzával foglalkozó minden eddigi kiadvány — könyvtől a legrövidebb szócikkék — leltárba vétele és begyűjtése másolatokban vagy vétel, illetve csere útján, s ebből egy folklór-történeti kézikönyvtár kialakítása.

b) A nem publikált, tehát kéziratban maradt gyűjtések lemásolása, és ha lehetséges kiadása (gondolok például Garay Ákos szlavóniai népmesegyűjtésére és Kálmány Lajos kéziratot hagyatéknak megfelelő részeire). A régi publikációk legjelentősebbjeinek újra kiadása — ez különben megindult Borbély Mihály meséinek kiadásával.

c) A friss anyag folyamatos leltárba vétele és „archivizálása” a megfelelő módon.

A kísérő, előkészítő tudományos vizsgálódások terén a következők látszanak fölöttébb sürgőseknek:

1. Telepítéstörténeti kutatások.
2. Településtörténeti vizsgálatok.
3. A belső, mondjuk így: összehasonlító folklórvizsgálatokhoz előkészítésként megrajzolni a századforduló néprajzi képét, tehát egy történeti jellegű folklórképet kellene adni. Hogy ennek milyen jelentősége

van, Tóth Ferenc érzékelté közülünk talán a legvilágosabban, amikor Kálmány Lajos „nyomában” indult gyűjtőútra.

Ami a terepi-gyakorlati gyűjtőmunkát illeti, elengedhetetlen a tervszerű gyűjtőmunka megszervezése, általában a tervezés kérdésének a tisztázása. Intézetünk folklórprojektumának keretén belül kívánatosnak látszik kisebb, „munkaprojektumok” tervezése. Gondolok itt például egy Baranya-projektumra, vagy egy Dél-Bánát-projektumra. Vizsgálandó területünket több, pontosan tíz zónára kellene osztani, oly módon, hogy Bácska és Bánát 3—3 zónára oszlana, s lenne egy murántúli, szlavóniai, baranyai és szerémségi mikroprojektumunk is. Megállapodás dolga lehetne, hogy egy adott tervidőszakban melyik területen dolgoznánk. De megállapodásunk után a munka komplexitását éppenúgy biztosítanunk kellene, mint a szükséges előmunkálatokat, amelyeknek mindenképpen meg kellene előzniök a terepi felvételezést és kutatást.

Nem kellene (s nem is lenne szabad) azonban elhanyagolni az egyéni gyűjtői kedv kínálta lehetőségeket sem, hiszen ami folklorisztikánkban történt, azt éppen az ilyen gyűjtőmunkának köszönhetjük. Hogy az ilyen munkatársak is szükségesek, nyilvánvaló. Éppen ezért állandóan foglalkoznunk kellene a tervszerű pedagógiai tevékenységgel is — mind középiskolai, mind pedig főiskolai és egyetemi szinten. A folklorista-nevelés formáiról és lehetőségeiről azonban most nem kívánunk szólni, ezért megmaradunk csupán fenti megállapításunknál.

A kép, amit rajzoltunk, közlőről sem derűs, mégha bizonyítható, kézzelfogható, „olvasható” eredményekből vontuk le következtetéseinket. Biztató azonban, hogy már itt tartunk. Kiadványaink a tervszerű munkának nemcsak szükségessége gondolatát, hanem e szükség reális voltát is bizonyítják.*

SUMMARY

BALANCE

The author of this paper weighs the results and scantiness of the Hungarian folklore investigation in Yugoslavia so far, in the first place, on the basis of the collections, articles, elaborations, studies and publications in the decades after the liberation. He emphasizes the necessity of systematic work which requires the joining of collectors; he calls attention to the urgency of storing the published folklore material in archives; he reminds us of collecting the folklore of the less frequented domains, and points to the importance of cultivating disciplines related to folklore.

* A szerző felolvasta a zentai folklór-szemináriumon, 1976. szeptemberében.

Jung Károly

GOMBOS NÉPHAGYOMÁNYAI I.

A születéssel kapcsolatos
népszokás- és hiedelemvilág*

I. RÉSZ

„Az emberi élet három nagy *szüksége* a *születés, házasság, halál*, amellyel a maga módján minden ember szembenéz” — írja Bálint Sándor az emberi élet fordulóihoz fűződő magyar népszokásokat összefoglaló tanulmányában.¹ Gomboson gyűjtött anyagom, amely természetesen korántsem tekinthető e nagy és változatos anyag teljességre törekvő földolgozásának, ugyancsak a fenti gondolatot igazolja. Az első nagy „szükség”, az új ember, az új családtag várása és megérkezése igen nagy mértékben átformálja azt a kisebb emberi közösséget, amely új taggal gyarapszik.² Az évszázadokon át hagyományozódott hiedelmek, szokások és rítusok — annak ellenére, hogy a hiedelmeket és szokásokat kialakító társadalmi-gazdasági feltételek és körülmények alapvető módon megváltoztak — napjainkban is eleven módon vannak jelen a gyerek születését megelőző és kísérő időszakban; bár a szokás- és hiedelemanyag mellett, vagy inkább vele párhuzamosan, szinte minden gombosi asszony rendelkezik alapvető egészségügyi és anatómiai ismeretekkel. A hiedelmek és szokások napjainkban is tovább tartják magukat, s megvan a helyük a születéssel kapcsolatos teendők és cselekvések sorában.

Bár a főntebb elmondottak élő szokásanyagra utalnak, már itt, e bevezető sorokban utalnom kell arra, hogy a népszokás összetevői a gyűjtött anyagban korántsem utalnak teljes modellre;³ az esetek java részében vagy a *szokáscselekmény* maradt meg napjainkig, a rítust értelmező magyarázó szöveg nélkül, vagy pedig éppen a *magyarázó szöveg* gyűjthető föl, anélkül, hogy az adatközlők emlékeznének magára a szokáscselekményre is. Miként a később idézendő példából látható lesz, a születéssel kapcsolatos szokásanyag aktív része elsősorban a magyarázó szövegeket tudja fölmutatni, a szokáscselekmények viszont szinte teljesen a múlt gyakorlataként kerülnek szóba.⁴ Ez pedig azt jelenti, hogy a népszokásanyag, mint az életmódot és viselkedésmódot meghatározó tényező,⁵ a perifériára tolódik, az élet nagy misztériumainak magya-

* A jelen közlemény kiemelt része egy terjedelmesebb — az emberi élet három főbb eseményét tárgyaló — dolgozatnak.

rízatal a tudati szférának egészen más területéről lépnek elő. Még azok az idősebb adatközlők is, akik egykor cselekvő részesei voltak az emberi élet fordulóihoz fűződő rítusoknak, ma már magukévá teszik a racionálisabb — tudományos mezben megmutatkozó — magyarázatokat, és az érdeklődőnek elsősorban ezeket mondják el, nehogy „babonásnak” vagy „maradinak” vélje őket. A gyűjtés során nem kevés időre volt szükségem ahhoz, hogy megmagyarázzam az adatközlőnek: elsősorban nem az érdekel, hogy a beszélgető társ hisz-e a „babonákban”, maga is végzi-e a szokáscelekményt, vagy végezte-e egykoron, hanem a szokás egésze; cselekményi része éppen úgy, mint a hozzá tartozó hiedelem és magyarázat, ahogy az egykoron részét képezte a gombosiak mindennapjainak — esetleg részét képezi ma is.

A megkérdezettek egybehangzó véleménye szerint a gyerekáldás biztosítása volt és ma is a célja a családalapításnak.⁶ Azért házasodtak, „hogy gyerkeik legyenek, minél több”; „hogy család legyen, hogy fönmaradjon a családnév”;⁷ a cél „főleg a családalapítás, mert az mindig volt és lesz is ezentúl is.” Ennek ellenére azonban napjainkban nagyon ritka Gomboson a nagy család; az egykori öt-hat, vagy pláne tíz gyerek már csak távoli emlék. Az egyik adatközlő szerint: „A mai elgondolás szerint nem mindennapi dolognak vészik, ha manapság nagy a család. Egy-két család (család = gyerek) a legszebb. Még a három is szép.”

Régen természetesnek számított, hogy a lakodalom utáni első évben már teherben maradt a menyecske. „Sénki nem szölte még érte. Csak azt mondták, hogy előbb van egy gyerekéd, mint egy új szoknyád uradtól. Éz egy kicsit szúrós szó volt, a menyecske ezt egy kicsit röstelte.” Más megfogalmazásban: az első gyerek „régente gyütt mindjárt az első évbe, még a többi is gyütt utána. Mert ott akkó nem lehetett ellenányi.”

A gyereket tehát fontosnak tartották a családban, összekötő kapcsolatok tekintették a házaspárok között. A ma használatos óvszerek régebben ismeretlenek voltak, valamiféle védekezés azonban ismeretes volt, „volt óvakodás, de mikor már sok gyerek vót. Akkor az apák szoktak védekezni.”⁸ S szinte definíció értékű az alábbi pár mondat, amely tulajdonképpen a gyermekáldással kapcsolatos véleményt foglalja össze: „A gyerek a házasság lánc. Összekötő lánc. Régén sok gyerek vót egy-egy családban. Ahány akart lenni. Azt isten adta mind. Így mondták. Isten adta, el köll fogadni.”

A fenti idézetekben — ha jól megnézzük őket — tulajdonképpen két mozzanat fut párhuzamosan: elsősorban az, hogy a gyerekre szükség van, minél többre, a gyerekek funkciója van a család közösségében (főként a fiúra, mert fönntartja a családnévet); ez a mozzanat egyébként nagyszerűen kifejezésre jut abban a nézetben is, hogy ahol nincsen „család”, például aggregények vagy vénlányok esetében,⁹ ott a falu közvéleménye számotartja, hogy „már két-három gyerekkár van benne”. Másodsorban pedig nyilvánvaló az a mozzanat, hogy a családok, s ezen belül a házaspárok közömbösen tekintettek a gyerekáldásra; úgy vették, hogy a gyerek jön magától. S mindenképpen jellemző az a mondat, amely kimodja, hogy „az a házaspár, akinek nem vót gyereke, azt szérencsétlennek tartották.”¹⁰

Amelyik házaspárnak tehát nem született gyereke az első évben, vagy utána, azokról az volt a vélemény, hogy „valami hiba volt, nem lehetett gyerek. Az asszony azonban gondoskodott más úton, hogy gyereke legyen.”¹¹ Ha a menyecske biztos volt abban, hogy nem saját hibájából nem szülhet gyermeket, akkor nem tartotta szégyennek, hogy más férfinél biztosítsa gyermekének megszületését. Erre régen is volt példa, de az adatközlők szerint napjainkban sem ritka, hogy nem a férj az apja az asszony megszülető gyermekének: „Ha nem az asszony vót a hibás, hanem a férfi, akkor ha az asszony félrelépett, és gyereke született, a férfinak nem vót szabad beleszóni, hogy mér történt. De elfogadta saját gyermekének, mert akkor az asszony mént volna azzal a másik férfival, akitű lett a gyerek. Ha ű nem vót képes gyerekét nemzeni, akkor el kellett fogadnia, amit az asszony máshol szerzett. A falu erre nem szólt semmit, helyesnek találták. Az asszony gyereket akart, azért mént férjhez. Egy másik férfinak kellett őtet (a férjet) helyettesíteni.”

Hogy a férje hibájából gyermektelen menyecske, hogy esik teherbe, arra íme egy példa Gombosról: „Ismerék egy fiatalasszonyt, aki bejárt egy házhó tejért. Onnan hozta a tejet, a fiatalembér még el vót válva a feleségétől, úgyhogy olyan megégyezéssel vót vele, hogy a fiatalasszonynak született egy lánya, aranyszőke szép kislány, tiszta hasonmása annak a fiatalembérnek, ahonnan hordták a tejet. A menyecskének nem vót gyereke a férjitű. Minden a legjobban van most is (a férjjel), ha a fiatalembér nem színvak. Nem szólták még, mert az após meghalt, az anyja még gondolta, hogy legyen egy onoka.”

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a falu közvéleménye nem tartja szégyennek, sem megvetendőnek azt az esetet, ha valaki gyermeket kíván, és mivel a férje nemzékeny, más férfitől „szerez” gyereket. Persze ez nem azt jelenti, hogy a falu „szája” nem tudja, hogy ki a gyerek apja, de a kezdeti suttyogást leszámítva helybenhagyólag nyugtázza: „Mindénki suttyogja-buttyogja, de mindén rendben van. De a szemibe nem mondja még sènki, hogy ez a tied. Sè a menyecskének, sè pedig az embérnek.”

A gyerekáldás, az utód biztosítása tehát olyan feladata a menyecskének, amit mindenképpen meg kell oldania. Míg azonban egyfelől arra kellett törekednie, hogy mindenképpen „gyereket fogjon”, másfelől a teherbe esés és az az állapot, amikor már „máskébb van”, egyáltalán nem volt számára minden esetben örömteli periódus. „Nem böcsúték régen a menyecskét sèmmibe. Ha az anyósa mégtudta, hogy terhes, nagyon haragudott, hogy most má csak szoptatni akar odahaza, és nem akar menni a határba dolgozni. Hogy azé szèdi maga alá a gyereket. Mer azé vót a menyecske, hogy az anyóssát főváccsa. A napa haragudott, mert akkor megint csak úneki köllött menni dógozni, a menyecske még odahaza szoptatott. Régen az anyós is megverte a menyecskét. A menyecskének egyenlő sorsa vót, ha állapotos vót, ha nem.” Az egyik adatközlő jól emlékszik, hogy „apósom nem nagyon túrt bennünket (ketten voltak menyecskék). A menyecskének semmi szava nem volt. Nekünk szót köllött fogadnunk, a férjünknek is úgy köllött viselkedni, ahogy azok mondták. Anyósom az kémét bennünket. De apósom az nem. Egész az utósó pontig a mezőre köllött menni dógozni.”¹²

Ezek a vallomások arra figyelmeztetnek, hogy alapos gyűjtést kellene végezni, amely választ adna a gombosi „asszonyok a nagycsaládban”¹³ kérdésére. Jelen dolgozatunk azonban erre nem vállalkozhat, ez egy későbbi alapos gyűjtés feladata lehetne.

S hogy az anyós miért nem szerette, ha a menyje teherbe esett, azt amellet, hogy munkaerőkieséssel kellett számolni, az is megvilágítja. amit az egyik adatközlő mondott: „Volt az az idő, hogy az egyik ágyon az anyós feküdt gyerekkágyat, a másikon a menyecske. Mert még az anyós is szoptatott, annak is vót gyereke.”

A menyecske tehát munkaerőnek számított a családban, az első világháború körüli időkben minden munkás kézre nagy szükség volt a megélhetés megteremtésére. Jól illusztrálja ezt egy vallomásnak is beillő szövegrész gyűjtéséből: „Abban az időben nem negyven-ötven mázsa buzát teremtek a fődek, hanem két mázsát, még hármát, még két és felet. Egy hold. Olyan nagy volt a szegénység, hogy egy hold kukorica két kocsival termett. Itt a menyecskék nem értek rá dédélgetni a gyereket. Dolgozni köllött, az anyós még nem ért rá, nem bírt annyi kölköt nevelni. Nem is egy menyecske vót a háznál, hanem négy-öt. Ezén az ágyon aludt az édesanya, még az édesapa, azon az ágyon az egyik menyecske a vővel, emezén a másik menyecske, amott a másik vó a lánynyal; a szobában hatan-nyolcan aludtak. És tessék itt aztán védekézni gyerekek ellen.”

TERHESSÉG ELŐTT

Mindebből következik, hogy fél évszázaddal ezelőtt valamiféle „családtervezésről” nem lehetett beszélni, legfeljebb a vagyonosok esetében — de ezt a kérdést később fogjuk tárgyalni.¹⁴ Mivel a gyereket „isten adta”, „a terhesség mindig váratlanul jött”. Csak nagyon elvétve történt meg, hogy egy asszony hosszú ideig meddő, gyermektelen maradhatott, de erre azt mondták, „hogy ennek nem is lesz soha gyereke, egy regiment katona sē fog neki csináni gyereket.”

Éppen ezért az anyák már figyelték lánygyerekeiket, hogy mikor jelentkeznek a menstruációjuk.¹⁵ „A régi időben fiatalon jelentkezett (a menstruáció), és a lánygyereknek ez azt jelentette, hogy sok gyereke fog születni.¹⁶ Hogy érett a méhje, hogy sok gyerek fog születni, mert ki van fejlődve idejekorán.”

A menyecskék közösülés közben analógiás cselekedetekhez folyamodtak,¹⁷ amelyek a születendő gyerek nemének meghatározását célozták: „Azt mondták, hogy az asszony tátsa el a száját, akkor lánygyerek fog születni, ha nem, akkó fiugyerék születik.”¹⁸ Ugyanez az adatközlő emlékszik arra is, hogy ha a menyecske nevetett közösülés közben, akkor lánygyereket várt, ha pedig nem, akkor fiúgyereket.¹⁹

Az eddigi gyűjtés nem tudott más hiedelmet felmutatni, amely a születendő gyerek nemének előre való meghatározását célozná. Az egyik adatközlő azonban egy homályos mondatban arra utalt, hogy talán régente mégis tarthattak fejszét vagy baltát az ágy alatt, s amelynek

ugyancsak az lett volna a funkciója, hogy a leendő gyerek fia legyen!”
„Régén még annyira buta volt a nép, hogy beképzelte, hogy a Szent Péter csapja a ballóját a kislányba, hogy azé lett lány.”

A TERHESSEG

Adatközlőim emlékezete szerint a teherbe esés fölött érzett öröm egyfajta szégyenérzettel is társult a menyecskéknél. Ha csak lehetett, igyekeztek eltitkolni mindenki előtt; sokszor az anyós vagy a többi hozzátartozó csak akkor szerzett róla tudomást, amikor a „viselős asszony már fele idős volt”. „Régén ez majdnem szégyénféle volt, titokféle volt. Ha valaki gyereket várt, akkor azt addig titkúták, ameddig csak lehetett. És aztán mégiscsak még kellett mondani, amikor már látszott valami. A férje tudja, az édesanyjának súgta meg, de legkésőbbben. *Szégyenkédeve mondta meg.*”²¹ Főleg az első gyereket nem akarták a terhes menyecskék megmondani senkinek, „mert ha a gyerek hamar született, az első évbe, akkor azt mondták, hogy egy koldusból kettő.”

Amikor a család tudomást szerzett a várandósságról, a reakció nem minden esetben volt az öröm kifejezése: hogy hogy viszonyultak a várandós menyecskéhez „az attú függ, hogy milyen a család. Amilyenék a szülők. Hogy milyen belátással vannak vele szemben. Ahun nem várják a gyereket, ahun nem kedves a gyermek, ott nem kedves a terhes asszony sē. Ott nem nagyon járnak elő jó példával.” Vagy: „Ha örúnek a gyerekek, akkó kedvesek, mindēféle jó kosztokba részesítik, kérdēzik, hogy mit kíván, mit süssenek, mit főzzenek; ha nem kívánt a gyereket, akkó nemigen izgassák magukat rajta. Akkó majd amit a sors hoz magával.”

Voltak parasztcsaládok, ahol az após nyíltan kimondta és állandóan érezte, hogy „a menyecske a legutószó személy a háznál”. Ennek fényében valóban érhetővé válik, hogy a menyecske eltitkolta terhességét, ameddig csak tehetette, nem dicsekedett el vele. Pedig minden oka megvolt rá, mert amikor tudomást szerzett róla, az após talán még nagyobb izgalommal várta az „onokát”, mint maguk a leendő szülők. S az is természetes, hogy a „gyereket”, vagyis a fiút várta, mert az volt a cél, hogy a „családi név megmaradjon”. Különösen az első gyereket előzte meg hatalmas várakozás, s ha az nem volt fiúgyerek, akkor az nagy felfordulást okozott a háznál. Nem volt mindegy, hogy a bábasszony „szénát” mond-e ki az ablakon szüléskor az ott várakozó nagyapának, vagy pedig „szómát”. A széna ugyanis fiúgyereket jelentett, vagyis „kis trónörököst”, a „szóma” azonban csak „kis húgyost”, vagyis csak lányt. Ennek tárgyalása azonban a későbbiekre tartozik.

„SZÉNA” VAGY „SZÓMA”

A terhesség tényének tudomásul vétele után a család és a rokonság asszonytagjai állandóan megfigyelés alatt tartják a terhes menyecskét, hisz a jelek alapján mindenképpen előre tudni szeretnék a születendő

gyerekek nemét. Egész sor jelet ismernek a faluban, amelynek alapján jóslatokba szoktak becsútkozni. „De ez nem éppen mindig így van, csak így szokták mondani” — tették hozzá az adatközlők. A gombosi hiedelem szerint fiúgyerekek születik az alábbi megfigyelések esetében:

- a) „Azt szokták mondani, amikor má az a nő, aki hordja a gyereket, az utolsó időbe van, hogy milyen terhes, milyen hegyes a hasa, ott biztos fiú lesz. Ha lapos, föllebb hordja, az biztos lány lesz.”²²
- b) „Az idősebb asszonyok az asszony testalkatárú tudták. Hogy milyen a formája. Ha lány (lesz), akkor szélésebb, ha fiú (lesz), akkor jobban elő van a terhe.”
- c) „Ha hegyes a menyecskének a hasa, akkor leánygyerekek születik, ha gömbölyű, ha körü-körü egyformán hízik, akkor a gyomrában hordta a gyereket, akkor az fiúgyerek.”²³
- d) „Leginkább a leánygyermekkel szoktak hányini (a terhes asszonyok).²⁴ Mer második szokott lenni a leánygyermek, a fiúgyerek szokott az első lenni. Az első terhesség alatt nem szokott hányini az asszony, csak a másodiknál.”
- e) „Ha az asszonymak visszeres vót a lába, az vót a gyerekláb. Így mondták, hogy gyerekláb. Hogy azon a felin hordja a gyereket. Ha bal láb, akkó fiúgyerek, ha jobb láb, akkó leánygyerek. Jobb felű fekszik a lány, bal felű a gyerek (= fiú).”²⁵
- f) „Ha májfótos az arca, akkor lánya lesz, azt mondták.²⁶ Ha nem májfoltos, akkor fia lesz. A szoptatás alatt maga mégtisztul az arc. Azt mondták, hogy az a vér, ami nem mégy ki tüle havonta, az csinájja ezeket a flékkéket.”
- g) „Ha Luca vagy karácsony napján férfi jött a házhoz, akkó azt mondták, hogy fiúgyerek születik, ha állapotos az asszony; ha hasas tehén vagy göbe (van a háznál), akkor sok lesz a kan vagy kisbika lesz. Ha asszony (jön a házhoz), akkor üsző.”²⁷
- h) „Úgy szokták mondani, hogy a kisfiút mindig egy pár nappal később szüli még az anyja, mint a kislányt. A kislány időre, vagy két-három nappal előbb születik még. A kisfiú később egy hét-tel, hét-nyolc nappal.”²⁸
- i) „Ha tovább hordja, mind má a kimondott idő itt van, akkó biztos gyerek (= fiú) lesz.”
- j) „Azt mondták, hogy biztos gyerek (= fiú) lesz, mert mindig savanyókáposztát akarsz enni.”²⁹ Édesanyám mondta, szegény.”
- k) „A fiúnál mindent megéttem, jó étvágyam vót. Most mindönt kihányok, mer ez biztos lány lesz — így szokták mondani.”

TILALMAK A TERHESSÉG IDEJE ALATT

A gombosiak hiedelme szerint — e hiedelmek nagy részét ma is betartják — a várandós anyának egész sor tilatmat be kell tartania; e tilalmak többsége a születendő gyerekekkel kapcsolatos, vagy pedig magát az anyát érinti. A tilalmak általában analógiás jellegűek. A Gomboson folyóújtótt szokásanyagban a következő tilalmak vannak:

1. A rácsodálkozás és megnézés tilalma

- a) „Vót itt a faluba, úgy hitták, hogy gölönésér zsidó. Vót neki egy olyan nyomorútt lábú fia. És egy ményecske állapotos vót, oszt annyira megnézte, megbámúta, hogy az ű lánya éppen olyan nyomorútt létt. Azé nem szabad megnézeni, nehogy olyan légyön, nő vögye figyelembe. Ha valami csunya vagy ilyesmi. Ez nem mese, ez igaz.”³⁰
- b) „Azt nem szabad, mert akkó olyan lesz a csecsemő. Ha valami jegy van azon, akit megnéz (akkor olyan lesz a gyereken is).”
- c) „Nem jó mégcsudáni, mert olyan lesz a gyerek, olyan születik, hogy béna. Angolkórost nem jó mégcsudáni, mert az ű családja (gyereke) akkó arra hasonlít.”

2. A megijedés és odakapás tilalma

- a) „Ha terhes vót az asszony, nem vót szabad, hogy tűz esetibe megijedjen és odakapjon, mert ha odakapott, akkó ott egy bizonyos anyajegy látszott a gyereken. Mert ahová ez az asszony odakap, az mind anyajegyét hagyott maga után a gyereken.”³¹
- b) „Tűz vót náluk, az asszony állapotos vót. Mikó látta, hogy lán-gul a kémény, akkó nagyon megijedt és elsikította magát, idekapott az arcáhó, jaj, mégég a házunk! — ott maradt az anyajegy. Ez nagy anyajegy létt, mert az egész kezével odakapott. Nagyon megijedt.”
- c) „Méntem haza a zsidótemetön, az új utcában laktunk, ott, a Szűcs Gyura utcájában. Ide jöttem haza a mamáhó, augusztus vót, má meggynek híre hamva sē. Ahogy megfordultam a zsidótemetöné, a temetön gyüttünk köröszttű, a sarkon vót egy nagy fa, ott még a temetőcsőz háza, vót ott egy ajtó. Egy ajtó, be a temetőbe. Én akartam főnyúni a fára, hogy lévőszém azt a szép két szem fekete meggyet, abba a pillanatba megláttam az öregét, hogy ott áll az ajtóba. Persze röhög rám. Akkó én ahogy nyútam föl, léeresztettem a kezem, vakartam végig a fejem, a nyakamban maradt. A Tibornak (a fia) itt van a nyakában két szem meggy.”
- d) „Ha állopotos, oszt akkó hirtelen odakap valahová, akkó az anyajegy lesz. Talán fele időn túl már. Azt nem tudom.”
- e) „Ha ráesik egy gyümölcs, akkó is szokták mondani, hogy cserésnyegyel vagy borockgyel van rajta. Hogy az attul van.”
- f) „Ha valahun tűz van, ha az a terhes asszony odakap valahová, a vállára vagy a kezefejire valahová, akkó olyan barna flékk (lesz) a gyereknék. Nem csudáhat még sēmmit, mert akkó meglátszik az újszülöttön. Hasonlít is rá, még nyoma is lehet rajta.”
- g) „Van egy asszony, akinek az arcán van egy nagy tűzflékk, annak az anyja, amikó állopotos vót, evve a lányávó, akkó az arcáhó kapott ijedtibé. És a lánynak van egy nagy tűzflékk az arcán. Egy ilyen ijedtibé odakapástú történt ez a jegy a gyereken.”

- b) „Én így hallottam, hogy a második felldőbe, a második felldőnek a végéig keletkeznek ezek az anyajegyek. Előtte nem.”³²
- i) „Úgy (keletkezik az anyajegy), hogy megijed oszt odakap, ilyen alapon. Vagy valahunnan lē akar csni, vagy rá akar az a valami esni. Oszt akkó megijed. Ahová odakap, olyan helyen lész az az anyajegy. Bizonyára ahová odakap.”
- j) „Valaki mondott valami kalácsot a mútkó. Hogy ráesett vagy léesett, oszt egész olyan kalácsforma van az ódalán.”
- k) „Komlószedés vót, és a férje ott vót komlót szēdni. A felesége otthun vót, terhes vót, de nem nagyon. A szomszédba tűz vót, oszt az az asszony nagyon megijedt, jaj, oszt odakapott az arcá-hó, és (a lányának) így van neki olyan lánglila vörös fót (az arcán). Csak az ēgyik felin.”
- l) „Égy asszony szēdte a mēggyet, oszt annak is ráesett az órára ēgy mēggy, oszt odakapott, és a fiának két szēm mēggy lógott itt, az óra cimpáján. Lē lētt operávó. De mēglátszott az órán, hogy ēgy kicsit vékony, olyan hiányos.”
- m) „Anyajegyét csak addig kaphat (a gyerek), míg mēg nem mozdul. Amikó mēgmozdul, akkó má nem, mert teljes épkezláb.”

3. Táplálkozási és lopási tilalmak

- a) „Ha terhes idő alatt lop uborkát, vagy paradicsomot vagy ilyen hasonló meztelen gyümölcsöt, akkor a gyereknek nem lész haja, ha mēgszületik; kopasz lesz. A tökre is vonatkozik.”³³
- b) „Ha mindég erőset ēvett, akkó azt mondták, ha mēgszületik a gyerek, akkó nehezen vedlik. Pattanásos lész.”³⁴
- c) „Nem jó mēgenni a párosat (gyümölcsöt), ha kettő nyől ēgybe, mert akkó páros gyermeke születik.”³⁵
- d) „Az képzelődés vót, hogy nem szabad összenőtt gyümölcsöt mēgenni, mert akkó kettős gyerēke születik. A világ kincséē ēgy anya mēg nem ēvett ilyesmit. Nēhogy kettős gyerēke szülessēn. Az asszonymak a vére erős, egészséges, akkó két gyerēkēt fogott ēgyszerre.”
- e) „Nem ēhet kettős gyümölcsöt, mert akkó ikērgyerēke születik. Amikor állapotos az asszony, akkó nē ēgyēn ilyen páros gyümölcsöt meg. Akkó ikērgyerēke lész. Szilvát, mēggyet, cserēsnyét, ami úgy összenyől. Epēr. Ettú óvakodtak a terhes asszonyok, hogy ezt ēgyenek.”
- f) „Azt szokták mondani, hogy nē ēgyenek mēg fiatalok ilyen gyümölcsöt, ami dupla, mert kettős család (= gyerek) lész.”
- g) „Azt mondták, hogy Péterpál előtt a viselős asszony nē ēgye mēg a pēterpáli almát, mert a gyerēkinek nem lész ott almája. Aztán mēgēheti.”

4. Egyéb tilalmak

- a) *A száritókötél alatti átbújás tilalma*
- 01) „Erre azt szokják mondani, hogy nő bújjon át, mert a gyerekeknek akkó a ködökszínór a nyakára tekerődik.”³⁶
  - 02) „Nő bújjon át, mert burokban születik³⁷ a gyerek, zsinór lesz a nyakán. Születése alkalmával megfullad.”
  - 03) „Bizonyára azért nő, mert az a ködökszínór rácsavarodik a nyakára, oszt megfullad (a gyerek).”
- b) *A testsúlymérés tilalma*
- 01) „Nem méretkézhet a terhes anya, mert megméri az életét, hogy meddig él még.”³⁸
  - 02) „Hát nemigén. Terhes asszony nem szokott méretkézni, de hogy miért, azt nem tudom.”
  - 03) „Nem szokott, de hogy miért, az nem tudom.”
- c) *Kutya és macska megrugásának tilalma*
- 01) „A világé nem vót szabad, mert szór lesz a gyerek szájában. Ha megszületik.”³⁹
  - 02) „Azt szokták mondani, hogy a terhes asszony nő rugjon még sè kutyát, sè macskát. Hogy miért, nem tudom.”
  - 03) „Mondták, hogy nem jó a kutyát még a macskát megrugni. Nem tudom miért, gondúkoznom köll.”
- d) *A gyerekkeresztelés tilalma*
- 01) „Azt tartották, hogy nő. Akkó vagy az az asszony halt meg, vagy az, akinek köröszűt.”⁴⁰
  - 02) „Nem szokott. Nem tudom, hogy miért.”
  - 03) „Nem szoktak, de azé van, hogy elviszi.”
- e) *Kenyérsütés tilalma*
- 01) „A terhes asszony nem keverhetett tészát, nem dagaszthattott, mert azt mondták, hogy keletlen marad a kenyér. Nem ér oda misére.”⁴¹
- f) *Terhesség letagadásának tilalma*
- 01) „Nem vót szabad, mert ha valaki lètagadta, akkor azt mondták, hogy kuka (néma) gyerèke lesz.”⁴²
- g) *Szülők sértegetésének tilalma*
- 01) „Ne sértègesse a szülòket, mert némasággal veri még az isten a születendõ gyereket. Úgy veri még az isten, hogy nő tudjon beszèlni.”⁴³
- h) *Halottnézés tilalma*
- 01) „A terhes asszony elmén a temetésre, de a halottat nem nézi még. Elmègy, de nem mëgy be a halotthó, még manapság sèm. Abba szobába nem mëgy be, ahol a halott fekszik, mert azt mondták, hogy néma lesz a gyerèke.”⁴⁴

i) *Tanúskodás, esku tilalma*

01) „A várandós asszonyt nem idegésítették tanúskodással és esküvel. Nehogy baja lögyén, nehogy a gyermek frászt kapjon. Nehogy idegésen nevelje azt a gyereket, mert születése után frászt kap a gyermek. Ez a frász az a nyavalyatörés.”⁴⁵

j) *Foghúzás tilalma*

01) „Terhes asszonymnak a fogát sē húzzák ki, mert annak köze van a gyermek fogzásához.”⁴⁶

Valószínű, hogy a terhesség ideje alatt érvényes tilalom-hiedelmek itt felsorolt változatossága korántsem tekinthető kimerítőnek. A magyar néprajzi szakirodalom és gyűjtéstudományok sora nagyon sok olyan tilalmat tartalmaz még, amelyekre Gomboson nem bukkantam rá. Feltételezem, hogy egy később elvégzendő, kiegészítő gyűjtés felszínre hozhat egyebeket is. S az itt felsorolt tilalmak gyarló mennyiségét talán az is menti, hogy a gyűjtő esetünkben férfi, s viszonylagosan fiatal, ami sok esetben akadály lehetett annak, hogy az adatközlők mindent elmondjanak. Gyűjtőnek — miként azt Czimmer Anna tanulmánya is bizonyítja⁴⁷ — bizalmasabban mernek nyilatkozni ezekről a dolgokról, valószínűleg azért, mert asszony asszony előtt nem szégyell legtitkosabb és legbensőbb hiedelmeiről nyilatkozni. A témakör — nemzés, születés — ugyanis olyan sajátos természetű, amelyről a gombosiak nem szívesen nyilatkoznak. E dolgozatban fölgyűjtött anyag mennyisége és változatossága is annak tudható be, hogy a gyűjtő gombosi születésű, s az adatközlők közül sokan emlékeztek még rá, amikor bemutatkozott.

A TERHES ASSZONY A KÖZÖSSÉGBEN

Az adatközlők ismeretei alapján tehát láttuk, hogy a várható gyermekáldásra nem tekintettek minden családban egyforma örömmel. A családfő, az após nyilvánvalóan azt tartotta szem előtt, hogy a terhességgel egy munkáskézzel kevesebb lesz a családban — „egy koldusból kettő” —, tehát a megélhetés egyensúlya billen meg. Az asszonyok közötti ősi szolidaritás azonban itt is előtérbe került, s a közösség — család, utca, rokonok, falu — mégis pártjába vette a terhes asszonyt. „Anyósom az kémét bennünket, apósom az nem” — mondta az egyik hetven éves asszony, visszaemlékezve menyecske korára, amikor „viselő” volt. A terhes asszonyt nem szokás megverni, így tartja a szokás, hisz mindenki tudja, hogy „ahová odaütnek az asszonyra, az ottan lát-szik még a gyereken.” Meg hát tartotta és tartja magát ma is a meggyőződés, hogy „szereti az isten a terheseket”. „A terhes asszony villámláskor is kiméhet, mert azt mondták, hogy annak az isten sē árt, aztat küldték ki, ha valamit kinn felejtettek, hogy avva nem történik semmi baj.”⁴⁸

Ha a terhes asszony megkíván valamit, akkor az apróbb lopásokat is megbocsátják neki, sőt nem is tekintik lopásnak. Ha ugyanis nem teljesítik a terhes asszony kívánságát, akkor baj lehet. Ezt szemléltetik a gyűjtéséből vett alábbi idézetek is.

A terhes asszony kívánságai

- a) „Mindén kívánságát teljesíteni kell,⁴⁰ mert képes annyira megkívánni, hogy belehal. Vagy annyira belebetegszik, hogy sajnálatra méltó. Mindénki ezt mögsajnálja, a vadidegön is, a népek is, ha megkíván valamit.”
- b) „Ha valaki egy kis érzéssel van, oszt észünk, oszt gyün az illető (a terhes asszony), vagy egy kicsit figyelmes, vagy lássuk, hogy önne, kínájjuk, hogy egyen. No egyé, no végyé. Ezt szokták csinálni. Azon igyeksenek, hogy a kívánságát teljesítsék.”
- c) „Legjobb, ha teljesítik a kívánságait; ha nem, akkó még szok betegényi. Valami baja történik, azt mondják. Ha csak egy kicsit is kedves a menyecske, teljesítik neki.”
- d) „Ha figyelembe vették, akkó még szokták kínáni. A figyelmes háziasszony arra már figyelmes. Ha szégyellősebb természetű, akkó nem fogadja el a világé sē. Pedig kívánja. Ha nem kínálják még, akkó belebetegszik, és a hideg is kirázza.”

Valószínű, hogy a terhes asszony kívánságainak hiedelemköre a faluban sokkal teljesebb (vagy teljesebb lehetett), erre utal például az is, hogy egy adatközlő szerint az elvetélés oka az, „hogy megkívánt valamit és nem teljesítették neki.” Erre utal egyébként még egy momentum, a magyar népszokás-irodalomban jól ismert *elveszti a Péterkéjét* szólás.⁵⁰ Gomboson is fölgyújtható, eredeti értelme és magyarázata azonban az elhomályosodás fázisában van. Ezt bizonyítják az alábbi idézetek:

- a) „Ezt még máma is mondják, de nem csak a terhes asszonyra, hanem a gyerekékre is. Adtam neki, mert láttam, hogy évett vóna belüle, hogy el nē veszítse a Péterkéjét.”
- b) „Akkor mondják, ha látja vagy nézi vagy megkívánja, oszt nem évett belüle. Mondják: nem évett belüle, elveszti a Péterkéjét. Ez terhes asszonyra vonatkozik.”
- c) „Akkor mondják, hogy elvesztéd a Péterkéd, ha nem-ē állapotos. Oszt akkó, ha nem adnak neki, akkor megbetegszik, belebetegszik. Csak olyan terhesékre vonatkozik, akikre gyanút ejtenek, hogy mostmá terhes, fiatal menyecske, de még nem mutatkozik rajta. Akkó így szójják még, hogy egyé, mert elvesztéd Péterkédet.”

Mint mondtam is, a kívánságot igyekeztek teljesíteni, ha lehetett; ha a terhes menyecske valamit elvett, nem tekintették lopásnak. Gyümölcsre, szőlőre vonatkoztatva így fogalmazták ezt meg az adatközlők:

- a) „Még van engedve, hogy a terhes anyák mindénhol elvéhetnek vagy lophatnak, ami tetszik. Ezt nem tekintik lopásnak.⁵¹ Szabad neki egy bizonyos mennyiségét, amit ő kíván és megészik.”
- b) „Véhetett belőle, amit csak megkívánt, csak annyit. Ezt nem tartották lopásnak.”

- e) „Ha nagyon kívánja, lővöszli a férű, azé nem is szólnak neki sémmit.”

Az alább következö — a magyar népszokás-irodalomban egyébként alig különbözö változatban ismert — történet szépen bizonyítja annak a szokásnak a meglétét is, hogy azért volt engedélyezett a terhes anya számára az „apró lopás” is, mert azt nem ő, hanem tulajdonképpen a gyereke kívánta:

„Ha a nép lopott és nem tudták, hogy állapotos, akkó képesek vótak — pláne az uraságokná — agyonlúni. Mént a társaságban a munkából haza, ez a történet nagyon hangzott ország-világ szerte, hogy az asszony lővött két szem cserésznyét és agyonlúte az urasági csósz. És akkó fölboncúták az anyát, a férje követelte, hogy az asszony terhes. Mert még nem igen látszott rajta. *Amikó fölboncúták, a picikének a szájába vót a cserésznye.* Azt mondták, hogy a gyerek kívánta.”⁵²

A MEDDŐSÉG OKA

A születéssel kapcsolatos hiedelemvilág halványodásának, szürkülésének jelét kell látnunk abban is, hogy a meddőséggel kapcsolatban semmilyen — a néprajzi szakirodalomból ismert — adatra nem bukkan-tam; a megkérdezettek valamennyien orvosilag vagy anatómiailag is igazolható okot tudtak csak felhozni:

- a) „Ha rokonságba vót a két házafél, akkor volt az asszony meddő. Mondjuk második onokatestvérék vótak,⁵³ akkó ott szokott lenni a meddőség.”
- b) „A meddőségrű azt tartották, hogy familiás betegség.”
- c) „Volt olyan eset is, hogy összekerült a férj feleség, és lehetett vóna család, de utánajártak doktorilag, hogy nő légyén, aztán még szerették vóna, de úgy megromlott a szervezet, hogy aztán má nem lehetett. Mostmá mégvan a ház is, még a berendezés is, csak gyerek nem lehet.”

A KORASZÜLÉS

A koraszüléssel kapcsolatban válaszul fölhozott okok ugyancsak mind racionálisak; anatómiai okokra visszavezethető hiedelemre itt sem bukkan-tam:

- a) „Nagyon dolgozott vagy mégeröltette magát. Még az ijedtségtű is vót koraszülés.”
- b) „A koraszülés akkó vót, ha nagyon nehezet emelt és megszakadt az a gyerekér. Leginkább piszkálta magát az asszony, mert nem kívánatos sē az első sē az utolsó esztendőben a gyerek sēhol. Az elvetélést hazudták. Mert szégyellítették, hogy elcsinájják a gyerekét. Vót aki léesett a padlásrű, megütötte magát, és még-

szakadt a gyermek és előre megszületett. Akkó még nem vót inkubátor.”

- c) „Az lehetett egy nagy emelés, vagy egy hirtelen lépés, vagy elesik vagy lélép egy lépesőrű. Mert vótak olyan fiatalasszonyok, akik készakarva emeltek nagyot, hogy nő lëgyön nekik gyereük.”

AZ ÜSZÖG

Az üszöggel kapcsolatban is a hiedelmek⁵⁴ teljes hiánya tapasztalható Gomboson. Az ügýög magyarázatai a következők:

- a) „Az anyának valami belső baja lehetett, azért. Az nem is élő gyermek vót, aki így született.”
- b) „Ez egy nem normális gyermek, hanem egy vértömb. Az az anya, aki kezdte magát megpiszkálgatni, hogy nő lëgyön gyerëke, régen vótak ezek a présgyükerek, fiatal vékony zöldségék, megpucúták, megmosták, pálinkába beletették egy egész napra, és az anya főszurta a méhébe magának azt. És az a gyermek született így, mert meg van piszkálva. Az egy nem normális gyermek. Itt életveszélyben van az anya.”
- c) „Mëglësz az a gyermek, de nem gyermek, hanem üszög. Abban nincs élet. Az olyan tumorféle.”
- d) „Az egy méhen kívüli terhesség. Mert a kukoricán is van olyan nem kívánatos valami, az is olyan. Olyan fekete, oszt kívürű van a kukoricán; ez is olyan méhen kívüli terhesség. Ez gyermek, csak nem olyan rendës. Ez olyan, mint egy kis opëráció, amikor elvész az asszonytű. Ezt mûszáj elvënni, mert az asszony nem hordhassa ki, az asszony belehalna.”

A TERHES ASSZONY FOGADALOMTÉTELE

Ha a gyereket váró asszony vallásos, akkor terhességének ideje alatt fogadalmat tesz.⁵⁵ Ezek a vallásos jellegű fogadalmak általában a szerencsés szülést és az egészséges gyereket célozzák:

- a) „Azért (tett fogadalmat), hogy jó gyerëke lëgyön, hogy boldog szülést érjen el. Valami imádságot szokott fogadni, az istenhó, a Szűzmáriához vagy az örzőangyalához, vagy valakihó. Böjtöt nem nagyon szokott vállalni, mert nem nagyon bírta ki. Ha elájút, akkó azt mondták, hogy biztos nem évëtt, biztosan böjtölt.”
- b) „Böjtöt vagy imádságot fogadott, hogy könnyebben megszüljë a szülöttjét.”
- c) „Ha valakinek van egy kívánsága, jaj, nagyon szeretném, ha nekem egy kisfiam vagy egy kislányom lenne, akkó fogadalmat tesz, hogy addig az ideig, még hordja, addig egy bizonyos imádságot minden nap elmond. Osztán ez nem mindëg sikerül.”

- d) „Szoktak ma is fogadalmat tenni vagy bűjtölni. Mert ha az első gyermek halva született, hát akkó fogadalmat tettek, hogy a jóisten megsegítse a második szülésnél.”

A MAGZATELHAJTÁS

Ha a családban nem volt kívánatos a gyerek, ha a teherbe esett anya meg akart szabadulni magzatától, régen is művi beavatkozáshoz folyamodott. Ezek a magzatelhajtási módszerek azonban nélkülözték a legalapvetőbb orvosi és egészségügyi ismereteket; nem csoda hát, ha gyakran, egyes adatközlők emlékezete szerint pedig az esetek legnagyobb részében, tragikusan végződtek. Ma is számos olyan fiatalon meghalt asszonyról tudnak mesélni, akik „megpiszkálták magukat”.

- a) „Voltak javasasszonyok, volt olyan eset, hogy beavatkozott egy öregasszony, akinek nem volt ebben elég jártassága, de a legtöbb esetben ez halállal végződött. Sok példa volt erre, sok asszony belehalt. Az öregasszonyt nem merte följelenteni senki. A rendőrség nem törődött ezzel. Nem jelentették, mert bezárták volna azt az asszonyt.”
- b) „Ez nagyon nagy bűn volt. Régen az volt mondva, hogy ha elcsinálod a gyerekedet, s ha haldoklasz, akkor azokat a gyerekeket, életlen gyereket még még nem észéd, addig nem bírsz meghalni. Ha valaki haldoklott, idősebb asszony, figyelték, hogy az úgy rágcsált. Persze szegény mondott volna valamit, meg egy kis vizet talán akart volna, a szájával mozgalódott, és akkor azt mondták: Most észí a gyerekeit. Sokat elcsinált!”⁵⁶
- c) „A magzatelhajtást megszólták. A vallásos népek megszólták.”

Az „elcsinálást” persze igyekeztek titokban tartani, s ha halállal végződött, akkor mindenféle meséket kitaláltak, nehogy kitudódjék a művelet. Volt akiről azt állították, hogy a komatállal hozott túrós kalácsból evett mértéktelen mennyiséget, s attól lett rosszul, attól halt meg, mivel még gyöngé volt.

Egyes adatközlők emlékezete szerint még a negyvenes évek elején is voltak olyan fiatalasszonyok, akik „elcsinálás” miatt haltak meg. A magzatelhajtást végző személyekről⁵⁷ a következőket mondták:

- a) „Vót, aki magzatelhajtással foglalkozott. Volt, aki kulccsal csinálta, valami aranykulcsa volt neki; volt aki gyökerekkel. Volt hogy az asszony belehalt, nem is egy eset. De nem vallottak rá, valahogy elsikálták, hogy nem ű volt a tettes. Nehogy megbüntessék. Mert továbbra is szükség lesz rá.”
- b) „Ezék nem bábasszonyok vótak, csak egyszerű asszonyok. Ezek széréztek présgyükeret, még mályvagyükeret, és akkor fölrakták az asszonynak, nem számított, hogy elvérzett és meghalt. Fő az, hogy ű megindította neki. Régen nagyon sok asszony belehalt ebbe. Azért mentek mégis hozzá, mert hitték, hogy mégis sike-

rül nekik. De nem tudták: ha megindítja a vért, akkor azt nem lehet elállítani. A későbbi években, ha az megindította a vért, akkor az orvosok kipucolták. Bevittek a kórházba kényszérből. De amíg az nem jött föl divatba, a temetőnek háromnegyed része ilyen asszonnyal van tele.”⁵⁸

- c) „Volt neki egy kulcsa, avval benyult és azzal csinált ott valamit. Kulccsal végezte a műtétet, a kulcs nem lehetett tiszta, megsértette a méhet, és az asszony gyulladást kapott. Abba halt bele. Ez idevalósi asszony volt, mindénki ismerte. Nem volt bábasszony, egy mestérembernek volt a felesége.”

Ezekre az asszonyokra tehát „szükség volt”, annak ellenére, hogy egészen mást tartottak a gyerekáldásról. Így fogalmazta ezt meg az egyik asszony: „Régén istenáldása vót a gyerek. Véték vót, ahun a gyerekek nem gyűttek mind a világra. Mert az isten megbüntette azt, aki nem adott mindén gyerekeknek életét. Azelőtt vétéknek tekintették, ha aztat a magzatot elküldték.”

HÁNY GYEREK VOLT A CSALÁDBAN?

Előbb már jeleztem, hogy Gomboson a nagy család napjainkban ritkaság. Három gyereknél nemigen van több. Fél évszázaddal ezelőtt azonban egészen más volt a helyzet. Miként az a főntebb idézetekből kitűnt, szinte minden gyerek megszületett. Ennek okát azonban nemcsak abban kell keresni, hogy „nem küldték el a magzatot”, hanem abban is, hogy a gyermekhalandóság a század elején hatalmas méreteket öltött. Szinte nem is volt példa arra, hogy egy anya valamennyi megszült gyermekét föl tudta volna nevelni. A torokgyík és a frász nagy számban szedte áldozatait, miként azt a gombosi temető gyereketemető nevű része is bizonyítja.⁵⁹ Napjainkban gyermekhalandóságról nem lehet beszélni, a helyi katolikus plébános évekre visszamenőleg nem tudott gyerekehalottra visszaemlékezni.

- a) „Vót akinek még húsz gyeréke is vót. Vagy tizenöt-tizenhat. Mikor elkapta őket egy torokgyík, valami járvány, vagy bélhurut (sok meghalt). Kis ingbe jártak, fölfázott a hasuk, amikó csúsztak-másztak. Olyan sok gyerek vót, hogy nem értek rá dajkálgatni őket.”
- b) „Az egy gyerek nagy ritkaság vót. Amelyik családban nem volt gyerekek, az valami hiba volt, nem lehetett gyerek. Az asszony gondoskodott más úton, hogy legyen gyeréke.”
- c) „Volt egy családban tíz-tizenkét gyerek is. A szegénynek nem volt vagyona, nem volt célja, hogy egy gyeréke legyen. Leginkább volt neki öt-hat családja.”

Századunk első évtizede után azonban a nagy családok fogyni kezdtek, egyre kevesebb lett a gyerek, sőt föltűntek az egykék is. Ennek okát az adatközlők az általános gazdasági helyzet romlásában látják,⁶⁰

vagyonos gazdáknál pedig abban, hogy ne aprózódjék el a vagyon. A gyerekek számának csökkenő aránya napjainkig tart; ezt a trendet aláhúzza Vajdaság népszaporulatának siralmas aránya is. Az egykével kapcsolatban az alábbiakat hallottam Gomboson:

- a) Az első világháború után már föltűnt az egy gyerek, még a két gyerek. Nehéz volt a megélhetés. Ez az egyke folytatódott, most is úgy van, hogy egy vagy két gyerek van. Sőt még annyi sincs. Mostmá nem húzzák a tuskót, ha nincs gyerek.”
- b) „Volt az nagyon régén is, hogy a vagyon né ménjen széjjel. Hogy csak egy gyérék lëgyën.”
- c) „Azé vót egyke, hogy egybe maradjon a vagyon. Gazdag lëgyën az az egy gyerek. Hogy gazdagon nősüljön, szintén egykét végyën el.⁶¹ Ez már kezdődött az 1910-es években. 1910 után már nem volt olyan nagy család. A legnagyobb akkor öt család vót. Több nem. Aztán mindég kevesebb lett a család.”

Óvszerhasználatról persze nem volt szó, egy öreg földműves emlékezete szerint ha nem akartak gyereket, akkor az ember nem aludt együtt az asszonnyal.

A vagyonos gazda — miután megszületett az örökös —, s nem akart több gyereket, szeretőt tartott magának. „Az embër leginkább tartott magának egy mënyecskét, ahová eljárt, hogy odahaza mëgőrizze a feleségét, hogy csak az az egy gyerek maradjon mëg. Oda mënt kocsi-számra a buza, kukorica; ott lehetett gyerek is, az nem vót baj. A falu ezt tudta, de csak úgy súgták. De mondani sënki sëm merte. Abban az időben vót olyan is, akinek pap vót a szeretője.”

A születendő gyerek köré tehát hiedelmek fonódtak, tilalmak és jóslatok; a magzat életét vagy halálát azonban, tehát azt, hogy lesz-e számára hely a világon, sokszor az érdek, vagy a körülmények határozták meg. S ha meg is született, akkor sem volt biztos, hogy megéri a felnőttkort. Rontás vagy szemverés leselkedett a „picire”, ami ellen ugyancsak védekezni kellett. Erről azonban a dolgozat alábbi része számol be.

A szülés

Amikor kilenc hónap elteltével a várandós asszonyt szemmel tartó női családtagok észreveszik, hogy „most már egészen lëadódott a hasa és üres”, akkor tudják, hogy „ennek két-három napon belül mëglësz a gyereke, mert már lëereszkëdött.” Az ilyen szülésre készülő asszonyt „mindënorásnak” nevezik. („Amikor elmúlt az a dátum, vagy holnap-holnapután lësz, akkor mondták, hogy mindënorás.”) Néhány év óta a gombosi terhes asszonyok kórházi szülészeti osztályon adnak életet gyerekeiknek; régen az asszonyok mindig a háznál szültek.

A gombosi parasztcsaládoknál a fiatal pár egészen a húszak évekig kinn aludt az istállóban, „fönn aludtak az istállóban, oda vót csinálva a plafonra egy ágy”, nyári időben pedig „a gangon aludtak, a szünyog-

hálóban” Ritka volt az a parasztház, ahol nem volt kinn a nyitott gangon szűnyoghálóval fedett ágy. Sok esetben az idősebbek is kinn aludtak a szűnyoghálóban, a szabad levegőn.

Amikor azonban elérkezett a szülés ideje, a „mindénórás” menyecske beköltözött a házba, hogy ott szülje meg gyermekét.⁶² Nem volt általános szokás, hogy a menyecskék hazamentek volna megszülni a gyerekkiket édesanyjukhoz, de az adatközlők emlékeznek arra, hogy voltak olyanok, akik hazamentek, mert ott nyugodtabbak voltak mint apósuk házában. Előbb már említettem, hogy volt olyan szoba, ahol nyolcan is aludtak. A szülés pillanatát megfelelő előkészületek előzték meg: „Ha elérkezett az idő, hogy egy-két hétben belül meglész a gyermek, akkor elkészítették neki a gyermekágyat. A szalmazsákokat kimosták, a lepedőket, a párnákat is. Még a dunyhát. Mindent rendbetették, hogy ne szégyélljék magukat a bábasszonytól.” A szülés színhelyéül általában az első szobát, vagyis a „nagyházat” jelölték ki, tehát a ház legszebb részét, ugyanazt, ahol az elhunyt családtagot szokták fölraavatalozni.⁶³

A szülési fájdalmak megjelenésekor értesítik a bábasszonyt, ő vezette le ugyanis a szülést, ő „vette föl a gyereket”, ahogy Gomboson mondják.

A BÁBASSZONY

A faluban nem mindig volt képzett szülésznő, különösen régen nem. Voltak azonban olyan asszonyok, akikben bíztak, akik le tudták vezetni a szülést.⁶⁴

- a) „Nem vót mindig bábasszony a faluban. Haném vótak olyan asszonyok, akik ahhó értettek, olyanok, akik maguktú tudták. Olyan természetűek vótak. Nem vót sëmmi végzettsége, csak a maga tudása. Régén nem kereste ezt sënki, régén nem vót olyan nagy parádé.”
- b) „Ha nem vót bábasszony, akkó vót olyan asszony, aki értett hozzá. Nem vót végzettsége, azt ú magán tanúta. Máskó nem keresték, hogy van-é végzettsége. Aki értett hozzá, azt hiták.”
- c) „Nem vót iskolájuk. A szakmát tanúták. Nemrég óta van, hogy a várandósokat a kórházba viszik. Most nincsen bábasszony a faluban. A Dusánka szokott elmënni, de mostmá mindënkít elszállítanak a kórházba szülésre. Mindën asszonyt.”

A SZÜLÉS MEGKÖNNYÍTÉSE

A szülést megelőzően a „nagyházban” a vajúdo asszonyon kívül csak a bábasszony lehetett jelen, meg a szülő asszony édesanyja. „A szülésnél férfi nem szokott jelen lenni, de idegën asszonyt sëm engedtek be a házhoz.” A szülés menetének megkönnyítése végett „abban az utósó időben” fürdöt szokott venni a terhes asszony:

- a) „Azt mondták, hogy üljön az illető többször meleg fürdőbe. Melegvizet fürdőbe estente, hogy a csontok még az ízületek megtaguljanak. Ezt szokták abban az utolsó időben.”⁶⁵
- b) „A szülés megkönnyítése céljából masszírozták, vezetgették, meleg vizet ültették. Pálinkás kényeret adtak neki, hogy az hajtsa a szülést. És elbódítsa, hogy ne érezzen olyan nagy fájdalmat. Pálinkás-cukros kényeret adtak neki.”⁶⁶

A SZÜLÉS TESTHELYZETE

Mielőtt a gombosi asszonyok valamennyien a kórház szülészeti osztályon szültkék volna meg gyerekeiket, a faluban mindig ágyban szültkék, fekvő testhelyzetben. Ez azonban, úgy látszik, csak az utolsó években volt így, mert az idősebbek a szülés más módjaira is emlékeznek.⁶⁷ Külön szülészékről⁶⁸ azonban nem tudott senki.

- a) „Ha nehezebb szülés vót, akkor lététték a földre, két kisszék közé ültették, a kezeire előre bukva, hogy erőltesse, és a szék alatt várták, hogy kiesik az a gyermek. Hogy megfogják.”⁶⁹
- b) „Ha nem tudott megszületni a gyermek, akkor léfettették a subára a földre, a kezit köröszkül kulcsolták a lábain, hogy csak erőlködjön, csak erőlködjön, hogy minél előbb meglégyen a gyermek.”⁷⁰
- c) „Hallottam, hogy úgy szültkék régen, hogy a fürösztőteknőt lététték a földre, az asszony még föléje guzsút.”⁷¹

Nehezebb szülés esetén, vagy ha a szülő asszony azt úgy kívánta, behívták a kinn várakozó férjet is, hogy megkönnyítse felesége szülését:

- a) „Volt olyan hely is, hogy behívták az urát, ha nagy erőt köllött adni, hogy az urának a nyakába kapaszkodjon bele. Hogy légyen fogó valami, hogy nagyobb erőt tudjon kifejteni.”
- b) „A férj csak akkor jött be, ha hívta az asszony, különben nem vót ott helye. Az asszony a kezével vagy az anyja, vagy a szülő bábasszony, vagy az ura kezébe kapaszkodott. A férfi elfordult tüle, de fogta az asszonyt, amikor vajúdott.”

A világra jövő gyereket a bábasszony „vette föl”. Az adatközlők emlékezete híven megőrizte azt a hiedelmet, hogy a gyereket mindig az anyjának egyik ruhadarabjában vették föl, a leggyakrabban a kötényében.⁷² Nyilvánvaló, hogy az édesanya ruhadarabjának varázserőt tulajdonítottak, amely megővta attól, nehogy a „rosszak” árthassanak neki.

- a) „Régen az anyjának pöntőjibe vette föl, az kifordítva vót. Vót aki a kötényibe vette föl, de leginkább a pöntőjibe. A gyermek addig vót ebbe, még nem gyütt a fürdetés. Betekerték a gyereket és hama az anyja mellé nyomták, hogy ez a tied.”

- b) „Szokták az anyja kötényibe folyenni, abba beletekerni. Addig van benne, még az anyjáná van elintéznivalója a babasszonynak. Amikó a gyereket fűrésztik, akkó kivészik belüle.”
- c) „Égy ruhába tekerik, az anyjának ögy kötényibe. Különösen a kislánygyermeket szokták az anyja kötényibe tekerni. Addig marad az anyja kötényiben a gyerek, még az anyját rendbeteszik.”

Később majd látni fogjuk, hogy az anya ruhadarabjai, különösen a péntője, bajelhárító varázserővel bírt; szemverést elhárítandó a mosdatás után a péntő belső felével törölték meg a csecsemő arcát.⁷³ Egy negyedszázaddal ezelőtt végzett gombosi gyűjtés adatai ugyancsak megerősítik az anya ruhadarabjainak varázserejét, illetve ennek hitét: „Az újszülöttet első percétől fogva védő talizmánként burkolják körül az anya kötényével. Az anya ruhadarabjainak mágikus védőerőt tulajdonítanak később is. Az anya kötényébe csavarva marad a kisbaba addig, míg az anyát a bába rendbe nem teszi és a pólyázásra nem kerül sor.”⁷⁴

A szülés pillanatait természetesen élénk érdeklődéssel kísérték a legközelebbi családtagok, persze a szülőszobából kizárva, mert ott — mind mondtam — a szülőasszony anyja meg a bábasszony lehetett csak jelen. Ezt a hangulatot kifejezően szemlélteti az egyik adatközlő: „Mindénki az ajtóban állt, após, anyós, apa, s amikor meghallották, hogy sikít a gyerek, akkor azt kiabálta az após: — A szentségit, mondjátok már még, mi van, széna vagy szóma! — széna a fiú, a szalma a lány. Hogy értékesebb a fiú, mint a lány. Ha fiuk született, akkó összecsapta a klumpáját, nagyot kiabált, örült, és szaladt pálinkáért, s berüggott, mint a malac. Mert hogy nekik szénájuk van.”

A KÖLDÖKZSINÓR

A világra jövő csecsemő köldökzsinórját a bábasszony vágta el. Érdekes módon az eszköznek,⁷⁵ amellyel a köldökzsinórt elvágják, nem tulajdonítanak jelentőséget; ezzel szemben viszont a köldökzsinórhoz jellemző hiedelmek fűződnek.

- a) „Egyszerü ollóval vágták el. Csak a szerbeknél volt divat, hogy sarlóval vágták el a köldökzsinórt. A réformátus magyaroknál is ez volt a divat.”
- b) „Ollóval vágták el. A köldökzsinórt valami cérával szokták elkötni.”
- c) „A köldökzsinórt régen ollóval vágták el.”
- d) „A köldökzsinórt ollóval vágták el. Nem önmagával kötötték még, hanem fűzővel.”

Amikor bizonyos idő elteltével a köldökzsinór leszáradt, nem dobták el, hanem eltették. Erre magam is emlékszem, hogy a családban őrizték a gyerekek száraz köldökzsinórját. Az eltett köldökzsinórral kapcsolatos hiedelmeket szép magyarázatokban foglalták össze adatközlőim:

- a) „A lészáradt köldökzsinórt gondosan eltették és hétéves korában a gyermekkel kikötöztették azt a köldökzsinórt. Hogy ezermestér légyen. Az enyimek is kioldozták, azért ilyen ügyesek.”
- b) „A köldökzsinórt feregették, és megőrizték hétéves korig. Amikó a hét évet betötötte, nekiadták, hogy most oldozza ki, hogy okos légyen az iskolában, még általában. Hogy milyen gyorsan oldozza ki, olyan ügyes lész az egész életében. Aztán tovább nem őrzik.”⁷⁶
- c) „Amikor lészáradt, akkor eltették, s amikor a gyerek hétéves lett, akkor szokták neki odaadni, hogy bontsa ki. De nem tudom, hogy mi a jelentősége.”
- d) „A köldökzsinórt eltették. Hallottam, hogy hét évig tartották, és a gyerek bogozta ki.”

JEGYZETEK

¹ Bálint S. 1943. 206. lap.

² A természeti népek szokásait figyelembe véve állapítja meg erről a szituációról Birket-Smith: „Még mielőtt a gyermek a világra jönne, már változást idéz elő a minnennapi életben. A jövődő anya kivételes állapotban van, és ezért a születendő gyermekre, az anyára és környezetére tekintettel kell lenni. Mind a terhesség, mind a szülés veszélyes; a haláltól mindkettőt gyakran csak egy lépés választja el.” Birket-Smith K. 1969. 269. lap. A szituáció gombosi vonatkozásait a fejezetben részletesen tárgyalom.

³ A szokásmodellét részletesen tárgyalja: Dömötör T. 1974. a 20. laptól. Továbbá: Dömötör T. 1972. 9. lap; Sapir E. 1971. 221. lap; Birket-Smith K. 1969. a 265. laptól; Györfly I. 1939. 20. lap; Szendrey Zs. 1933. 21. lap és 1937. 13. lap.

⁴ Negyedszázaddal ezelőtt még gyakorolt szokáscelemekre utal gombosi vonatkozásban Czimmer A. 1951. tanulmánya. Gyűjtésem ilyen tekintetben csak halvány emlékeket tud fölmutatni.

⁵ A népszokások számos szempontú meghatározásai találhatók a 3. számú jegyzetben felsorolt irodalomban.

⁶ Általánosan ismert megindoklás. Párhuzama például: Beck Z. 1974. 7. lap.

⁷ Ennek fényében érthető, hogy miért örültek jobban a fiúgyerekeknek, akivel a család neve folytatódott, s kevésbé a lánynak, aki a háztól távozván nevet is változtatott.

⁸ Valószínű, hogy itt arra utalt az adatközlő, amit az egyik forrás így idéz: „Szánt, de nem vet.” Gönczi F. 1937. 24. lap.

⁹ A vénlányokkal kapcsolatban a lakodalomról szóló fejezet vonatkozó része ad eligazítást.

¹⁰ Általános meggyőződés; van ahol „nincstelenségnek” mondták. Lásd: Bálint S. 1943. 206. lap.

¹¹ Általánosan gyakorolt szokás. Utal rá a MNépr. IV. kötete is, 134. lap.

¹² A vonatkozó szakirodalomban számos helven azonos vallomásokot olvashatni. Kiss Laios művében (é.n.) megrendítő példák olvashatók a „mindenórás” asszonyok kiszolgáltatottságáról. (Lásd: 216. lap) A harmincas évek magyar szociográfiai irodalmában ugyancsak számos helven foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Például: Szabó Zoltán: Tardi helyzet, 168—169. lap. (Cserépfalvi, 1936, II. kiadás.)

¹³ Alapvető feldolgozás: Sz. Morvai J. 1956. További irodalom a nagycsaládközösségről, jupozsláviai magyar vonatkozásban: Cseh I. 1976. Honfoglaláskori párhuzamokkal és párhuzamokkal a rokon népek köréből: László Gy. 1944. a 125. laptól. Különösen a nőnek a családban elfoglalt helyét tárgyaló rész: a 209. laptól. Hogy a nagycsalád-állapot még a múlt század végén is megvolt Gomboson, arra adatok utalnak: „Az asszony férje bátviát öregebbik uram, öcscsét kisebbik uram tetszetős címével illeti.” Feljegyezte: Cziráky Gy. 1895. II. ugyanaz: 1898. 30. lap. „A magyar nyelv szókincse még tisztán őri ennek a családi állapotnak emlékét. Az erre vonatkozó kifejezéseket Munkácsy Bernát gyűjtötte egybe: A kisebbik uram, vagy mint néhol mondják, kis uram, a férfi öccse értelmében, mint a nagyobbik uram, vagy öregebbik uram a férfi bátyja értelmében a ház és birtokközösség rendszerére utal, amelyben mindegyik fitestvér ez asszonynak bizonyos határig ura, gazdája.” László Gy. 1944. 211. lap.

¹⁴ Lásd a Hány gyerek volt a családban című bekezdésben.

¹⁵ A menstruáló nők „tisztátalanságával” kapcsolatban lásd a 41. jegyzet adatait.

¹⁶ Párhuzama: MNépr IV. kötet, 133. lap.

¹⁷ Szendrey Zsigmond felosztásában imitativ és mimetikus szokásnak is nevezi. Tárgyalja a magyar népszokások felosztásában: 1933. 29. lap.

¹⁸ A szokás párhuzamaiban férfira vonatkoztatják: „Ha férfi fiút akar, csukja be a száját, ha lányt, nyissa ki.” Fehér Z. 1975. 102. lap, 893. szám. Továbbá: „Lány lesz, ha a férfi coitus után távra hagyja a száját.” Gönczi F. 1937. 39. lap.

¹⁹ Párhuzama: „Visszaemlékeznek az időpontra, melynek várva várt létét köszönheti, s ha az emlék azt mondja, hogy a menyecske akkor kaczagott, biztosra veszik,

hogy lány lesz, ha nem kaczagott, flúd vátnak, mert a főfűhöz illik a komolyvár." Jankó J. 1992. 133. lap.

²⁶ A vonatkozó betűmokban olvasható, hogy a gyermeket óhajtó házaspár ballát vagy fejtűt tartott az ügy alatt. Édekes viszont, hogy ez a szokás flúgyerek születéséig előzött.

²⁷ Általánosan ismert magatartás. Párhuzamai például: Schram F. 1972. 90. lap; Tóth F. 1975. 132. lap.

²⁸ Gombosi párhuzama: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Egyéb párhuzamok: Gönczi F. 1906. 44. lap; Kára J. 1973. 53. lap; Kiss L. é.n. 207. lap; Beck Z. 1975. 500. lap; Fehér Z. 1975. 58. lap, 474. szám.

²⁹ Párhuzama: Schram F. 1972. 90-99. lap.

³⁰ Párhuzama: Gönczi F. 1906. 44. lap.

³¹ Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 44. lap és 1937. 40. lap.

³² Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 44. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 63. lap, 9. szám, itt a fontos arc flúd jelent; Jankó J. 1992. 133. lap; Kára J. 1973. 53. lap.

³³ Párhuzamait nem tudtam kimutatni.

³⁴ Párhuzamai: „A lányok mindent elsietnek, még a világrajóvést is.” Kára J. 1973. 53. lap; „A lány mindig siet.” Beck Z. 1975. 500. lap; Kiss L. é.n. 207. lap.

³⁵ Párhuzama: „Amelyik erős ételeket, savanyúfélét kíván, fia lesz.” Gönczi F. 1937. 40. lap.

³⁶ Általánosan ismert hiedelem. Párhuzamai: Berze Nagy J. 1940. III. 65. lap, 22. és 24. szám; Muhl J. 1942. 61. lap; Kára J. 1973. 52. lap; Tóth F. 1975. 135. lap; Fehér Z. 1975. 58. lap, 471. szám; Luby M. 1935. 147. lap; Gönczi F. 1937. 43. lap.

³⁷ Párhuzamai: Berze Nagy J. 1940. III. 63. lap, 1. és 10. szám; Muhl J. 1942. 61. lap; Tóth F. 1975. 135. lap; Beck Z. 1975. 500. lap; Luby M. 1935. 146. lap.

³⁸ Párhuzamait nem tudtam kimutatni.

³⁹ Általánosan ismert hiedelem: Gönczi F. 1906. 45. lap; Beck Z. 1974. 8. lap; Fél E. 1941. 91. lap; Kiss L. é.n. 208. lap; Tóth F. 1975. 136. lap; Fehér Z. 1975. 58. lap 464. szám; Gönczi F. 1937. 43. lap.

⁴⁰ Párhuzamait nem tudtam kimutatni.

⁴¹ Általánosan ismert hiedelem: Gönczi F. 1906. 45. lap; Schram F. 1972. 98. lap; Beck Z. 1974. 8. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 65. lap, 23. szám; Kára J. 1973. 52. lap; Kiss L. é.n. 207. lap; Bosnyák S. 1973. 100. lap; Bálint S. 1965. 577. lap; Beck Z. 1975. 500. lap; Fehér Z. 1975. 58. lap, 459. szám; Luby M. 1935. 146. lap.

⁴² Párhuzamai: Idétlent szül: Gönczi F. 1906. 46. lap; Nyomorékokat szül: Kára J. 1973. 52. lap.

⁴³ Párhuzamai: Fél E. 1941. 91. lap; Kiss L. é.n. 208. lap; Gönczi F. 1937. 49. lap.

⁴⁴ Gombosi párhuzama: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Egyéb párhuzamai: Berze Nagy J. 1940. III. 65. lap, 27. szám; Fehér Z. 1975. 58. lap, 460. szám.

⁴⁵ Általánosan ismert de párhuzamai közti különbségek is mutatkoznak: Szőrös, szőrfeéres lesz a gyerek: Gönczi F. 1906. 46. lap és 1937. 50. lap; Szőrös lesz a gyerek: Beck Z. 1974. 8. lap; Kára J. 1973. 52. lap; Beck Z. 1975. 500. lap; Fehéres lesz: Kiss L. é.n. 208. lap; A kódoókiba lesz szőr: Fehér Z. 1975. 58. lap, 456. szám; A belső részei lesznek szőrösök: Luby M. 1935. 146. lap. Az egyik adatközlőm az alábbi gyógyómódra emlékezik, amellyel a szőrösszajú gyermeket meg lehetett gyógyítani: „Amikor megszületett a gyerek, akkor sirt, sirt, és akkor jött egy olyan búhájos, idősebb asszony a házhó, csinát, kilenc babát, kilenc kis fadarabra rákötött olyan kis rongyfelet, a kilenc babát kilencszer megforgatta a gyerek szájában: evve szűletté. evve múj. És akkor elműlt a gyermeknek a szőr a szájába.” Párhuzamai: Luby M. 1935. 164. lap. Mint a száipenész gyógyítása: „Száipenész ellen Kacsari Józsefnek Nvirbátorból azt tanácsolta, hogy kilenc kis fára rongyot kell csavarni... Minden babot mekerekének háromszor a pulya szájában s reggel, ha jön a csűrhe, kötőben kiviszik s az utcára elébe öntik. Izibe meggyógyul a pulya.”

⁴⁶ Párhuzamai részben eltérnek: A gyerek idétlen lesz: Gönczi F. 1906. 46. lap; A sajátja meghal: Kára J. 1973. 52. lap; Mert akkor meghalnak a gyerekei: Gönczi F. 1937. 81. lap; Vagy a keresztgyereke vagy a maga gyereke hal meg: Luby M. 1935. 149. lap. Ezeknek a tilalmaknak nyilvánvalóan közülük van a menstruáló és terhes asszonyról vallott „tisztátalansági” hiedelemhez. Lásd a következő jegyzetet!

⁴⁷ „A teherben lévő asszony, hasonlatosképpen a tisztuló nőhöz, az egész világon tisztátalannak számít. Néphitünkben halvány nyomok mutatnak arra, hogy nálunk sem volt különben.” László Gy. 1944. 250. lap. Ugyanerre utal: Birket-Smith K. 1969. 269. lap. Más gyűjtések adatai arra utalnak, hogy terhes asszony nem tehetett el paprikát, uborkát stb., mert az megromlik: Gönczi F. 1937. 48. lap. S hogy a gombosi hiedelem vonatkozott a menstruáló nőre is, azt az alábbi adat bizonyítja: „Havivérzés alatt nem engedtek neki gyúrni, vagy kényértészatához nyúlni.” Párhuzama: „Havitisztaláskor nem jó sütni, mert nyúlós bélő lesz a kenyér.” Kiss L. é.n. 174. lap. Ugyanakkor ide tartozik az a hiedelem is, hogy a menstruáló nő nem keresztelhet: Gönczi F. 1937. 81. lap.

⁴⁸ Legrégebbi párhuzama: Réső Ensel S. 1867. 10. lap. Egyéb párhuzamai: Fehér Z. 1975. 58. lap, 463. szám; Gönczi F. 1906. 45. lap; Tóth F. 1975. 132. lap; Hazudós, lopós, lesz a gyerek, vagy nehezen tanul: Gönczi F. 1937. 40. lap; Fél E. 1941. 90. lap; Halva születik a gyerek: Kára J. 1973. 52. lap.

⁴⁹ Párhuzamait nem tudtam kimutatni.

⁵⁰ Párhuzamai: Halva születik a gyerek: Beck Z. 1974. 8. lap; Kára J. 1973. 52. lap; Meghal vagy sárgaságba esik a gyerek: Berze Nagy J. 1940. III. 63. lap, 8. szám; Gönczi F. 1937. 49. lap; Luby M. 1935. 147. lap.

⁵¹ Párhuzamai: Halva születik a gyerek: Beck Z. 1974. 8. lap; A gyerekeknek sok baja lesz a bírósággal: Gönczi F. 1937. 50. lap.

nél fogat kell húzatni: Gönczi F. 1937. 50. lap.

⁴⁷ Lásd G. Czimmer A. 1951. tanulmányát.

⁴⁸ Párhuzamait nem tudtam kimutatni.

⁴⁹ Általános hiedelmek: Gönczi F. 1906. 43. lap; Schram F. 1972. 98. lap; Meghalt a gyerekek: Tóth F. 1975. 133. lap; Kiütés lesz a gyerek testén: Berze Nagy J. 1940. III. 63. lap, 5. szám.

⁵⁰ Párhuzamai: Kiss L. é.n. 206. lap; Becz Z. 1975. 500. lap. Szólásként tárgyalja: O. Nagy Gábor: Magy. szólások és közmondások, Bp. 1976. II. kiadás, P545 és további variánsai.

⁵¹ Általános szokás. Párhuzama például: Gönczi F. 1906. 45. lap.

⁵² „Tunyogon (Szatmár) beszéltek, hogy egy terhes asszony szőlőt óhajtott. Nem adtak neki és így lopni kényszerült. A csész rálőtt, halálosan találta. Amikor felboncolták, a megevett szőlőszemet a gyermek szájában találták meg.” Bálint S. 1943. 207. lap.

⁵³ Lásd a lakodalom fejezetében azt a részt, amely a távoli rokonok házasságát érinti.

⁵⁴ Párhuzama, ugyancsak hiedelmi vonatkozások nélkül: Tóth F. 1975. 133. lap; „Amely asszony viselős korában a paraszat vízzel önti le, annak magzatja üszög lesz.” Gönczi F. 1906. 47. lap; Bő hiedelmi anyaggal: Gönczi F. 1937. 72. lap.

⁵⁵ Általánosan ismert. Párhuzamai például: Bálint S. 1971. 64. lap; Gönczi F. 1906. 43. lap.

⁵⁶ Párhuzamai: „Mesélik, hogy egy búbajos hírbem elhalt tápai asszony keservesen panaszkodott sírjánál búslakodó fiának, hogy nem fogadja be sem a mennyország, sem a pokol, mert hét gyermeket evett meg. Úgy is mondják, hogy az elhajtott magzat ott van a túlvilágon anyja kötőjében, onnan kell megennie.” Bálint S. 1971. 64. lap. Említi továbbá: MNépr IV. Kötet 134. lap is.

⁵⁷ Számos leírása a két háború közti magyar szociográfiai irodalomban. Az egyikét tárgyaló részekben ott olvasható a magzatelhajtó öregasszonyok praktikáinak egész sora. Például: Kovács Imre: Néma forradalom, 132. lap és másutt is. (Cserépfalvi kiadás, Bp. é.n.; a mű második kiadása.)

⁵⁸ Azonos párhuzama: Penavin O. 1972. 131. lap.

⁵⁹ Lásd a halálról szóló fejezetben a gombosi temető tárgyaló függelékét.

⁶⁰ Hasonló adatok a Vásárhelyi-pusztáról: „Az első világháború után rohamosan apadni kezdett a családtagok száma, s 1920 után 5–6 gyerekes család is nagycsaládnak számított.” Beck Z. 1975. 499. lap.

⁶¹ Lásd a lakodalom fejezetében az ide vonatkozó leírást.

⁶² Párhuzamok: Schram F. 1972. 99. lap. Első szülés esetén ment haza kifejűdni a gyerekágyat: Kiss L. é.n. 208. lap.

⁶³ Lásd a temetés fejezetében. A születési és halottas szokások hasonlóságát tárgyalja: László Gy. 1944. a 252. laptól.

⁶⁴ A képzetlen parasztabákról lásd: Kiss L. é.n. 336. lap, a bábasszonyoknak járó fizetéséről pedig: Luby M. 1935. 147. lap.

⁶⁵ Párhuzamai: Schram F. 1972. lap; Gönczi F. 1937. 54. lap.

⁶⁶ Párhuzamát nem találtam meg.

⁶⁷ „Csak annyit mondott, hogy az anyafődre, szóval oda akar menni újra, ahol, ahol, szóval ahol — régén a földön is születtek. Ahol született, ott akar meghalni.” Az egyik adatközlő szava.

⁶⁸ Adat van rá a századelőről Beregdarócra, de leírás nélkül: Papp Zoltán S. 1975. 270. lap. Délvidéki sajátosságként emlegeti: MNépr IV. kötet 136. lap, valamint II. kötet 346. lap — ugyancsak közelebbi jellemzés nélkül.

⁶⁹ Párhuzama: Kiss L. é.n. 209. lap.

⁷⁰ Hasonló születési módok leírása: Gönczi F. 1906. 46. lap.

⁷¹ Hasonló születési módok: „Fenekével fölfelé fordították a fürdetőteknőt, a tetejibe odanyomta a farát, és a földre szült. Úgy vitte magával az ágyba.” Fehér Z. 1975. 58. lap, 476. szám; „Gyakori volt a guggolva szülés. Helyenként a vajúdo asszony alá a végső pillanatban vízzel telt teknőt vagy melencét tettek, és abba pottyant az újszülött.” Gönczi F. 1937. 56. lap.

⁷² Az anya kötényének varázserepe másutt is megmutatkozott Gomboson. A nyugtalan, aludni nem akaró gyermeket is az anya kötényével takarták le: G. Czimmer A. 1951. 726. lap. Orosházán a szemverést a kötény sarkával törölték le az asszonyok: Bálint S. 1965. 577. lap; További adat a kötény védő-elhárító szerepéről: „Mennydörgőskor a viselős asszony kötény nélkül ne járjon. Különben máskor sem szabad anélkül lennie, mert a rossz szellem hozzáférkőzhetik.” Gönczi F. 1937. 48. lap. Lásd még a következő jegyzetet!

⁷³ A szoknya (illetve: alsószoknya) varázserejével kapcsolatban még egy példa: Turán a gyereket a bába anyja egy ócska szoknyájába takarta, hogy boldogabb legyen: Schram F. 1972. 99. lap.

⁷⁴ G. Czimmer A. 1951. 726. lap. Még egy adat a kötény szerepéhez: „A gyermeket magát a pólyán kívül az anyja előkötőjébe (kötény) takarják, azt tartván, hogy ezzel az anyja hasa is rajt van, s vedi.” Gönczi F. 1906. 50. lap.

⁷⁵ Ugyancsak ollóról tudnak Ürményháza is: Tóth F. 1975. 137. lap. A régebbi források számos helyen említik, hogy a köldökzsinórt sarlóval vágják el.

⁷⁶ Párhuzamai: Régebbi gombosi adata G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Továbbá: Gönczi F. 1937. 58. lap; Bosnyák S. 1973. 101. lap; Tóth F. 1975. 137. lap; A gyerek 13 éves korában oldja ki: Luby M. 1935. 156. lap. Csak fiúra vonatkozott és hat éves korában bogozta ki: Papp Zoltán S. 1975. 270. lap. Csak lánynak adják, hogy iskoláskorában bogozza ki, hogy ügyes varró, fonó legyen: Schram F. 1972. 99. lap. Hogy szerencsés legyen a gyerek: Kiss L. é.n. 209. lap, valamint Gönczi F. 1906. 48. lap.

IRODALOM

Hállut Sándor

- 1943 A parasztlélet rendje. In: Bartucz Lajos szerk.: A magyar nép. Bp. Singer és Wolfner, 201. lap.
1965 Néphit. In: Orosháza néprajza II. Orosháza, 576. lap.
1971 Népi hitvilág. In: Tápé története és néprajza. Tápé, 629. lap.

Beck Zoltán

- 1974 Népszokások Békés megyében. Békéscsaba.
1975 Az élet nagy eseményei. In: Parasztlélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 499. lap.

Berze Nagy János

- 1940 Baranyai magyar néphagyományok. I—III. Pécs. Kultúra.

Bosnyák Sándor

- 1973 Adalékok Bezdán néphitéhez. In: HITK 15. szám, 87. lap.

G. Zimmer Anna

- 1951 Babonák, ráolvasások. Adatok Gombos néprajzához. In: Híd, XV. 10—11. szám 725. lap.

Cziráky Gyula

- 1895 Bogojeva népe. I—II. In: Szabadka és Vidéke, 49. és 51. szám.
1898 Bogojeva és Gombos múltja. Zombor. Separatum ex: Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve XIV. évf. Bittermann Nándor.

Cseh István

- 1976 A nagycsalád-rendszer emléke a szlavóniai magyaroknál. In: Néprajz és Nyelvtudomány XIX—XX. 53. lap.

Dömötör Tekla

- 1972 Magyar népszokások. Magyar Népművészet 6. Bp. Corvina.
1974 A népszokások költészete. Bp. Akadémiai.

Fehér Zoltán

- 1975 Bátya néphite. In: Folklor Arcivum 3. Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport.

Fél Edit

- 1941 Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Bp. Tanya, falu, mezőváros 1.

Gönczi Ferenc

- 1906 A gyermek születése és szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetésben. In: Ethnographia XVII. 44. és 153. lap.
1937 Somogyi gyermek. Kaposvár.

Györffy István

- 1939 A néphagyomány és nemzeti művelődés. Bp. A magyar táj- és népismeret könyvtára 1.

Jankó János

- 1892 Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Bp. Athenaeum.

Kára Judit

- 1973 Nagydobronyi szokások és hiedelmek. Folklor Archívum Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport.

- Kiss Lajos*
 é.n. A szegény asszony élete. Bp. Athenaeum.
- László Gyula*
 1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp. Magyar Élet.
- Luby Margit*
 1935 A paraszti élet rendje. Bp. Centrum.
- Sz. Morvai Judit*
 1956 Asszonyok a nagycsaládban. Bp. Magvető.
- Muhi János*
 1942 Babonák között a bölcsőtől a sírig. In: Kalangya, X. évf. 1—2. szám, 60. lap.
- Papp Zoltán Sándor*
 1975 A beregdaróci emberek élete a századfordulón. Bp. Natúra.
- Penavin Olga*
 1972 Székelykeve (Skorenovac) népének hitvilága. In: HITK 11—12. szám, 121. lap.
- Résó Ensel Sándor*
 1867 Magyarországi népszokások. Pesten. Emich Gusztáv.
- Sapir, Edward*
 1971 A szokások. In: Az ember és a nyelv. Bp. Gondolat. A tanulmány eredetijének megírás ideje: 1931.
- Schram Ferenc*
 1972 Turai népszokások. Szentendre.
- Szendrey Zsigmond*
 1933 A népszokások osztályozása. In: Ethnographia XLIV. 21. lap.
 1937 A varázslócelekvések személye, ideje és helye. In: Ethnographia XLVIII. 13. lap.
- Tóth Ferenc*
 1975 A néphit és népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztelőig. In: HITK 23—24. szám, 119. lap.

REZIME

NARODNI OBIČAJI I VEROVANJA U VEZI SA ROĐENJEM

I deo

Ovaj rad predstavlja deo jednog obimnijeg rada o narodnim predanjima Bogojeva. U ovom delu rada prezentuju se istraživanja u okviru sistema narodnih običaja na temu rođenje—brak—smrt, i to onaj deo koji se odnosi na narodne običaje i verovanja u vezi sa rođenjem. Prema klasifikaciji koja je uobičajena u stručnoj literaturi, autor otpočinje svoje izlaganje verovanjima koja se odnose na period pre trudnoće; on pruža obiman ilustrativni materijal u vezi sa predskazivanjem pola deteta koje će se roditi; zabrane koje važe za vreme trudnoće; on demonstrira običaje u odnosu na sterilitet,

prevremeni porođaj i pobačaj; on ukazuje na položaj trudne žene u zajednici, kao i na preclanje u vezi sa brojem dece; on analizira ulogu babice početkom ovog stoleca; najzad, on opisuje proces porođaja i položaj tela. Ovaj rad se završava opisom običaja i narodnih verovanja u vezi sa pupčanom vrpcom. Tekst koji se publikuje tretira samo polovinu problematike; drugi završni deo biće publikovan u sledećem tematskom broju iz folkloristike Hungaroloških saopštenja.

SUMMARY

POPULAR CUSTOMS AND BELIEFS IN CONNECTION WITH BIRTH

I part

This paper is a part of a more extensive study about the popular traditions of Bogojevo. In this part the investigations of the birth-marriage-death system of popular customs are treated, and that, the popular customs and beliefs in connection with birth. According to the classification usually applied in the special literature, the author treats the beliefs concerned with the period before the pregnancy; he presents a great deal of illustrative stuff connected to the prediction of the sex of the child to be born; the prohibitions valid during the time of pregnancy; he demonstrates the customs connected to sterility, premature birth and aborticide; he points to the position of the pregnant woman in the community, and to the tradition connected to the number of children; he analyses the role the midwife at the beginning of the century; then he describes the process of birth and the position of body. The paper ends with the description of the customs and popular beliefs related to the navel string. The present context of the paper treats only the half of the problems, the second — concluding — part will be published in the next number of Papers of Hungarian Studies consecrated to folklore.

Matijevics Lajos

EGY RÁOLVASÁS A BÁCISKÁBÓL

1972-ben jártunk a bácskai Pacsér (Pačir) községben, hogy hallgatóinkat bevezessük a terepi gyűjtésbe, nyelvi anyagot szedjünk archívumunk számára.¹ Néhány magnetofonnal, több fajta kérdőívvel érkezünk, és a több napi munka szép eredményt hozott. A lakosok, a tanítók, a tanárok, az iskolaigazgató, a tanulók szívesen segítettek mindenben. Egyik csoportunk a népi gyógyítás módja, szókincse után kutatott, és felhívta a figyelmünket a kilencvenegy éves Roncsák Juliannára, mint kitűnő adatközlőre, „mindentudó” idős asszonyra. Amikor meglátogattuk, valóban kiderült, hogy Roncsák Juliannának érdemes minden szavát lejegyezni még akkor is, ha nem helybeli születésű.²

A beszélgetés, a kérdezősködés sokáig folyt. Többek között elmesélte a régi gyógyítási módokat is, s az itt közölt ráolvasás ekkor került elő. Anya és leány, azaz Roncsák Julianna és Virág Julianna³ jól ismerik, nem egyszer alkalmazták, és hisznek gyógyító erejében. A hitelesség kedvéért közöljük a ráolvasás szövegéhez mondott tudásanyagot is.⁴

Verses szövegünk kétszer fordul elő a közölt beszélgetésben, mert mind a ketten elmondták. Az eltérés az anya és leánya ráolvasása között nem nagy, jelentéktelen. Csak szemverésre alkalmazzák, másra nem felel meg. Nem hosszú, mindössze kilenc illetve tíz sor. Erdélyi Zsuzsanna felosztása⁵ alapján a kevert tudatformájú-funkciójú szövegek (pogány—keresztény) csoportjába sorolható. Tagoltsága az általános imaszervezetek tagoltságának felel meg, azaz három nagyobb részből áll. Történeti alapja a kis Jézus betegsége lehet, bár erről nem tesz említést adatközlőnk sem a kötött szövegben sem a tudásanyagban, „avatóról” beszél.

Formulák tekintetében a Kallós Zoltán gyűjtötte Kerítés ijedtségre, az Erdélyi Zsuzsannától közölt Vízvetés — gyeszkentálás. Betegségben (küldte Dr. Kövesdy Viktorné) és e jegyzetében feltüntetett hadikfalvi imádság formuláival mutatható ki hasonlatosság.⁶ Mária említése, a lányokkal, illetve zsidó lányokkal való találkozás, a háromas szám idézése és a zárórész megléte tekintetében húzhatunk párhuzamokat a pacséri szöveg és az említett szövegek között. Mivel a pacséri ráolvasás valamivel egyszerűbb, szegényebb, nyilvánvalóan töredéke lehet egy hosz-

szabbb ráolvasásnak. Adatkközlőnk a szöveg keletkezéséről jóformán semmit sem tudnak, örökölték nagyszülőktől, szülőktől, használták és néha még ma is elmondják, ha meggyőződnek arról, hogy a gyermeket megverték szemmel.

Kétségtelen, hogy archaikus imádságot sikerült megmentenünk, amely akár töredék, akár a teljesebb szövegekhez tartozik, a hozzámondott tudásanyaggal értéknek tekinthető. Anya és leánya, azaz az átadó és az öröklő mondta el, így szemtanúi lehetünk a továbbélési és megőrzési szándéknak is. A községben nem ismerik ezt a ráolvasást annyira, hogy népszerűnek, közönségesnek tekinthetnék. Feltételezhetően azért, mert adatközlőnk (Roncsák Julianna) saját falujából hozta magával. Magát a szemverést, az ezzel járó betegséget azonban sokat emlegetik, régebben gyógyították is a maguk módján a vízvetéssel. Hogy az idő, a sokfajta változás engedi-e ebben a községben a továbbélést, a használatát, arra most nagyon nehezen válaszolhatnánk. Jelenleg csak a vándorlását voltunk képesek észrevenni, de az is lehetséges, hogy egy kihaló eredeti népi archaikus ráolvasás végnapjainak lehetünk tanúi.

A SZÖVEG

— *No most mondja, édesanyám, el aztat, hogy mikor a kicsit mosdatták a szemveréstől!*

*„Mikor a boldogságos szűz
Kis Jézust vitte avatóra,
Templomajtóba vót három zsidólány.
Egyik mondta: szébb a napvilágná,
Másik mondta: szébb a holdvilágná,
A harmadik mondta: szébb a szép ragyogós csillagná.
Földülötték a korsóbol a szentőtvizet,
Úgy ártson ennek a kicsinek a szemverés,
Mint a márványkűnek a szentőtvíz!”*

(És akkor mit csináltak?)

A kicsit mēgmosdatták. Vót hétszēr megszentőt szarvasszarva. Akkor egy kispohárba tettek vizet, és akkor a kicsire imátkoztak. Háromszor. Mikor akartak imátkozni, akkor köröszöt vet magára az, aki imátkozott, és a kicsinek a fejire háromszor. Akkor mindig beleeresztette azt a szentőt szarvasszarvat. Ha meg vót verve szēmmel, akkor azon vótak csillagok, vízgyöngyök. Ezt úgy vetette, háromszor imátkozta el eztet, amit én most elmondtam. Akkor utoljára háromszor, akkor eresztette bele a szarvasszarvat. Most megmosdatta este

a kicsit, akkor réggel meglnt szintén azon a módon, és háromszor köllött vizet váltani, és mikor a kicsinek megmosdatta harmadszor egy kicsit a kicsinek itt a szemöldökeit és kezit körösztbe lábával, csak megltirülni, és a kicsinek egy picike vizet a szájába engedni, ha nem tudott még inni, de ha tudott inni, akkor odadták neki a poharat, és ű maga ivott. — Azután a kicsi jobban lett ettül. De háromszor kell megtenni a mosdasást. A mosdasást. Kilencször mondjuk, mert ugy-e három nap háromszor köll, de a vizet ezt háromszor váltjuk.”

(Milyen vizet kellett vetni?)

— Közönségés vizet.
„Kúti vizet.”

(Kezdetlen vizet?)

— Mindögy, a kánábul.
„Mindögy. Csak aztán a vizet beöntsék a tűzhelyre!”
— Olyan helyre, ahun nem járnak.

(És maga is tudja ezt?)

— Tudom.

(Hát mondja el maga is, legyen szíves!)

— A mama egy kicsit kihagyott belüle.

(Az egészet mondja el!)

— Mikor a kicsit kezdi mosdatni, akkor azzal veti a körösztöt a kicsi fejire, hogy:

Mikor szüz Mária
Kis Jézussal mönt avatóra,
Téplomajtóba vót három zsidólány.
Egyik mondta: szébb a holdvilágná,
Másik mondta: szébb a napvilágná,
Harmadik mondta: szébb a szép ragyogós csillagná.
A téplomajtóba vót korsóban szentöltvíz,
Földütötték.
Ügy ártson ennek a kisgyereknek a szemverés,
Mint a márvánkűnek a szentéltvíz!

Ezt mondták el háromszor. És akkor mikor aztat elmonda háromszor a kicsi fölött, akkor ha nem tudott inni a kicsi, akkor így az úját (mutatja) bémártotta a pohárba, és a szemöldököt két felü, a szem csontját megmosta vele, még a keze fejít körösztbe lába fejivel,

és akkor aztán itattak úgy kis vizet belőle. Akkor beledobták azt a bizonyos szarvasszarvat, ami meg vót szentelve. Hogyha nem vót az a szarvasszarv akkor közönséges kilenc szem kukoricát tettek bele, és akkor azokon a kukoricaszemekén úgy gyűttek föl azok a, olyan hólyagokat vetett föl rajta. És akkor, állítólag azt mondták, hogyha a férfi veri meg, akkor olyan ritkán gyűttek föl azok a gyöngyszemek, hogyha meg nő, akkor meg olyan gyorsan ugráltak fölfele.

(És ha nagyon megverték szemmel?)

— Akkor beteg vót nagyon a kicsi. Hogyha nagyon meg vót, akkor annál lassabban gyűttek föl azok a gyöngyszemek, mikor má kevésbé, akkor is. Mikor meg nem vót megverve, akkor meg egyáltalán nem vót rajta sèmmi sè. Akkor hiába dobták bele a szarvas szarvat vagy a kukoricaszemet, nem vót rajta sèmmi, a vízbe.

(És honnan szerezték a szarvasszarvat?)

— Hát ugy-e ezt nem tudom én, az úgy vót az én nagyanyámnak meg, hát má most az édesanyám kilencvenégy éves, hát má most ugy-e a nagyanyám az má, az má még mikor vót ugy-e? Annak vót és akkor az úgy megörözgette ugy-e, akkor úgy hogy az én anyámnak is sokáig megvót, de azt aztán tudom is én, úgy valahova elveszelődött úgy, hogy nincsen mostmár még. Mostmá valahogy nem is hisznek ugy-e, nem is hisznek ugy-e? Mert például vótunk egy szálláson, ott vót egy kovács mestër, és annak nagyon nagyon beteg vót a fia. Nem tudom, hány éves lehetett? Olyan egy éves, két éves a gyerek. Nagyon beteg vót és akkor mondták neki, hogy meg van verve szemmel. A nem igaz az, mert hát csak a katólikusok babonáznak, meg satöbbi, ilyeneket beszéltek. No, és akkor egyszer mégis annyira annyira, hogy már vitték doktorhoz, és hát nem vót rajta segítség sèmmi sè, csak beteg vót a gyerek sè aludt, sè évött. No akkor oszt úgy hogy az én anyámat áthívták oda és megmosdatta. Mikor megmosdatta egyszer, hát egy kicsit jobban lett. Hát mikor másodszor megmosdatta, aztán a gyerek aludt is meg evett is és jobban lett. Akkor azt mondta az apja neki, hogy nohát mostmár hisznek abba, hogy tényleg van valami benne, nem hogy csak babonaság. Aztán jobban lett a fiú.

(És ki verte meg szemmel? Arról mit meséltek?)

— Hát azt mondom, hogyha azok a gyöngyszemek olyan lustán ugráltak föl mikor beletették abba a vízbe — így beleejtették (mutatja) —, akkor az úgy ugrált föl rajta, és akkor állítólag azt mondták, hogyha férfi, akkor olyan nehezen, ritkán jött föl a víz a födelire. De hogyha meg olyan sűrűn gyűttek fölfele, akkor azt mondták, hogy nő verte meg szemmel.

(Nem lehetett azt felismerni, aki megverte szemmel?)

Hát például én is megvertem az enyimeket is szemmel. Azt észre lehet venni, mert mikor az ember úgy azt a kicsit szereti, hát már most mindegy, ha az enyém vót vagy a másé is, mikor olyan kis eleven kis teremtések vótak, szerettem, én nagyon szerettem a gyerekeket még fiatal vótam úgy-e. No és akkor úgy játszottam vele meg minden, sokszor úgy fájt még a fogam is, úgy összeszorogattam, és akkor, mikor megvertem szemmel, akkor úgy könnybeszaladtak az egész szemeim és akkor úgy láttam annak a kicsinek a szemét is, úgy csillogott, mintha úgy összecsillogott vóna a szemünk, vagy tudom is én. És akkor már tudtam, hogy készen van.

(Akkor mit csinált?)

— Megmosdattam mindjárt. Megmosdattam akkor mindjárt.

(És nem kellett azt a szarvat megmelegíteni?)

— Nem. Sémmit sè nem. Egyáltalán. Csak úgy a kezibe köllött fogni annak, aki eztet imátkozta, addig a kezibe vót.

„Itt van az unoka e! Ezt is sűrűn köllött mosdatni. Ez is olyan nagyon ugrálós kisgyerek vót. Mindég ugrált, oszt akkor megverte szemmel mindjárt”.

— Még én, még szoktam verni a kicsikéket.

J E G Y Z E T E K

¹ A terepi gyűjtést Dr. Penavin Olga, egyetemi tanár vezette.

² Adatközlőink Roncsák Juliarna, 91 esztendőös moravicaí (Stara Moravica) születésű, és leánya Virág Julianna, 64 éves pacséri születésű asszony.

³ Szövegünkben Roncsák Julianna beszéde idézőjelben „ ” áll, Virág Juliannáé — gondolatjellel kezdődik, a mi kérdéseink pedig ( ) zárójelben vannak.

⁴ Sem a ráolvasás, sem a tudásanyag szövevéen nem végeztünk javításokat.

⁵ Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék, Budapest, 1976.

⁶ Uo.

R E Z I M E

JEDNO BAJANJE IZ BAČKE

U ovou radu autor pokazuje jedan originalan tekst iz Pačira koji služi za lečenje bolesnog deteta. Pošto je isti tekst prikupljen od majke i njene kćeri, vidi se i nasleđivanje stare tradicije.

**HIEDELEMVILÁGUNK
POGÁNYKORI EMLÉKEI:
ADALÉK A SZEMVERÉS
RÁOLVASÁSOS
GYÓGYÍTÁSÁHOZ**

Nem is gondoljuk, pedig való igaz, hogy az orvostudományban jártas szakembereken kívül mi többiek, közönséges halandók még ma is igen sok betegségnek nem ismerjük az okát, eredetét. Csakhogy az orvostudomány egyre terebélyesedő ismeretterjesztő, felvilágosító munkája következtében mi már nem tulajdonítjuk a számunkra ismeretlen betegségeket gonosz szellemek, titokzatos erők bájolásának, rontásának, am a mai 60 vagy több évesek nagyon is sok emlékét őrzik még az ősi hiedelemvilág ilyenfajta maradványainak. És noha rendes körülmények között ma már ők is tréfálkozva emlegetik; be-bevallják, hogy annak idején, több-kevesebb meggyőződéssel, maguk is hittek benne. Hitték például, hogy a kis gyereket meg lehet verni szemmel, és hogy a kis gyerekek legtöbb nyűgös, a szülőket kétségbeejtő betegségének szemverés az oka. A szemverés okozta betegséggel viszont hiába mentek volna orvoshoz, azt csak az ahhoz értő személy: *a tudó, a csontrakó szüle, a kenyő asszon* stb. ellenvarázslatával lehetett megszüntetni. Valahogy úgy voltak vele, mint ahogyan Virág Julianna 64 éves adatközlőm mesélte:

Vótunk egy száláson. Ott vót egy kovácmestër, és annak nagyon-nagyon beteg vót a fi(j)a. Nem tudom, hány éves lehetett, oan egyéves, kétéves a gyerekek, nagyon beteg vót, és akkor mondták neki, hogy még van verve szemmel. Hát nem igaz az, mert hát csak a katolikusok babonáznak még satöbbi, ilyeneket beszéltek. No és akkor éccër mégis annyira, annyira, hogy mán vitték doktorhoz is, nem vót rajta segiccsig sèmmi sè, csak beteg vót a gyerekek, sè (j)aludt, sè (j)évétt. No akkor oszt úgylahogy az én anyámat áthiták oda, és mégmosdatta. Mikor mégmosdatta éccër, hát egy kicsit jobban lét, mikor másodszor mégmosdatta, aztán a gyerekek aludt is még évett is, és jobban lét. Akkor asz mondta (j)az apja neki, hogy nohát mos má hiszek abba, aszongya, hogy ténleg van valami benne, nem hogy csak babonáság.

Az elmondottakból világosan kiderül, hogy esetünkben a szemverés orvoslásának tudománya a *mosdatás*, tudója pedig éppen ezzel a

tudományával tartja a rokonságot a pogánykori sámánokkal. A sámánok tudománya ugyanis éppen az volt, hogy tudták, micsoda szó, varázsigé bír olyan erővel, hogy valamilyen misztikus-mágikus cselekvéssel párosulva elűzze, távozásra kényszerítse a rosszat, betegséget okozó gonosz, ártó szellemet.

A pogánykori varázslás többféle is lehetett: riasztás, meglévesztés, elzárás, áthárítás, visszajára varázslás stb., de bármelyik műveletet is alkalmazták, sikere három tényezőtől függött:

1. a kellő helyen, időben és módon kimondott szövegtől,
2. a célnak megfelelő szertől, varázseszköztől és
3. a tudományhoz értő, a titkokba beavatott varázsló személyétől.

Mindezt szem előtt tartva érdemes lesz megfigyelni, hogyan meséli el a mosdatás műveletét maga a műveletet valaha gyakorló Roncsák Julianna 91 éves asszony, a titokról akaratlanul beszélő Varga Julianna édesanyja:

Mikor a kicsit kezdi mosdatni, akkor azzal veti a körösztot a kicsi fejire, hogy

Mikor a boldogságos Szűz kis Jézust
vitte avatóra, templomajtóba vót
három zsidólány.

Ēgyik mondta: szébb a napvilágná,
másik mondta: szébb a holdvilágná,
a harmadik mondta: szébb a szép ragyogós
csillagná.

Templomajtóba vót a korsóba szentölt
víz, földűtötték:

— Ūgy ártson ennek a kicsinek a szemverés,
mint a márvánkűnek a szentőt víz!

Most mosdatták. A kicsit mēgmosdatták. Vót... mēgszentölt, hét-szēr, szarvas szarva. Akkor ēgy kis pohárba tettek vizet, és akkor a kicsire imádkoztak háromszor. Mikor akartak imádkozni, akkor körösztot vetett magára, aki imádkozott és a kicsinek a fejire, háromszor, mēg akkor az újját bēmártotta a pohárba és akkor így a szemöldököt, két felit, a széme csontját mēgmosta vele, mēg a keze fejit körözbe a lába fejivel, és akkor asztán itattak ēgy kis vizet belüle. (Egy picike vizet a szájába engenni, ha nem tudott mēg inni, de ha tudott inni, akkor odadták neki a poharat és ū maga ivott.) Akkor mindig beleeresztette azt a szentőt szarvasszarvat, hogyha nem vót az a szarvasszarv, akkor közönséges kilenc szēm kukoricát tettek bele, és akkor ha mēg vót verve szēmnel, akkor azon vótak

csillagok, vízgyöngyök. Hogyha férj verte meg, akkor olyan ritkán gyűttek fel azok a gyöngyszemek, hogyha meg nő, akkor meg olyan gyorsan ugráltak fölfelé.

Esz mégtette háromszor, imátkozta el eztet, amit én most elmondtam, akkor utójjára, utójjára, harmadszor, akkor eresztette bele (j)a szarvasszarvat. Mos megmosdatta este (j)a kicsit, akkor réggel megin, szintén azon a módon, és háromszor köllött megmosdatni, de háromszor köllött vizet váltani. A mosdatást kilencör, mondjuk, mer ugye három nap háromszor köll, de a vizet azt háromszor váltjuk.

(Kérdés: Milyen vizet kellett használni?)

Kútít, közönséges kútít, vagy mindegy csak aztán a vizet bönntsük a tűzhelyre, vagy olyan helyre, ahun nem járnak.

Igen pontos és részletes leírását rögzíthettük a szemverés elleni orvoslás tudományának. A leírásnak, mint ahogyan magának a rítusnak is két összetevője van. Az egyik a végrehajtás meglehetősen pontos és részletes elbeszélése, a másik pedig a gyógyítás sikerességét, eredményességét biztosító rítusszöveg. Ez utóbbi az epikai tartalmú ráolvasók csoportjába tartozik. Két részből áll. Főrésze az ősi formulát tartalmazó jelen idejű analógiás felszólítás:

*— Űgy ártson ennek a kicsinek a szemverés,
mint a márvánkűnek a szentöt víz!*

Ezt vezeti be a katolikus egyház motívumkincsével bővített múlt idejű esemény felidézése, amely Dömötör Tekla szerint „a legszorosabb kapcsolatban áll a remélt események előre eljátszásával, mert azt bizonyítja, hogy a kívánt, óhajtott esemény a múltban már megtörtént, tehát megismétlődése lehetséges.”

A végrehajtást elbeszélő részből megtudjuk, hogy a gyógyítást, esetünkben a szemverés okozta baj elhárítását a célnak leginkább megfelelő mód mellett csakis a célnak megfelelő eszköz vagy eszközök segítségével lehet eredményesen végezni. Ezeket az eszközöket a népi orvoslás három területről szerzi: az állat-, a növény- és az ásványi világból természetes következményeként annak, hogy ősi hitvilágunkban, akárcsak más népek ősi mítoszában is a természeti elemek és a természeti tünemények mítikus tisztelete alapjellegzetességeknek számított.

A gyógyító szereknek, eszközöknek igen széles a skálája, s hogy mikor mit kell használni, az már a tudó tudományához tartozik. Így pl.:

Ha a kicsinek szúrása van, valahol szúródik neki, akkor a szüle(j)inek az esküvő ruhájával bétakarják azt a részt, ahol az a szúrás van.

Másik példa:

Ha a frász megfogja, akkor lèvènni az ablakot, s akkor az, ami belü-rü van ódala, a kicsinek fölürü tartani, nem rátenni, csak rátartani, és akkó kopogatni, és a kicsit nevirül szólongatni, akkor elengedi a frász.

Az én lányomat fogta. Nem vót még egyéves sè, úgyhogy a szájárü gyüütt a hab, teljessen megkíkíút, és úgy hajigálta fél a frász, annyira fogta. Akkor az apja elment az édesannya(j)é, anyósomé, s az el-gyüütt, az lèvètte az ablakot mingyá, s akkó rátette (j)a, rátartotta, és szólongatta: — Juliskám, Juliskám, és akkor eleresztette a frász.

Aztán mondta nekém is, ha még èccèr ilyesmi elő(j)adja magát, csak esz csinádd, sèmmi mást. Ez vót nëki a legnagyobb orvossága.

(Elbeszélte Roncsák Julis néni 1972 októberében, 91 éves korában.)

Szemverés ellen Roncsák Julis néni kétféle szert, illetve eszközt használt: a hétszer megszentelt szarvasszarvat és a vizet.

A víz mítikus alkalmazása sokféleképpen történhetett. Az egyik leggyakoribb és legbiztosabban ható alkalmazási módja a lustratio volt. A lustratio nem egyéb, mint a vízben való fürdés, illetve a vízzel való mosdatás, lemosás eredményeként bekövetkező megtisztulás, megtisztít-ás. Alkalmazásának néhány példája korábbi gyűjtésekből:

Azt a vizet, amellyel a kemencéből kiszedett kenyereket mosdat-ják, mosdatás után igen hasznos a házban szétfröcskölni, mert meg-óvja a házat a boszorkányoktól, gonosz kísértetektől. (Ipolyi gyűj-tése nyomán.)

A Luca-búzáat karácsony reggelén meg kell nyírni, a lenyírt leve-leket a mosdóvízbe kell tenni, hogy a benne megmosakodók, első-sorban a lányok, szebbek legyenek, illetve hogy egész éven át ne fájjon a szemük. (Saját gyűjtésem.)

Ha a kisgyereket frász fogja, akkor le kell venni az ajtót és a sa-rokvasain egy kanál vizet átönteni. A lyukakon átcsurgó vizet egy másik kanálba összeszedni és ezzel a vízzel a kisgyereket megmos-datni. A frász biztos elmúlik. (Saját gyűjtésem.)

Ugyancsak a lustratióra példa a jelen dolgozatban közölt szem-verés elleni mosdatás is: „a szemöldököt, két felit, a széme csontját megmosta vele, még a keze fejit körözbe a lába fejivel.” Utána „a vizet bèöntsük a tűzhelyre vagy olyan helyre, ahun nem járnak.” Ennek okát Julis néni ugyan nem mondta, de könnyen kitalálhatjuk, különösen ha összevetjük az Ipolytól idézett példával: Ha olyan helyre öntenék a vizet, ahol ember, állat járhat, könnyen átmehetne a baj másokra.

A szarvasnak, illetve a gyógyításban felhasznált produktumának, a szarvnak a szerepeltetése ugyancsak a kódós, homályos ösiségbe nyúlik vissza. Az újabb kutatások a szarvastisztelet után nyomozva visszajut-

nak egész a barlangi művészet koráig és feltételezik, hogy a festett barlangok az egyes vadásznevezetiségek szentélyei voltak, amelyekben a vadásznevezetiség eredetmondáit ábrázoló képek előtt a fiatalok felnőtté avatásának szertartása történt. A képeknek tehát, illetve az ábrázolt jeleneteknek mágikus erőt, kultikus fontosságot tulajdonítottak vagy legalábbis tulajdoníthattak. Egy bizonyos: a néphit szerint sem az állatok, sem produktumaik, sem a növények, sem az ásványok nem önmagukban gyógyító erejűek, hanem a bennük rejlő mágikus erő teszi őket azzá. A szarvas mágikus erejében, csodállat voltában elődeink — krónikáink tanúsága szerint — még a keresztény középkorban is hittek. De hihettek a legutóbbi évtizedekig is, hisz különböző történeti, társadalmi és művelődési okok miatt parasztságunk lelki alkata a vallásosság, az egyházi tanítások legintenzívebb hatása és befolyása ellenére is nyugodtan élhette, és élte is, a maga pogány hagyományokkal, keresztény szokásokkal, babonás hiedelmekkel átítató, összefonódó életét. S hogy ez a hiedelemvilág mi mindent rejt magában, csak további szorgos, kitartó és nem utolsó sorban gyors gyűjtés útján derülhet ki, mert az új, szocialista társadalmi viszonyok következtében megváltozott világunkban — tapasztaljuk — parasztságunk a régi, évszázados külsőségeket esztendőik alatt leveti, szemlélete megváltozik, gondolkodásmódja átalakul, és így a tudata mélyén még lappangó ismereteket holnapután talán már hiába keressük.

REZIME

SPOMENICI NAŠEG SVETA VEROVANJA IZ POGANSKOG DOBA

Ovaj rad pruža nekoliko podataka o lečenju uroka bajanjem i pranjem. U njemu se naglašava da se otklanjanje zla prouzrokovano urokom najuspešnije vrši, sem što se primenjuje način koji najviše odgovara cilju, jedino primenom sredstva ili sredstava koji najviše odgovaraju cilju. Ova sredstva narodno lečenje pribavlja sa tri područja: iz životinjskog i biljnog sveta i iz sveta minerala. Od lekova, tj. sredstava za lečenje ističe vodu i posvećene rogove jelena.

SUMMARY

RELICS OF THE BELIEF WORLD OF HEATHEN TIMES

This paper furnishes some data about healing the spell with incantation and washing. It is emphasized that the evil caused by the spell can be most successfully eliminated by applying the most adequate instrument or instruments. The popular healing has three resources: the animal and plant world and the minerals. Among medicines, eg. instruments of healing the author stresses the water and the consecrated deer horn.

Tóth Ferenc

**A HÁZASULÓ KIRÁLYFI
BALLADA EGY ÚJONNAN
GYÜJTÖTT VARIÁNSA**

Népballadánk világa — a bennük érvényre jutó hagyományosság ellenére — a kísérletező, a magában folyton forradalmat szító alkotói magatartás megnyilatkozása. Az elszenvedett tragédiák átélésére kényszerít, állásfoglalásra készítet, s ezzel megadja az átélt szenvedések kitermelte reakció: a cselekvés, a továbbgondolás lehetőségét. A teherviselés élménye kap bennük hangot, a belőle kilépő dac, ellenállás és tragikum, s éppen ezek kimondásának a kényszerével magyarázható, hogy a népköltészetet éltető közösség mindmáig megtartotta a lehangoló, tragikus balladazárlatokat. Még ha a ballada általában stilizált is, nem hamisít, hanem ellenkezőleg: a lényegeset ragadja meg. A balladahősök nem önmagukért, önmaguk kifejezése vagy láttatása végett vannak jelen; a tipikus történetet, helyzetet megjelenítő folyamatban egy-egy általánosabb jelenség, tágabb valóság kifejezését szolgálják. Még mesés tárgyú balladánk, még vígballadánk sem egy illuzórikus világot idéznek, hanem önnön világunkat tárják fel. S noha az ezer éve tartó kereszténységnek lett volna rá ideje és módja, hogy a népi szemléletmód és életérzés megváltoztatásával egyidejűleg száműzze a nép művészi megnyilatkozásaiból a kiállás, az önmagában való hit, a mindenkori emberi állásfoglalás szellemét, a balladahősök szájában mégis mindmáig ott maradt a figyelmeztetés, a tanácsadás, az áldás és az átok. Ez nem a népköltészeti értékek kövület-voltával, változatlanságával magyarázható, hisz az íratlan szöveg — formuláiban, motívumaiban — állandóan vándorol, sőt tartalmában képes követni a társadalmi változásokat, a nép megváltozott élethelyzetét, képes idomulni hozzá. Még szerelmi tárgyú balladánk, még vígballadánk is azt tanúsítják, hogy a nép elégtételt vesz magának a vele szemben elkövetett társadalmi igazságtalanságokért. A népi állásfoglalás még a mókázó kedvű, az optimista befejezésű vígballadákból sem hiányzik. Bár általában fiatalabbak, mint a tragikus típusúak, a 18. századra vagy néhány századdal előbbre tehetjük keletkezésük időpontját, mégis leckéztetnek, állásfoglalásra készítetnek vagy igazságot szolgáltatnak. Solymossy Sándor tömeglélektani okokkal magyarázza keletkezésüket: „Általános jelenség a népköltés epikus termékeiben, hogy egykori komoly történetek idővel tréfás átköltésben jelentkeznek, a népmesékben is gyakran találko-

zunk hasonló esetekkel: a mókás mesék legtöbbször így állott elő, s annak egész műfaja így átalakulás eredménye. Ez a kiformalódás természetes néplélektani folyamat; a sokszor hallott ismétlődést nyomon követi az érdeklődés csökkenése, végre tréfás kifordítása.”¹

A Solymossy által föltételezett okokon kívül mindenekelőtt a kifejezendő mondanivaló határozza meg a ballada kimenetelét, a vígballadák esetében a tragikus magot feloldó tartalom, mint pl. *A megölt legény* balladában a legény költögetése és megszólalása, vagy *A szeretet próbájában* a veszélyben levő hős kedvesének áldozatkészsége. A vígballadák keletkezését csupán az idézett okokkal magyarázni azért sem lehetséges, mert megvilágítás nélkül maradnának azok a balladaink, amelyeknek nem volt tragikus előzményük.

A dolgozatunk tárgyát képező ballada, *A házasuló királyfi* ez utóbbiak közül való. Minthogy vele rokonságba hozható, külföldi párhuzamokkal nem találkozunk, eredeti magyar fejleménynek tekinthetjük. Vargyas Lajos szerint a 14. századtól a 18. század közepéig bármikor keletkezhetett.² Az alábbiakban egy újonnan gyűjtött variánsát mutatjuk be, amelyet László Jánosné Virág Teréz, 73 éves adatközlőnk énekelt Topolyán, 1976-ban. A ballada mind ez ideig hiányzik a jugoszláviai magyar balladakiadványokból³, nemcsak hogy nem érdektelen tehát foglalkoznunk vele, hanem teljes közlése is indokolt.

1.

$\text{♩} = 100$

1. Éc - cër egy ki - rály - fi

Míl gon - dól ma - gá - ba?
Ref.

Hm, hm, hm, haj, haj, haj,

Míl gon - dól ma - gá - ba?

2. Förlötözött szépen

Paraszti gúnyába.

Hm, hm, hm, haj, haj, haj,

Paraszti gúnyába.

3. *Gyi, szürke, gyi, barna,
Csáki bíróékhó!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Csáki bíróékhó!*
4. *Jó estét, jó estét,
Csáki bíró lánya!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Csáki bíró lánya!*
5. *Üljön ke lē nálunk
Ide a lócára!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Ide a lócára!*
6. *De nem azé gyüttem,
Hogy én itt lēüljek.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Hogy én itt lēüljek.*
7. *Hanem azé gyüttem,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?*
8. *Nem mēgyék én kendhő,
Kocsisi legínyhő.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Kocsisi legínyhő.*
9. *Mer én gazdag vagyok,
Gazdagot akarok.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gazdagot is várok.*
10. *Gyi, szürke, gyi, barna,
Másik ház elébe!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Másik ház elébe!*
11. *Jó estét, jó estét,
Szégíny embēr lánya!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Szégíny embēr lánya!*

12. Üljön ke lē nálunk
Ide a lócára!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Ide a lócára!
13. De nem azé gyüttem,
Hogy én itt lēüljek.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Hogy én itt lēüljek.
14. Hanem azé gyüttem,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?
15. Elmegyék én kendhő,
Kocsisi legínyhő.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Kocsisi legínyhő.
16. Mer én szégíny vagyok,
Szégínyet akarok.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Szégínyet akarok.

No akkó hazamēntek. Akkó fölötözött szépen királi gúnyába, akkó
mēgēst fölūt a kocsira, oszt:

17. Jó estét, jó estét,
Csáki bíró lánya!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Csáki bíró lánya!
18. Üljön kend lē nálunk
Ide a diványra!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Ide a diványra!
19. De nem azé gyüttem,
Hogy én itt lēüljek.
Hm, hm, hm, haj, naj, haj,
Hogy én itt lēüljek.
20. Hanem azé gyüttem,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gyüssz-ē hozzám, vagy nem?

21. Elmegyek én kendhő,
Királi legínyhő.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Királi legínyhő.

22. Mer én gazdag vagyok,
Gazdagot is várok.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gazdagot is várok.

23. Ha tegnap nem gyütté,
Máma még nem köllesz!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Máma még nem köllesz!

Akkó eméntek mégist a szeginy embër lányáhó, akkó köszönt, hogy:

24. Jó estét, jó estét,
Szeginy embër lánya!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Szeginy embër lánya!

25. Üljön kend lë nálunk
Ide a lócára!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Ide a lócára!

26. De nem azé gyüttem,
Hogy én itt lëüljek.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Hogy én itt lëüljek.

27. Hanem azé gyüttem,
Gyüssz-e hozzám, vagy nem?
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Gyüssz-e hozzám, vagy nem?

28. Tegnap mëntem egyhő,
Kocsisi legínyhő.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Kocsisi legínyhő.

29. Mer én szeginy vagyok,
Szeginyet akarok.
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Szeginyet akarok.

Aszongya:

30. *En vótam az, nem más,
Csókoljuk még egymást!
Hm, hm, hm, haj, haj, haj,
Csókoljuk még egymást!*

(Hol tanulta ezt a szép hosszú éneket?)

— *Hát ott a határba. Ez olyan régi történet, ez igazi régi. Azé mondom, azé jutott akkó eszémbé, mer hallottam csantavérieket, oszt olyan fordítva danóták, akkó mondom nekik, gyerték csak ide, majd én ledanolom.*

(Miről is van itt szó ebben?)

— *Ez a királfi nősüni akart, akkó a bírólánt ki akarta próbáni, hogy hozzá mén-e széginyű. Oszt nem akart. A széginy lány még aszitte, hogy hát kocsis leginy, hát őnēki mindēgy, ő hozzá mén a kocsis leginyhő. Oszt amikó választani köllött neki, aszongya, hogy:*

*Tēnnap mēntem ēgyhő,
Kocsisi leginyhő . . .*

Aszongya:

*Ēn vótam az, nem más,
Csókoljuk még egymást!*

Akkó csinátak ēgy nagy lakadalmat.

*Enekelte: László Jánosné Virág Teréz, 73 éves.
Gyűjtötte: Tóth Ferenc, Topolya, 1976.*

Népballadánk tárgya lehet népmesei, hiedelemszerű történet, történelmi-mondai esemény, társadalmi-családi tragédia, összeütközés, hűtlenség, baleset stb. A *házasuló királyfi* balladánk népmesei ihletésű történet. Keletkezésének időpontját nem könnyű megállapítani. A népballadák történeti útjának, kialakulásának, változásának, megszűnésének megrajzolása nehéz feladat elé állítja a kutatót, egyrészt mert a szóbeliség korából nincs feljegyzés, másrészt, eredeti formájukban, tartalmukban nem maradtak ránk. A följegyzés időpontja nem szolgálhat alapul a kialakulás idejének meghatározásában, hisz az alkotások jóval korábbiak lehetnek az első följegyzésnél. A tartalmi jegyek sem maradéktalanul megbízhatók; rendkívül könnyen idomulhatnak az időszerű társadalmi helyzethez, híven követik a népi tudatban végbe menő változásokat. Formai sajátásaik révén megkísérelhető kialakulásuk időpontjának földerítése.

Mint ahogy az erdélyi és a dunántúli magyarság a 13. századig egyseget alkotott, Vikár Béla szerint az itt is, ott is megtalálható közös

anyag arról tanúskodik, hogy már az egység idején is megvolt, ésből teszetünk élő hagyományaként él tehát tovább. Külön elemzi *A házassuló királyfi*val kontaminálódott *Kétféle menyasszony* balladánkat; mindkettőt ősi hagyománynak tartja.⁴ Vargyas Lajos később meggyőzően cáfolja a Vikár-féle fejtegetést: „Nagy meglepetést okozott a múlt század végén, hogy a híres *Molnár Anna*-balladának megtalálták töredékes változatait a Dunántúl nyugati peremén, de egyéb ismert székely balladák mellé is napvilágra vetődtek dunántúli megfelelőik. A váratlan felfedezések tetszetős és romantikus elképzeléseket szültek, az évezredek dunántúli—székely-rokonság költői maradványainak kezdték vélni a szóban forgó szövegeket. Közben sorra előkerültek a Molnár Anna többi változatai, — hol Ung megyéből, hol a palócföldről, hol a Temesközből. A *Virágok vetélkedése* Erdélyen kívül még Nyitrában él nagyon elevenen, — de egészen váratlanul fölbukkant Tolnában is a Duna partján. A *Bagoly-asszony* rejtélyes szövege Erdélyben és Nyitrában nagyon megkopottan, töredékesen a Dunántúl. Még a *Kőműves Kelemenné* egy töredéke is jelentkezik — legalább említés formájában — a Dél-Alföldről.

E példákból már aligha a dunántúli—székely-kapcsolatok ősi ködbe vesző naiv ábrándját olvashatjuk ki, sokkal inkább azt, hogy valaha, talán nem is egészen egy-két száz éve, népköltészetünk (s ezen belül balladaköltészetünk) meglehetősen egységes volt; ma már ritka klasszikus példákat éppúgy énekelhettek a vasi jobbágyság vagy a szatmáriak, akár a székelyek vagy a borsodi matyók. Az egység megbomlott, de a hidak itt-ott még sokáig megmaradtak, emlékeztetőül”.⁵

A házassuló királyfi első följegyzése 1809-ből való. A sárospataki nagykönyvtár egyik újabban szerzett kéziratában, Wén József énekeskönyvében található.⁶ Az énekeskönyvből kiderül, hogy az „adatközlő”, az énekeskönyv összeírója albsi (Bihar m.) kántor volt, majd elvitték katonának, s Kézdivásárhelyen mint káplár írta össze 1809—10-ben énekeskönyvét. Énekeskönyvének katonai tárgyú énekei teljesen paraszti szemléletűek. Ezzel talán valószínűsíthető, hogy az általa leírt ballada saját spontán énekkészletéhez tartozott. A cím eredetileg csak *Enek* volt, e szót a másoló később egészítette ki a következőképpen: *Királyfiú Eneke egy Biro Leányhoz*.

A rendelkezésünkre álló első följegyzés tehát jobbágyszabadság előtti, ám a parasztság rétegződése, differenciálódása már előbb, a 18. század végén megindult. Legkorábban és leggyorsabban az Alföldön. A jobbágyságból kifelé tartó, felszabaduló parasztság hangja, ítéletmondása, igazságszolgáltatása fejeződik ki a királyfi leánykérő útján, hisz miután meggyőződik a gazdag bírólány nagyravágásáról és rangkorságáról, a szegény ember leányát veszi el, aki őt kocsisi ruhában, azaz — változatunkban — *paraszti gúnyában* megszerette. Balladánk más, tragikus végű balladákkal is rokonságot mutat (*A fogoly katona, Halálra táncoltatott lány, Kádár Kata*). A királyfi szerepeltetése egyrészt a mesékhez kapcsolja a balladát, másrészt az ellentétek halmozását és kiélezését szolgálja. A társadalmi mondanivaló úgyszólván a ballada egészen végigvonul, minden motívumra kiterjed.

Az áttekintett változatok⁷ tanúsága szerint A házasság királyfi bul-
ladatípus öt motívumból épül fel:

1. A gazdag bírólány feleségül kérése és az elutasítás
2. A szegény leány feleségül kérése és a beleegyezés
3. Az átöltözés
4. A gazdag leány feleségül kérése, a beleegyezés és a királyfi elutasító magatartása
5. A szegény leány feleségül kérése és a szabadkozás.

Az egyes motívumok a következő kisebb egységekből, formulákból épülnek fel:

1.
  - a) figyelemfölkeltés
  - b) köszönés
  - c) a köszönés fogadása
  - d) leültetés
  - e) a királyfi jövetelének célja
  - f) visszautasítás
  - g) a visszautasítás megindoklása
  - h) tovább küldés

2.
  - a) figyelemfölkeltés
  - b) köszönés
  - c) a köszönés fogadása
  - d) leültetés
  - e) a királyfi jövetelének célja
  - f) beleegyezés
  - g) a beleegyezés megindoklása

3.

4.
  - a) figyelemfölkeltés
  - b) köszönés
  - c) a köszönés fogadása
  - d) leültetés
  - e) a királyfi jövetelének célja
  - f) beleegyezés
  - g) a beleegyezés megindoklása
  - h) a királyfi elutasító magatartása

5.
  - a) figyelemfölkeltés
  - b) köszönés
  - c) a köszönés fogadása

- d) leültetés
- e) a királyfi jövetelének célja
- f) szabadkozás
- g) a szabadkozás megindoklása
- h) a királyfi és a szegény leány házassága

A típus tartalmi és formai elemeit meghatározó változatok közül azok tekinthetők teljes értékűeknek, amelyekben az említett öt motívum megvan, és a fenti sorrendben követi egymást.⁸ A töredékes, a motívumaikban szegényebb változatok nem szolgáltathatnak adatokat a típusra vonatkozó ismereteink bővítéséhez; a ballada töredékesedését, romlását példázzák.⁹

Balladánk újonnan gyűjtött topolyai variánsát az előbbi, a teljes értékű változatok közé sorolhatjuk. Az adatközlőnkkel folytatott beszélgetésből kitűnik, hogy ennek ő maga is tudatában van. Nemcsak hogy a felsorolt motívumok hiánytalan egymásutánját adta, hanem az egyes motívumokat alkotó kisebb egységeknek is majdhogynem a teljes sorát felvonultatta. Ezek közül csupán az 1c, 1h, 2c, 4c és az 5c formulák hiányoznak, azaz négy esetben a *köszönés fogadásának* és az egyszerű *tovább küldésnek* a formulája. A ballada tehát simán, zökkenőmentesen gördül a tartalmi kiteljesedés felé. Nincs híján a leánykérő királyfi visszautasítását, illetve a közeledésének elfogadását *megindokló* részeknek, s ily módon a népi állásfoglalás példázatát nyújtó variánsok sorában van a helye.¹⁰ Ezekben a változatokban még a kisebb egységek, a formulák sem csupán összekötő vagy hézagpótló szerepűek. A *leültetés* formula pl. attól függően változik (*padka — divány, szék — fotél, lóca — selemkanapé, tűzhely — diván*, esetünkben: *lóca — divány*), hogy a leánykérő királyfi *kocsisi* vagy *királyi* ruhában jelenik meg a bírólány házában. Minthogy a gazdag bírólány feleségül kérésének motívumában a *leültetés*-formula (1d, 4d) sokkal változékonyabb, azaz sokkal gyakrabban változik az ülőalkalmatosság a kérő küllemének megfelelően, nyilvánvaló, hogy a ballada ezzel is a bírólány nagy-ravágyását, szemforgatását igyekszik hangsúlyosabbá tenni.

A megvizsgált változatok tanúságaként összegezésképpen elmondható, hogy a ballada második, az *átöltözés*-motívummal kezdődő része romlik, töredékesedik, alakulásának folyamatában a líraivá oldódás figyelhető meg, mindazonáltal gyermekjátékként, sőt — mint László Jánosné Virág Teréz itt közölt változata híven bizonyítja — teljes szövegű balladaként is még napjainkban is gyűjthető.

J E G Y Z E T E K

¹ A magyarság néprajza III.: 135.

² Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa I—II. Bp., 1976. II.: 516.

³ Zentavidéki népballadák. Burány Béla gyűjtése, Zenta, 1964.; Száraz kútgém, üres válú, Zenta, 1966.; Kovács Ilona/Matijevics Lajos: Gombosi népballadák, Újvidék, 1975.; Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában., Katona Imre és Tóth Ferenc gyűjtése., Újvidék, 1975.

⁴ Vikár Béla: Osköltészetünk élő hagyományai. Ethn. 1910.

⁵ Röpülj, páva, röpülj. Budapest, 1954.: 51—52.

⁶ Néprajzi Közlemények, VII. 1.: 65.

47. sz. ballada.
 c) i.m.: 48. sz. ballada.
 d) i.m.: 49. sz. ballada.
 e) i.m.: 50. sz. ballada.
 f) i. m.: 51. sz. ballada.
 g) Kálmány Lajos: Koszorúk II. Arad, 1870.
 h) Néprajzi Közlemények, IV. 4.
 i) Balladák könyve. Bukarest, 1970.
 j) MNGY. II. Pest, 1872.; 5. sz. ballada.
 k) MNGY. II. Pest, 1872.; 4. sz. ballada.
 l) MNGY. XIV. Nagyszalontai gyűjtés, 1924.; A/változat.
 m) i.m.: B/változat.
 n) Kálmány Lajos: Szeged népe II.: 6., Arad, 1882.
 o) Erdélyi: Népdalok és mondák I.: 373., Pest, 1846.
 p) Magyar népballadák. Bp., 1968.; 99. sz. ballada.
 r) i.m.: 101. sz. ballada.
 s) Néprajzi Közlemények, VII. 1.: 65.
 * lásd a 7. b, c, d, e, g, h, i, n, r változatokat.
 ** lásd a 7. a, f, j, k, l, m, o, p, s változatokat.
 *** lásd a 7. g, h, i, n változatokat.

REZIME

JEDNA NEDAVNO SAKUPLJENA VARIJANTA BALADE „KRALJEVIĆ ŽENIK”

Autor ove studije prikazuje jednu varijantu balade *Kraljević ženik* koja je sakupljena 1976. godine u Topoli. Na osnovu poznavanja ostalih varijanti ove balade on konstatuje da je prilikom nedavnog sakupljanja nađena varijanta potpuno vrednosti. Pošto je balada *Kraljević ženik* dosad nedostajala u jugoslovenskim izdanjima mađarskih balada, autor je objavljuje u celini, te na taj način doprinosi povećanju našeg inventara balada.

SUMMARY

A RECENTLY COLLECTED VARIANT OF THE BALLAD PRINCE BRIDEGROOM

The author of the paper has presented a variant of the ballad *Prince Bridegroom* collected in Topola in 1976. Knowing the other variants of this ballad he states that a variant of full value was found in the course of a recent collecting. As the ballad *Prince Bridegroom* was missing in the Yugoslav editions of Hungarian ballads so far, the author has published it in full, thus contributing to the increase of the inventory of our ballads.

Kónya Sándor

KATONADALAINK ÉS AZ AKTUALIZÁLÁS

Ma, népköltészeti értékeink kihalásának korszakában katonadalt aránylag gyakran hallunk. A bemutatásra kerülő dalokat Csókán, Jázován, Verbicán, gyűjtöttem¹ 1975—76-ban. A dalok egy része rákérdezéssel² került magnóra vagy a jegyzetfüzetbe, más részük pedig spontán gyűjtés során.

I. A KATONADAL MEGSZÓLALÁSÁNAK ALKALMAI

A dal megszólalását igénylő-kényszerítő körülményeket — melyek voltaképpen a dalok megszólalásának alkalmait határozzák meg — két kategóriába sorolhatjuk:

a) Az egyik kategória esetében a katonáskodással kapcsolatos körülmények igénylik, kényszerítik a dal megszólalását. Az esemény és az azt elmondó dal megszólalása között viszonylag rövid idő telik el, vagy épp egyidejűleg történnek (pl. menetelés és a 24. sz. dalunk), tehát a mondanivaló *közvetlen* kivetítéséről beszélhetünk. Az előbb említett körülmények (alkalmak) a:

- sorozás
- regrutabál
- bevonulás (rukkolás)
- kaszárnyaélet, kiképzés
- katonakórház
- csata, sebesülés
- szabadság, leszerelés

Mai életkörülményeink között a csata és a sebesülés nem fordul elő. A regrutabálak meg lassan kihalnak, eltűnnek világunkból, de nem nyom nélkül. Helyükbe lépnek mindinkább a „házibuli”-féle búcsúesetek, melyekre az ifjú regruta legjobb barátnőit, barátait hívja meg.

Lássuk, hogyan játszódott le a sorozástól a bevonulásig eltelt idő a harmincas években (az egyik dalos mesél):

„A sorozás novemberbe vót Kunlzsán (Kneževac). Még aznap megvöltük a pántlikát, kalaphon lúztük. Jaj annak, aki nem maradt bē. Azt úgy martuk, jaj, istenēm: »Tē sēnkihāzi, szarjankó, nem is közénk való vagy.«

Kocsin gyüttünk haza, heten vótunk. A B. P. ustorrā vert mindēnkit, aki emēt mellettünk, ha öreg vót, ha fijatal: »Mit, mink rēgutāk vagyunk, nem félünk sēnkitű!« Ideértünk a Szúcs elébbe. Akkó, húzd rá, Mike!

Sorozás után egy hétte az első vasárnap rēgutabál vót. De akkó ménts isten, hogy valaki egy rēgutáhó hozzányúljon. A rēgutabál nagyon veszélyēs vót. Ha addig egymásra haragudtak is, de akkó kibékütek, és ha valaki bántott közülük valakit, az mind rāmēt, mind a trücsök. Össze-vissza verték.

Rēgutabál vót a rukkolás előtti vasárnapon is. A rukkolás tavasszā vót. Rukkoláskó vót rá eset, hogy fogadtak két-három zenészt, oszt dānótak a vonatná.”

Nem valami virágos kép ez atyáinkról, de köztudott, hogy az ő keserű-vad világukban nem múlt el bál bicskázás, verekedés nélkül.

b) A másik kategória esetében a dal mondanivalójának közvetett kivetítése történik, mert az esemény és a róla szóló dal megszólalása között nagy az időbeli különbség. Ez esetben az emlékek lépnek föl igénylő-kényszerítő ingerként. Az emlékeken — az egyén konkrét emlékein kívül — az ősök tapasztalatait is értjük, ami hagyományozódással került a dalt megszólaltató egyén emlékei közé. (Gondoljunk csak egy kurucdal mai megszólaltatására!) Az emlék-ingert elősegítik, sőt hatványozzák a:

- lakodalmak
- táncmulatságok
- disznótorok
- mővák
- családi összejövetelek (névnap stb.)

(Közvetett kivetítés történik a dal alkalomhoz nem kötött, esetleges megszólalásakor is.)

Lakodalmakban leginkább öregjeinktől hallani katonadalt. Sok közülük más „nótára” nem is mulat. Ez érthető is, hisz az egész életében földjéhez kötött embernek egyetlen „világjárása” a katonaság volt, s ez élénk emléket hagyott lelkivilágában.

II. KÁLMÁNY NÉPKÖLTÉS-ELMÉLETE ÉS KATONADALAINK

A Kálmány-hagyaték első kötetében³ Dégh Linda Kálmány népköltés-emléketét a következő tételekben állapítja meg:

1. A hagyományokhoz való ragaszkodás.

2. A népi és nem népi költészet között világnézeti különbség van.
3. A népköltés *átalakító ereje* oly nagy, hogy a máshonnan kölcsönzött formákat át tudja változtatni saját szájíze szerint, de csak azokat, amelyek neki megfelelőek.
4. A népköltészet a *jelen* költészete; ezzel szorosan összefügg.
5. A népköltészet a hasonló eseményekre alkalmazza *hagyományos formáit*, vagyis *aktualizálja* azokat.

A nép hagyományhoz való ragaszkodásának (1.) szemmel látható, közzelfogható bizonyítéka az itt következő 41 katonadal.

A népi és nem-népi költészet világnézeti különbsége (2.) egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a művelt osztály nem ragaszkodik a hagyományokhoz, könnyen elveti őket. (A bemutatott dalok dalosai mind parasztsaládból származnak.) Emellett a katonadatok esetében a népi és műköltészet világnézeti *ellentéte* lép fel, mert a múltban a műkatonadatok hetvenkedők, uszítóak voltak, dicsőségről zengtek, míg a népi dalok keserűek, panaszosak, csak néha csillan fel bennük a nép elpusztíthatatlan humora.

A monarchia ideje alatt egyesek (buzgó káplárok, őrmesterek stb.) dalokat fabrikáltak népi vagy közkedvelt műdallamokra. Persze az ilyen költeményeknek irodalmi-esztétikai értékük csak nagyon ritkán van, és legtöbbször a rendszert dicsőítik, vagy helytelen cselekedeteit igazolják. Az így költött dalokat a legénységgel énekelgették menetelés közben. Lássuk egy gépfegyver-dicsőítő dal sorsát:

1976. jún. 21.

Csóka

Fejél József — 1896.

„Hát mán, igyè, arra nem emlékszők, me legjobban ezt a katonanótákat énekőtük, éppen ezt a katonanótát, ezt még nem felejtöttem e hogy... Masingeverös nótát, köllött, möntünk, rukkótunk ki Brassóba, mög Gyulafehérváron, ott vótunk, rukkótunk ki, 'szt egész úton *dalóva köllött mönni*.

Hogy hát, masingeverrű vót egy új, *szerkesztött* nóta, aszongya... úgy kezdődött aszongya:

1. *Panaszkodott az én rózsám énnékem,
Korán reggel fellármázzuk a géppel.
Korán reggel kelepel, az álmából veri fel
A csattogó, ropogtató gépfegyver.*

aszonyya:

2. Voltunk mink már a gépfegyverrel löni,
Jött is ide a sok népek csodálni.
Korán reggel kelepel, az álmából veri fel
A csattogó, ropogtató gépfegyver.

(szünet)

A fene égye még, pedig nagyon érdekös:

*Lövünk vele, strájélunk, ha kell tőle szaladunk,
Örülünk, ha masingevert nem látunk.”⁴*

De mink akkó mögfordítottuk, mer ez így gyütt vóna ki, hogy:

*Lövünk vele, strájélunk, ha kell tőle szaladunk,
Örülünk, ha masingevert nem látunk.”⁴*

Amellett, hogy a fenti dalt szinte le kellene fordítani magyarra, hogy megérthessük, mondanivalója szöges ellentétben áll az idegen érdekeket szolgáló katonák világnézetével. A dal ötletes megváltoztatásával kifejezésre juttatták őszinte véleményüket a gépfegyverről.

A fenti jelenség már, bizonyos mértékben, folklorizáció, mert a népköltés átalakító ereje (3) formálta a „szerkesztött” nótát a szélesebb tömegek világnézetéhez.

A folklorizáció tétele dallamokra vonatkoztatva is érvényes:

„A népi használat csiszoló, simító hatását szövegre, dallamra egyaránt: számtalan példán lehetne tanulságosan megfigyelni.”⁵ Egy ilyen példa a 24. sz. dalunk, mely formáját tekintve valódi népdal, de eredete egy Simonffy szerzemény. (Bővebben a dal jegyzeteiben.)

A dallamok folklorizációja a következő módon történik: „Szájról szájr adva a dalt, apró változtatásokkal addig formálják, amíg az egy mindenki által elfogadható viszonylagos tökéletességi fokig el nem jut.”⁶

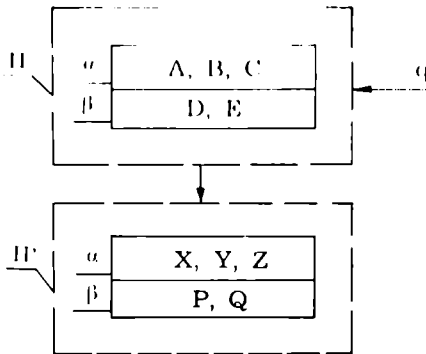
Gyűjtéseim során csatákról szóló dalokat is kerestem (trautenauai, königrätzi ütközetek), de egy sem került felszínre. Ez a negatív eredmény és a későbbiekben tárgyalt aktualizálás Kálmányt igazolja: A nép a *jelen* költője (4).

III. AZ AKTUALIZÁLÁSRÓL (5)

Mielőtt a katonadalok aktualizációját vizsgálnánk, lássuk fajtáit általánosítva. A népdal összes szövegkategóriáira vonatkoztatva az aktualizálásnak háromféle megnyilvánulása lehetséges:

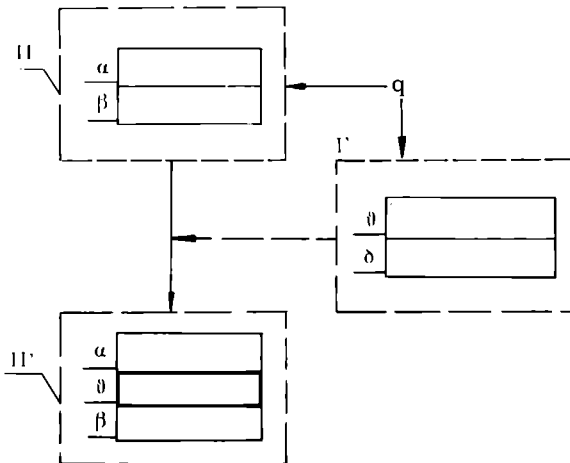
a) Mikro aktualizálás

II — dal
 II' — aktualizált dal
 α, β — hagyományos formák
 A, B, C, D, E — elemek
 X, Y, Z, P, Q — aktuális elemek
 q — az időbeli, térbeli, történelmi, gazdasági stb. változások hatása

A hagyományos formában (strófa v. félstrófa, de néha egy szöveg-sort is formának tekinthetünk) meglevő elemek (földrajzi nevek, személynévek, fegyvernemek megnevezései, időpont stb.) helyébe a történelmi, térbeli, időbeli stb. változások hatására aktuális elemek kerülnek. Mivel a formának csak elemei cserélődnek, így az e fajta aktualizálásra alkalmas a *mikro* meghatározás. A változásokat szinte törvényszerűen követi a mikro-aktualizálás. A transzformációk egy szövegkategorión belül történnek.

b) Makro-aktualizálás

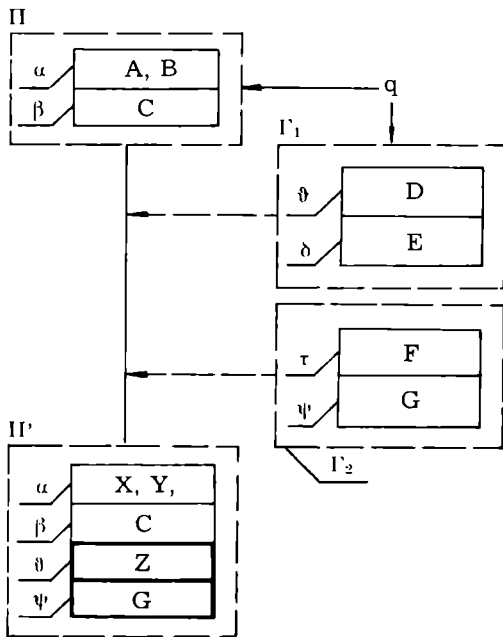
II — egy meghatározott szövegkategorióhoz tartozó dal (pl. szerelmi)
 α, β — a dal összekapcsolt, hagyományos formái
 I' — egy másik szövegkategorióhoz tartozó dal (pl. katona)

ϑ, δ — a dal hagyományos formái, ezek közül „ϑ” az énekmondó szempontjából aktuális mondanivalóval bír
 II' — aktualizált dal
 q — ua. mint a) alatt

Sokkal véletlenszerűbb az előbb tárgyalt aktualizálástól, mert az egyén, az előadó hangulatától, leleményességétől függ: Az *énekmondó* belemondhat a szerelmi dalba egy strófát valamelyik rabénekből, és tisztában lehet azzal, hogy kölcsönvette, mert pillanatnyi hangulata így kívánta, de a *hallgató* már a rabének-strófával kibővített szerelmi dalt *hagyományosnak* foghatja föl, és úgy is adja tovább.

Voltaképp két szövegcategória keveredéséről van szó, és kérdéses, hogy az ilyen folyamatot nevezhetjük-e aktualizálásnak. Bizonyos vonatkozásban igen, mert az előbbi énekmondónak tegyük föl éppen a rabénekekkel összevont szerelmi dal volt az időszerű.

c) Többrendű-aktualizálás

II — egy meghatározott szövegcategóriához tartozó dal (pl. katona)
 α, β — a dal hagyományos formái
 Γ_1 — másik szövegcategóriához tartozó dal (pl. szerelmi)
 θ, δ — a dal hagyományos formái, θ aktuális mondanivalóval bir
 Γ_2 — egy harmadik szövegcategóriához tartozó dal (pl. rabének)
 τ, ψ — a dal hagyományos formái, ψ aktuális mondanivalóval bir
A, B, C, D, E, F, G — elemek
X, Y, Z — aktuális elemek
II' — aktualizált dal
q — ua. mint a) alatt

A többrendű-aktualizálás lehet:

- c₁) az előbbi kettő (mikro és makro) együttes hatása,
- c₂) több szövegcategória keveredése (többszörös makro-aktualizálás),
- c₃) c₁ és c₂ együttes megnyilvánulása.

Feltehetnénk a kérdést, hogy indokoltak-e a fentebb leírt felosztások, boncolgatások?

„A régi, klasszikus tanulmányok óta ugyanis — már Kodály felpanaszolta — szinte senki sem foglalkozott a népdal szövegeinek kínálkozó tanulságaival.” — írja Ortutay Gyula.

Az aktualizálás fajtáinak definiálása szerény hozzájárulás a népdalszövegek alkotásmódjának tanulmányozásához, a „szövegbokrok”, vándorstrófák vizsgálatához. (E néha igen bonyolult problémákat azonban nem oldhatjuk meg pusztán a szövegek vizsgálatára szorítkozva, sok esetben a dallamok figyelembevételével pontosabban következtethetünk, jobban megközelíthetjük a valóságot.

* * *

Visszatérve a katonadalokhoz, ha a közölt dalokat megvizsgáljuk, s összehasonlítjuk a Kálmány-gyűjtötte dalokkal, azt állapíthatjuk meg, hogy a dalok megváltoztak: Némelyik bővült, némelyik megesonkult (a esonkulás legtöbb esetben a felejtés következménye), némelyik csak egyes szavaiban különbözik az ősből. A változások a következő relációkon történtek:

- A) Katonadalon belül
- B) Másfajta dalból alakult katonadal
- C) Katonadalból alakult másfajta dal

A) Katonadalon belüli átalakulás:

Lássunk egy Kálmány által gyűjtött dalt:⁸

1. *De szeretnék, de szeretnék a császárral beszélni
De még jobban, de még jobban szobájába bemenni,
Megmondanám, megmondanám a császárnak magának,
Lányokat is, lányokat is sorozzon be huszárnak.*
2. *De a császár, de a császár azt írta a levélbe:
Szoknyás huszár, szoknyás huszár nem illik a nyeregbe,
Mert a lánynak, mert a lánynak harminczhárom szoknya kell,
Szoknyák alá, szoknyák alá piros, bársony nyereg kell.*

Hasonlítsuk ezt össze a 6. sz. dalunk 2. és 3. versszakával:

Az aktualizált dalban a *császár* helyébe *király* került, és meg is van nevezve: Károly. Ő követte az 1916 novemberében elhunyt Ferenc Józsefet a monarchia trónján.⁹ (Bizonyos hogy Kálmány a dalt 1916 előtt jegyezte le, míg a mi változatunk ezután rögződött).

A *huszár* helyébe *baka* lépett, tehát a dalt ilyen formában a gyalogosok énekelték. Emiatt esett ki a *nyereg* szó is a mi 3. strófánkából.

Későbbi, okszerű, bár látszólag jelentéktelen változás az, hogy a dalban *szoknyák* helyett csak *szoknyát* emlegetnek újabban, mert ez az öltözködés változásának következménye. A mai nők egy szoknyát viselnek, de Kálmány idejében nem ez volt a divat: „A házivászon pendely és a felső szoknya közé — az Alföldön már a XIX. század közepén — egyre több alszoknyát vettek fel. A paraszti szépségideálnak megfelelő, áhított formát nagyszámú szoknyával igyekeztek elérni.”¹⁰ (Dalunkban a hatvanhárom szoknya nem azt jelenti, hogy egyszerre veszi föl a nő mindet, hanem a ruhatár bőségére utal.)

Amint látjuk, mikro-aktualizálással változtak meg a dal egyes elemei. Ez történik a következő esetekben is:

278	7	Fejér százados → Sándor király	személynév
112	37	Ferencz József → Károly király	
178	8	Budapestig → Becskereknek	
269	18	Az aradi fegyházba → Szabadkai kaszárnya	földrajzi név
291	29	Temesvári → A szegedi	
112	37	Eszék város, a Dráva hígygya mellett → Visztula partján, Varsó városa mellett	
267	25	Hetes-hidász, öreg hidász → → Negyvenhatos öreg baka	fegyvernem

Szólni kell arról is, hogy dalainkban egy-egy kedvelt strófa több dallammal is párosulhat. Az „Anyám, anyám, kedves édesanyám” kezdetű a 10. és 14. sz. dalunkban is előfordul:

B) Másfajta dalból aktualizált katonadal:

Valószínűleg szerelmi dalból alakult katonadal nálunk a 20-as számú. A szótagszám azonossága miatt könnyen beépülhetett a szerelmi dalba a katonadalok kedvelt strófája, a 3.¹¹ A 4. strófa pedig leginkább a Szendre báró és a Bárókisasszony balladájában fordul elő.¹² Az 5. strófa utolsó sora a szerelmi dalokban így hangzik:

Elvénélek, Bözsikém, de nem enged az *anyád*.¹³

Nálunk az *anyád* helyére *császár* került, és egészen biztos, nem alaptalanul.

Láthatjuk tehát, hogy a 20. sz. dalunk többrendű-aktualizálással kapta rögzített formáját.

Szerelmi dalból alakult katonadallá makro-aktualizálással a 10. sz. dalunk is.

A Kismargita¹⁴ balladájából sokszoros mikro-aktualizálással alakulhatott katonadallá a 29-es sz. dal. Ezt igazolja egy horgosi¹⁵ változat, mely átmenet a ballada és a katonadal között.

C) Katonadalból alakult másfajta dalok.

A 19. sz. dal 2. strófája az első strófa mikro-aktualizálásával keletkezett. Elképzelhetjük, hogy a dalból hosszabb „használat” után kiválhat a 2. strófa önálló napszámosdalként. (Sajnos felgyorsultan változó világunk teljesen megbénította a folklórfolyamatok természetes mozgását, így az „osztódásnak” már nem lehetünk tanúi.)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a nyelvterület egyes részen más megtörtént a tárgyalt katonadal munkás-, ill. béresdalla való teljes alakulása,¹⁰ így előbbi fellelésünk igazoltnak látszik.

A 12. sz. dal 3. strófájából szintén alakulhatna munkásdal.

* * *

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy Kálmány népköltés-elmélete mai viszonyaink között is érvényes. Elgondolkoztató, hogy egy emberöltővel ezelőtt felállított tételei ma is időszerűek.

Nagy kár, hogy dallamokat nem hagyott ránk.

J E G Y Z E T E K

¹ A katonadatok intenzívebb gyűjtésére Tóth Ferenc budított, és a dolgozat megírásában tanácsaival segített. Szíves segítségét ezúttal is köszönöm.

² A rákérdezés a „Történeti énekek és katonadatok” (Kálmány Lajos népköltési nagyatéka I., 1952. Bp.) alapján történt.

³ Az előbb i.m.: 81—94.

⁴ Részlet Rapos Ilona riportjából. A közlés jogát ezúttal köszönöm.

⁵ Kodály Zoltán: A magyar népzene (6. kiadás) 1973. Bp. (A mai magyar népi dallam stílusa; 50.)

⁶ Sárosi Bálint: Zenei anyanyelvünk, Bp., 1973.: 132.

⁷ Ortutay—Katona: Magyar népdalok (2. kiadás), Bp., 1975.: 7.

⁸ A 2. sz. jegyzetben i.m.: 164. sz.

⁹ Unger—Szabolcs: Magyarország története (2. kiadás), Bp., 1973.: 267.

¹⁰ Gáborján Alice: Magyar képviselők, Bp., 1974.: 21.

¹¹ Néhány példát idézünk csak, melyekben az említett strófa — a szövegkategoría szempontjából — tiszta katonadal része:

— A 2. sz. jegyzetben i.m.: 258. sz., 5. strófa.

— Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése, Buk., 1974.: 388.

— Tiszán innen, Dunán túl — 150 magyar népdal (17. kiadás), Bp., 1970.: 57., 1. strófa.

(Igen fontos tény, hogy csak régebbi gyűjtésekben található tiszta katonadalban az említett strófa.)

¹² Lásd:

— Kallós Zoltán: Balladák könyve, Buk., 1971. A bárókisasszony II. 5. strófa.

— Jagamas—Feragó: Romániai magyar népdalok, Buk., 1974. Szendre báró leánya (34. sz.), 6. strófa.

— Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában, Újv., 1975., A báró leánya: 1., 6. strófa; 2., 9. str.; 3., 7. str.; 6., 6. str.; 7., 7. str.; 8., 6. str.

— Kovács—Matijevics: Gombosi népballadák, Újv., 1975., Endre báró 7. strófa; Szendre báró, 6. strófa.

— Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, Bp., 1976., A báróleány és juhász.

¹³ Lásd:

— Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok I. II., Bp., 1961., II.: 98., 3. strófa.

— Király Ernő: Magyar népdalok, Újv., 1962., 26. sz., 3. strófa.

¹⁴ Lásd:

— Balladák könyve, Margitai betyár.

— Kálmány Lajos nyomában, Kismargita.

¹⁵ Kiss Lajos: Horgosi népdalok, Zenta, 1974., 83. sz.

¹⁶ Lásd a 7. sz. jegyzetben i.m.: 26/22; 26/23; 37/9. sz. dalát.

IV. A DALOK

Legcélszerűbbnek látszott a dalok tartalom szerinti csoportosítása, a katonáskodás időbeli sorrendjét követve:

- sorozástól a bevonulásig (1—14.)
- kiképzés, kaszárnyaélet (15—25.)
- leszerelés (26—29.)
- az I. és II. világháború dalai (30—41.)

katonadalok"-ban levő, ősbibb változatokra.

A jelölésekről:

— A tájnyelvi jelenségek jelölésére fonetikus írásmódot alkalmaztunk. (A köznyelvi indukciókat nem jelöltük.)

— Az „ə” veláris illabiális magánhangzót az első strófákban mindenütt jelöltük (a szövegben is és mint zenei hangot is), míg a következő strófákban csak a szövegben tüntettük fel. (Ilyen esetekben az „ə” hang időtartama kb. fele az előtte levő főhang időtartamának negyed és ettől kisebb hangok esetében, míg a negyedtől nagyobb főhangok után kb. nyolcadot tesz ki.) Ha azonban a köv. strófákban előforduló „ə” magassága különbözik az előtte levő főhang magasságától, akkor zenei hangképét is bemutatjuk.

— Az agogikus eltéréseket (belső rubato) a 2., 3. stb. strófákban nem jelöltük.

— csekély értékbeli nyújtás, ill. rövidülés.

— kissé mélyebben ill. magasabban intonált hang.

— Az eredeti záróhang az utolsó ütem után van megadva. Helyszínen lejegyzett (magnóra nem rögzített), és dallamtöréses daloknál nem tüntettük fel.

SOROZÁSTÓL A BEVONULÁSIG

1. /118, 123/ — 1975. szept. 22. — Csóka — Újfalú*

GÁL ANDRÁS — 1898

Parlando $\text{♩} = 96$

1. É-sík e-ső Zsom-bo-lyá-rú fúj a szél,
Az én ba-bám vi-zi-tá-ci-jó-ra mén.
Ha be-ma-rad, í-rok né-ki le-ve-lez,
Ha ja szí-ve kő-ből lesz is meg-re-peđ.

* Újfalú kihangsúlyozása azért fontos, mert itt él az 1955-ben Csókára költöztetett Terján (Kálmánynál Lőrincfalva, Temesközlőrincfalva) lakossága.

2. Mikor engem a főorvos vizitál,
 Edesanyám az ablakná sírdogál.
 Ne sírj, anyám, szép a magyar reguta,
 Térnyig ér a nemzetiszín szallagja.

2. vsz.

vá - zi -

- ná

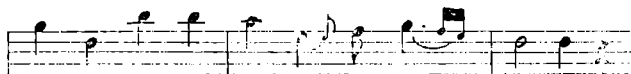
2. /160/ — 1976. júl. 29. — Csóka

BANKA MIHÁLYNÉ HECSKÓ ERZSÉBET — 1914

Giuszo $\text{♩} = 110$

1. Sej, haj, egy asszony-nak két e - l/a - dó lá - nya,

E - gyik szeg - fű má - sik a ma - jor - an - na.

Én a szög - fűl vá - lasz - lom ma - gam a - nak,

Sej, haj, ka - la - pom - hoz lű - zöm bok - ré - lá - nak.

2. Sej, haj, egy asszonynak három legény fija,
 Három közül egy sem lött katona.
 Lám, én magam vagyok az anyámnak,
 Sej, haj, mégis besoroztak katonának.

3. Sej, haj, lemögyök az al földre kaszálni,
 Sűrű ja fű, nem lehet levágni.
 Sűrű a fű, gyöngyharmat az alja,
 Sej, haj, gyöngye a babám karja, nem bírja.

GÁL ANDRÁS --- 1898

Giusto, quasi parlando ♩=90

Már mi - kor én ti - zen - nyolc é - ves vol - tam,
 Kis baj - né - tom (az) ol - da - lam - ra kap - csol - tam.
 Lá - tođ ba - bám, lá - tođ mér fé - nyes a baj - né - tom,
 Vi - lo - ja - színl jár - szik a cik - a baj - nél a bal ol - da - la - mon.

2. Ha én eztet tudtam volna előre,
 Hogy én leszék Ferenc Jóska legénye,
 Elbújdostam volna még tízéves koromba,
 Hogy nő talált volna, a behívó cédula.

2. VSZ.: 1. Jós - ka

2. vol - na a be - hí - vó

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA — 1910

Giusto ♩=90

1. Ti - szá - rúl, Du - ná - ról e - sik a für a - ge - leg,
 En - gedj be. kis - an - gya - lom, merl mög - vész a hi - deg.

Szűz ke - ko po nye gom a - zik, kis pej lo vam lá ba fá - zik,
 De - res a kan - tár - szár gyen - ge a ka - rom fá - zik.

2. Aldja (verje) meg az isten azt az édesanyát,
 Aki a császárnak neveli föl a fiját,
 Tizennyóc évig magának, tizennyóc év után másnak,
 Harminchat hónapot szolgál a császárnak.

2. VSZ.:

1.   2.   3.   4.
 ne - ve - ü   - tán   - gál

5. — 1976. okt. 16. — Csóka

MÉSZÁROS LAJOS — 1899

Giusto, quasi parlando ♩ = 96

Ha - di - ha - jó meg a ten - ger kö - ze - pén,
 Ó - szi - ró - zsa áll a ha - jó kö - ze - pén.
 Ó - szi - ró - zsa t ki kell vág - ni, a ha - jó - nak a par t mel - le ki kell áll - ni,
 Ha gy bu d - jon a kis - an - gya - lom be - száll - ni.

2. Ránksorozták a mostani régutát,
 Föl is tüzték nemzetiszín szallagját.
 Pántlikája ja földet éri, jaj, de nagyon keservessen nézi, nézi,
 Három évig de sokat köll szenvedni.

2. VSZ.:

1.   2.
 - ja ja   de -

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA — 1910

Guslo $\text{♩} = 100$

1. m Már-vány-kő-ből a, már-vány-kő-ből van a Ti-sza fe-ne-ke,
 Fe-hér haty-tyú, fe-hér haty-tyú szál-ottl a kö-ze-pé-be.
 Fe-hér haty-tyú ve-ri széj-jel a ha-dot,
 Még a most tu-dom, most tu-dom már hogy a ba-bám el-ha-gyottl.

2. De szeretnék, de szeretnék a királlyal beszélani
 De még jobban, de még jobban szobájába bemenni.
 Megmondanám a királynak magának,
 (Hogy) Lányokat is, lányokat is sorozzon be bakának.
3. De a király, Károly király visszaírt a levélbe,
 Hogy nem illik, hogy nem való csákó a lá fejébe.
 Mert a láznak hatvanhárom szoknya köll,
 Szoknya mellé, a lábára sárga, csatos cipő köll.

2. 3. vsz. :

- szél a -
 - vél a -

Kálmány mindhárom változatából hiányzik a mi első strófánk. De ha nem is állnának rendelkezésünkre az ősbibb variánsok, a ma létezőek dallamainak vizsgálatával megállapíthatnánk, hogy az első strófa makroaktualizálással kapcsolódott, később rögződött a katonadalhoz, ugyanis a fehérhattyús szerelmi motívum más dallamokkal párosulva is előfordul:

6.a. — 1976. okt. 9. — Temerin

LUKÁCS MIHÁLY — 1892

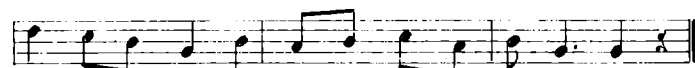
Sej, a Ti-szá-nak mind a két parl-ja sá-ros,

Le hár haty-ty ko - ze pé be le szál toll

Kei szár-nyá 'val széj-jel csap-ta a ha - boi,

Sej, más-tól hal - lom, hogy a ba - bám el - ha - gyott.

(Gyűjt.: Balogh—Móricz—Kónya).

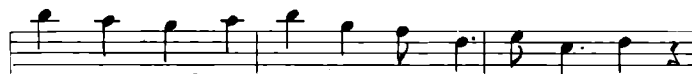
7. /278/ — 1975. január — Csóka (Újvidék)*

CSORDÁS SÁNDOR — 1909

Giusto ♩ = 90

1. Húz - zad ci - gány, sza - kad - jon el a hú - rod

Már én - né - köm úgy ső so - ká - jig húz-zod

Majd el húz-za ja Sán-dor ki - raly re-zes-ban-dá - ja, ban-dá - ja,

si - ral - mas lesz an - nak a hall - ga - lá - sa.

2. Házunk előtt mennek el a huszárok,
Édesanyám, én is közéjük állok.
Én leszek az első század szakaszvezető, vezető,
Nem a világ ez a három esztendő.

2. VSZ.:

az

* Csordásék Csókáról kerültek Újvidékre, dalaik is ott kerültek magnóra.
A dalban említett Sándor király (Aleksandar Karađorđević) 1934-ben lett merénylet áldozata.

CSORDÁS SÁNDOR 1909
 CSORDÁS SÁNDORNÉ LÓCZI MÁRIA — 1919

Giuslo $\text{♩} = 80$

1. Há - rom é - ve! hal hó - na - pol sza - botl rám a csá - szár.
 Sár - ga - ri - gó szól a Du - na par - tján.
 Sár - ga - ri - gó meg a fű - te - mü - le,
 Szép a csar - dás kis - an - gya - lom, hogy vál - jak el tő - le.
 /el kell vál - ni/

2. Indulóra, indulóra füttyül a masina,
 Becskerekének van az irányítva.
 Gépész uram, álljon a gőzössel,
 Hagy beszéljek még egyszer a régi szeretőmmel.
3. Bemögyök a kaszárnyába, fölnézek a polcra:
 Száraz kenyér, meg egy rozsdás csajka.
 Száraz kenyér, meg egy rozsdás csajka,
 Édesanyám ha meglátná szíve meghasadna.

3. VÉSZ.:

től - né - zek a

2. 3. VÉSZ.:

reka-neka
 ke-nyér

2. 3. VÉSZ.

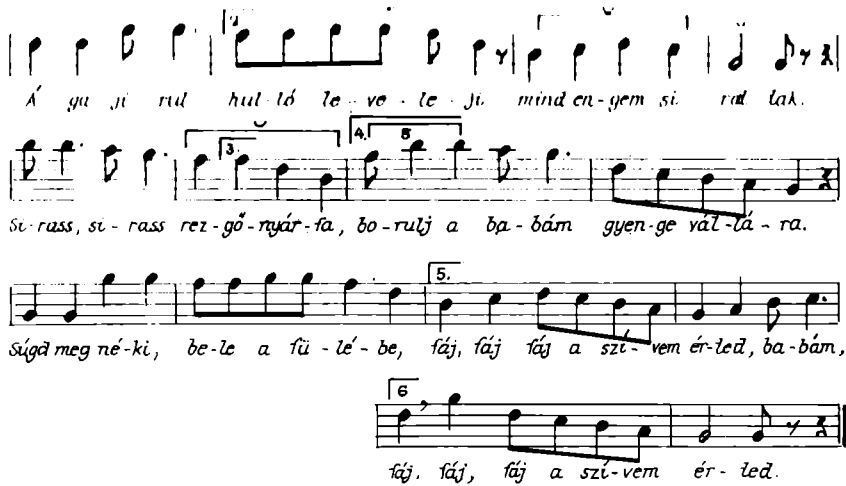
Ge - pész u - ram
 Szá - raz ke - nyér

9. — 1975. szept. 22. — Csóka — Újfalú

GÁL ANDRÁS — 1898

Giuslo, a sorvégeken gyorsítva $\text{♩} \approx 150$

1.
 Mi - kor men - tem Ro - má - ni - a te - lé meg a fák is sír - lák,

Á gu ji rul hul ló le - ve - le - ji mind en - gem si rád tal.
 Si - rass, si - rass rez - gö - nyár - fa, do - rulj a ba - bám gyen - ge vál - lá - ra.
 Sígá meg né - ki, be - le a fű - le' - be, fáj, fáj fáj a szí - vem ér - led, ba - bám,
 fáj. fáj, fáj a szí - vem ér - led.

2. Edesanyám rózsafája, én voltam az ága.
 Én voltam a Ferenc Jóska első katonája.
 Százhusz éles nyomja ja vállam, szívemet a nehéz búbanat,
 Itt kell hagyni a kedves babámat, szívemet megöli a bánat, babám,
 / szívemet megöli a bánat.

2. vsz.:

1. ró-zsa-
 2. Fe-renc Jós-ka
 3. -ja ja
 4. szí-ve
 5. szí-ve-
 6. szí-ve-

10. /197/ — 1976. aug. 20. — Jázova

MARTONOSI JÓZSEFNÉ — KÖLINGER TERÉZ — 1898
 MARTONOSI FERENCNÉ — VASTAG VERA — 1903

1. Vé - gig, vé - gig a na - gy/ú - c/cán vé - gig,
 Min - dön kis - ka - pu - ba vi - rágá nyú - tik.
 Min - dön kis - ka - pu - ba kel - ló há - rom,
 Sej, csak a z/te - nyom, ba - bám, her - vadl el a nyá - ron.

2. Anyam, anyam, I edres edosanyám,
 De szomorú vasárnap-délután,
 Házunk előttö szepe muzsikálnak,
 Engömet pedig, babám, visznek katonának.

Az eredetileg szerelmi dalhoz makro-aktualizálással alkalmilag kötődött a katonadalok kedvelt strófája. A dal ma szervesen hozzátartozik a lakodalmi szertartásokhoz Jázován. (Esküvőre menet éneklük.)

11. 187/ — 1975. január — Csóka

MRAZNICA JÓZSEFNÉ KORPONAI KATALIN — 1917

Giusto ♩ = 90

Mén a nap le - fe - lé,
 Az ég al - ja fe - lé.
 Ruk - kol - nak a gye - re - kek, a huszon - egy é - ve - sek,
 A ka - szár - nya fe - lé.

2. Istenem, istenem,
 Mi lesz énbőlőlem.
 Elvisznek katonának, itthagynom a babámat
 Fijatal gyerekek számára.

3. Bemegy a szobába,
 Leül a vaságyra.
 Búnak hajtja a fejét, hullajtja ja könnyejét
 A szürke tábori ruhára.

A 2. és 3. vsz. 4. sora:

BANKA MIHÁLYNÉ HECSKÓ ERZSÉBET 1914

Allegro $\text{♩} = 66$

1. Mogy a gőzös lefelé, Bodor füstje föl felé.
Benne ül egy szőgény reguta,
Ki babáját siratja.

2. Engöm, babám, ne sirass,
Erttem könnyet ne hullajts.
Lesz belőlem egy árva madár, ki
Egyik ágról a másikra száll.

3. Intező úr, jelöntöm,
A percentöm keresöm.
Létöszöm a puttonyomat,
Ölelöm a galambomat.

„Ezt is mindég munka közbe danótuk.”

2. VSZ.:
1. -lem egy
2. 3. VSZ.: - ár -
2. VSZ.: ki
2. VSZ.: -ról a
2. 3. VSZ.: -sík-ra lam-bom-

Lássuk a dal régebben rögződött változatát:

JASURA JÓZSEFNÉ GYÉMÁNT ROZÁLIA — 1906

1. Mogy a gőzös lefelé,
Bodor füstje föl felé,
Abba ül egy magyar reguta,
Ki babáját siratja.

3. *Engöm, babám, ne strass,
Ertem könnyet ne hullajts.
En húztam ki azt a cédulát,
Babám szomorítóját.*

Az újabb variáns a napszámosdallá való alakulás felé mutat (3. str.), emellett a 2. str. két utolsó sora kicserélődött. Ez a változás a cédulahúzás emlékének halványulása miatt történt.

13. /183/ — 1976. szept. 12. — Csóka — Réti major

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA — 1910

Giusto ♩ = 110

Se - be - sen fo - rog a moz - dog ko - csi ke - re - ke,
Szé - les a bel - se - je, ré - gu - lá - val van le - le.
Bar - na kis - lá sír - va kér - di ja moz - dog - ve - ze - től,
(hogy) Visz - sza - hoz - za - je még a ré - gu - la sze - re - től.

2. Visszahozni kislá a szeretőd nem löhet,
Ha katona lött, hát tótse ki a z/idejét.
Kitölném, százados úr, jaj, de gyönge vagyok még,
Majd erősebb löszök jövő októberba én.

2. vsz.: *Jaj, de gyön - ge va - gok még*

A dal formája AA⁵BA, míg az eddig ismert változatoknál AABA. Lásd pl.: „Rukkolnak a szép zéntai legények” 82. oldal.

MARTONOSI FERENCNE VASTAG VERA 1903

Quasi ♩ = 100

Őr-mes-tör úr, e-lő-re, e-lő-re
 Mön-jön ki a szá-zad-ja je-le-be.
 Mond-ja mög a ka-la-uz-nak, hajl-son, de
 Hagy sár-jon a csár-dás kis-an-gya-lom.

2. Jázovaji templom tetejére

Rászállott egy holló feketébe.

Szárnya alatt aranyos a tolla, de

Mos vagyok az új regutasorba.

3. Lányok, lányok, jázovaji lányok.

Közületek csak egyet sajnálok.

Ha jaz az egy köztetők nem volna,

Elválásom százszor könnyebb volna.

4. Anyám, anyám, kedves édesanyám,

De szomorú vasárnap-délután.

Házunk előtt kilenc cigá húzza, de

Engöm pedig visznek Doberdóba.

2. 3. vsz.:

a-
köz-

3. vsz.:

-na

4. vsz.:

visz-

KIKÉPZÉS, KASZÁRNYAÉLET

15. -- 1975. szept. 22. Csóka Újfalu

GÁL ANDRÁS — 1898

Giusio $\text{♩} = 106$

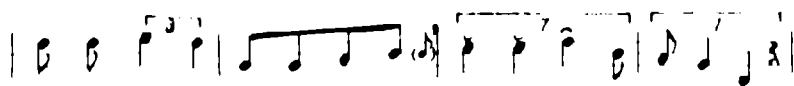
Szá-raz ki-nyér, krump-li, pa-pri - kás mé-ná-zsi,
 haí ó - ra rö-vid - vas a ba - ka - nak.
 Rég - gé ko-rán kel-ni, lop-ló - rej-be mőn-ni,
 e - gész nap mar-sol-ni.
 Szép é - leí az egy ro - ha - mis - ta ba - ká - nak,
 te for-ro csók - kal, kő-vér li - ba comb-bal
 en - gem a sze-re-zőm a sza - kács - né.

16. /273/ — 1975. szept. 22. — Csóka — Újfalu

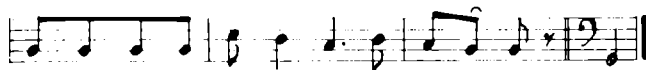
GÁL ANDRÁS — 1898

$\text{♩} = 96$

1. Őr - mes - zer úr, az is - te - nil ma - gá - nak,
 Mind meg - el - te sú - re - jít a zu - pá - nak.

Hu-mey el-le, e-gye-meg u-rül-ká-ját, a-rül-ká-ját.

Min-den ba-ka ö-le-li ja ba-bá-ját.

2. Százados úr asz mondja ja bakának:

Maradj vissza, kedves fijam, zupásnak.

Három csillagot varrok gallérodra, gallérodra,

Egész szakasz hallgat a vezényszódra.

3. Százados úr, köszönöm a jóságát,

Adja másnak azt a három csillagját.

Van énnékem odahaza (egy) kökény szemű galambom.

Annak a két szem az én csillagom.

szá-

kö-szö-nöm a

sze-me jaz én

A dal ritmusa nagyon hasonlít a 7/8-os (ún. bolgár) ritmushoz. Lehet, hogy a dalos bukovinai tartózkodása (az első világháború alatt) hatott a dal előadásmódjára.

17. /113/ — 1976. júl. 16. — Csóka

RAPOS JÓZSEF — 1920

giusto

1. Ka-lo-ná-nak nem jó lón-ni,

Merl ke-ve-sel ađ-nak en-ni.

Réz a csaj-kám, bá-dog a fő-de-le,

Ká-po-szlá-val van az íe-le.

2. Katonának úgy jó volna,
Ha ja puska sonka volna,
Patrontáska boroskulacs vóna,
(A) kapitány úr nagylány volna.

18. /269/ — 1975. szept. 22. — Csóka — Újfalu

GÁL ANDRÁS — 1898

Giusto ♩ = 130

Sza-bad-ka-ji ka-szár-nya, az egy-gyes-be ma-gam va-gyoka be-zár-va.

Sza-bad-ka-ji ka-szár-nya az egy-gyes-be ma-gam va-gyoka be-zár-va.

Őr-mes-ler úr, az aj-lól nyissa ki, ha nem nyis-sa, co-forl rú-gom ki,

Hagy lás-sam a ba-bá-mal, gyén-ge szi-vil ugy e-pesz-ti a dá-nał.

2. Szabadkaji temető, honvéd-baka sírja benne az első,
Szabadkaji temető, honvéd-baka sírja benne az első.
Sírja körül tizenhat kislány, szűk szoknyája feszül a farán,
Köztük van az én babám, három aranygyűrű ragyog az újján.

* A 2. VSZ-BAN A RITMUS: ♩ ♩ ♩

sír-ja, ben-ne az
-gyű-rű ra-gyog az

-rom

BANKA MIHALYNE HECSKÓ ERZSÉBET 1914

Giusto $\text{♩} = 120$

1 Jó mód-ja van a ba-ká-nak, se-j, sém-mi-re sincs gond-ja:
 Az ör-mes-tör a pa-ran-csol min-tön nap ki-ad-ja.
 Lé-run-gol is kap a ba-ka, tíz va-sál egy a nap-a-ra,
 Nem e-lég az e-gész hé-tön ci-gé-ről-ta pa-pí-ros-ra.

2. Jó módja van a napszámosnak, se-j, sém-mire sincs gondja,
 A Bartók* ú-r a pa-ran-csol mindön nap kiadja.
 Lérungot is kap a munkás, tíz dínárt egy nap-a-ra,
 Vásárol a ba-dájának levelezőlapot rajta.

2. VSZ.: - ga van a

* A dalban említett Bartók, a csókai Léderer-birtok vincellérje volt.

20. '258/ — 1976. aug. 29. — Csóka — Réti major

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA — 1910

Giusto $\text{♩} = 86$

1. A-ra-nyos a Bö-zsi-kém, hány é-ves is le-hez-tél,

Mi - kor en - göm sze - re - tőd - nek ke - res - iél.
 Ti - zen a - há - rom há - rom ne - gyed és egy fél.
 A - ra - nyos Bö - zsi - kém, gyön - ge kis - lág ló - het - iél.

2. Aranyos Bözsikém, gyere be ja szobámba,
 Üljlél le a zöldleveles diványra.
 Mög van vetve az ágyad is kerekre,
 Aranyos Bözsikém, ott löszöl mögölelve.

3. Aranyos Bözsikém, jaj de jó a huszárnak,
 Szénát, szalmát nem arat a lovának.
 Széna, szalma porcijóba van kötve,
 Aranyos Bözsikém, add a lovam elébbe.

4. Aranyos Bözsikém, gyere ki ja z utcára,
 Ott látsz éngöm fekete gyászruhába.
 Fekete gyász, hófehér a zsebkendőm,
 Aranyos Bözsikém, te voltál a szeretőm.

5. Aranyos Bözsikém, gyere ki ja kiskertbe,
 Szakíjj rózsáta az aranyos kezedébe.
 Nem szakítok, nem szeretőm, sej de, ja szagát.
 Elvönnélek, Bözsikém, de nem enged a császár.

2. 3. 4. VSZ.:

A - ra - nyos

5. VSZ.:

El - vön - né - lek

4. VSZ.:

- zsi -

3. VSZ.:

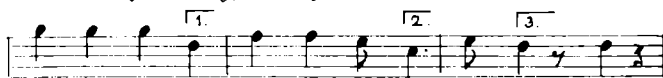
sej, de, ja sza -

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA 1910

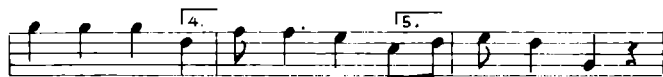
Gústo ♩ = 120

1. Ad-dig mo-gyök, még a szo-mem-mel lá-lok,

Még egy sű-rű er-dő-re nem ta-lá-lok.

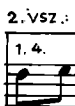
Sű-rű er-dő kö-ze-pé-be a ka-szár-nya,

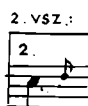
o-da lö-szök há-rom év-re le-zár a-va.

2. De szeretnék Szegedébe szolgáni,
Kis bajnétom (a) komisz kenyérbe vágani.
Kis bajnétom (a) komisz kenyérbe vágom,
Érted, babám, ha meghalok sem bánom.

3. Addig iszok, még az erszényem bírja.
Ha nem a bírja, kocsmárosné felírja.
Írja föl a fényes kardom a nyelére,
Hány icce bort ittam már mög hitelébe.

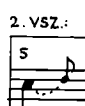
-lom a

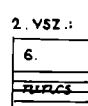
-nyér a

vá-gó

-nyér a

MARTONOSI JÓZSEFNÉ KÓLINGER TERÉZ — 1898

Gústo ♩ = 106

1. Szép a ma-gyar hu-szár, ha föl-ül a ló-ra,

Le - húz - za ja csá - kó - ját búsz - ke hom - lo - ká - ra.

Le - húz - za csá - kó - ját fe - ke - te szép sze - mé - re,

Hogy ne lás - sa meg sen - ki, ho - va hull a könny - ye.

2. Hova hull a könnye, lova sörényébe.
 Ugyan, kedves rózsám, jutok-e eszödäbe?
 a Jutol ám, galambom, nem löszöl efelejtve,
 Rózsabimbó löszöl a csákóm tetejébe.

A dal egyik, „bakaság”-ra aktualizált változata:

22.a. — 1976. aug. 28. — Csóka

MULATÓK

1. Akkor szép a baka mikor masírozik,
 Minden csárda előtt nagyot sóhajtozik.
 Léhúzza csákóját két fekete szömére,
 As se tudja sënki se, hova hull a könnyc.

2. Hova hull a könnye, lova sörényébe. (?)
 Ne sírjál, Mariskám, nem leszél elfelejtve,
 Rózsabimbó löszöl a csákóm tetejébe.

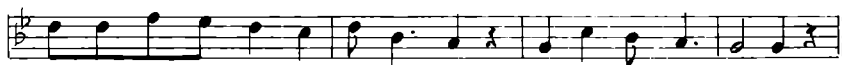
23. — 1976. aug. 20. — Jázova

MARTONOSI FERENCNÉ VASTAG VERA — 1903

Giusto ♩=120

Ka - lo - na va - gyok én, i - haj - lom, De nem jó - ked - vem - ből.

Szó - gá - lom a csá - szarl, i - haj - lom, nagy kén - te - len - ség - ből.

Az ősből változat (az „Ihujlom”-ok nélkül) valószínűleg négyesoros volt, izosyllabikus, hatos szótagszámmal. A szöveg (töredék) réglátusú dallamúról levált, és egy új-stílusú dallam második felével párosult:

23.n. — 1970. szept. 11. — Csóka

JASURA JÓZSEFNÉ GYÉMÁNT ROZÁLIA — 1906

Giuslo ♩ = 128

1. Kár a úsz-la bú-zál, i - haj-lom, ko-rá le - ka - szál-ni.

Kár egy bar-na kis-lányt, i - haj-lom, ko-rán fér - hez ad-ni.

Ha fér - hez is ad - ják, me-nyecs-ke, meg-sze-lí - dül szé - pen,

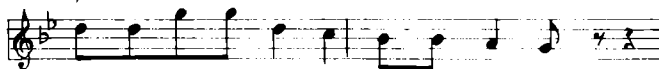

A - kár csak a dal - los pa-csir-la fenl a le - ve - gő - ben.

24. — 1975. szept. 22. — Csóka—Újfalu

GÁL ANDRÁS — 1898

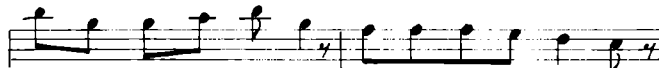
Giuslo ♩ = 120

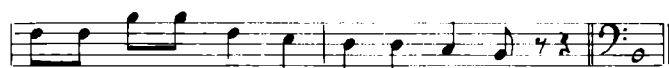
Nem i - jeszl meg en - gem há - rom szem - le,

Ki - hú - zom ma - gam a dísz - mē - nel - be.

Úgy be - le - né - zék a fő - haál - nagy sze - mé - be,

Hogy a pö - cse el - sül ö - rő - mé - be.

24.a.

Musical notation for 24.a. showing four staves of a melody in G minor, 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes with some triplets.

Mivel a nép zenei gondolkodásmódjának szokatlan az ABB_vC forma, úgy azt átalakították, és a dal CBB_vC, ill. ABB_vA formában jelent meg. (Az első sort is a negyedik sor dallamára éneklük.) Emellett a dal ritmusa is megváltozott. Az ún. esztam ritmusból 4/4-es ritmus alakult. A ritmusváltoztatásra-törekvés a dal alábbi változatának első és utolsó sorában érzékelhető:

24.b. — 1976. júl. — Csóka

TÓTH (SZANDA) ISTVÁNNÉ BALÁZS PIROS — 1918

Giusio ♩=96

Nem va - gyok én ba - rád, sze - re - lőm a szép lány,
 El - a - dom ér - le ja re - ve - run - dól.
 El - a - dom, el - a - dom a csa - los i - ma - köny - vem,
 Ha - za me - gyek. ő - le - lőm a fe - le - sé - gőm.

26. /207/ 1970. okt. 10. Csóka

MESZÁROS LAJOS 1899

Giusto, quasi parlando $\text{♩} = 4,30$

Es - te van már, es - te van már, éj - feől ü - től az ó - ra,
Negyven - ha - los ö - reg ba - ka csa - va - rog a vá - ros - ba.
E - redj ha - za, ö - reg ba - ka, rég el - múlt ki - lenc ó - ra,
Jön a na - pos, rög - tön be - víz az e - gyek á - ris - tom - ba.

2. Napos káplár, napos káplár, a mindenit magának,
Hatóraji rövidvasat a babámé kijálok,
Mert már nekem, mert már nekem úgy is rövid az idő,
Odahaza vár engem a kökényszemű szerető.

2. vsz.:
már

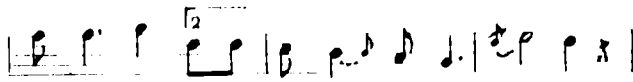
LESZERELÉS

26. /288, 289/ — 1975. szept. 22. — Csóka—Újfalú

GÁL ANDRÁS — 1898

Giusto $\text{♩} = 120$

Szá - za - dos úr be - megy a szo - bá - ba,
Az á - gya - kañ sor - ba vi - zi - tál - ja.

Ez a két sor az ö - reg a ba - kák á - gya,

Ü - res - sen ma - rađ ez, nem so - ká - ra.

2. Százados úr, minden jót kívánok,
Már én többet vigyázz - ba nem állok.
Létöszöm a büszke honvédségem,
Olelem a csárdás feleségem.

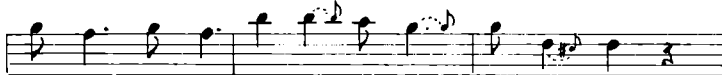
27. — 1975. aug. 15. — Csóka

KÖKÉNY JÓZSEF — 1921

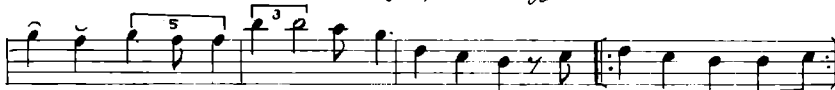
Giusto $\text{♩} = 120$

1. Sej, haj, ö - reg ba - ka ha lé - fek - szik az ágy - ba,

Po - ros - fü - ű rősz - keł a - ve jáll, a vi - gyá a - va.

Ví - gán mond - ja a kics - só - ka - ji lá - nyok - nak a Jul - csá - nak mög a
Mar - csá - nak mög a

Bor - csá - nak :

Sej, haj vi - sel - jé - lek gond - ját a rē - gu - lár - nak.

A dal egy épebb szövegváltozat:

27.a. 1976. szept. Csóka

ZSIFKÓ ISTVAN — 1930

1. *Sej, haj, limbes-lombos a diófa levele.*
Lételik az öreg baka ideje.
Büszkén mondja az úJVári lányoknak, a Julcsának,
mög a Marcsának
mög a Borcsának:
Sej, haj, jó módja lössz mán az öreg bakának.
2. *Sej, haj, öreg baka ha beme gy a szobába,*
Porosfülű reszketve áll „vigyázz”-ba.
Eredj, újanc, hozd ide a pipámat mög a gyufámat
mög a zacskómat,
Sej, haj, jó módja van mán az öreg bakának.

(porosfülű = újanc)

28. /292/ — 1976. szept. 11. — Csóka

JASURA JÓZSEFNÉ GYÉMÁNT ROZÁLIA — 1906

Giusto $\text{♩} = 110$

1. csár-da, csár-da fő-de-let-len csár-da,
Ab-ba ji-szik há-rom ö-reg ba-ka.
Égy-nek sin-csen baj-nél az ol-da-lán,
Sza-hád-ság-ra mőn-nek a-zok ta-lán.

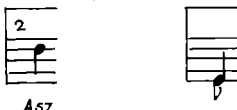
2. *Amoda jön a csendőrök káplárja,*
Aszt kér di, hogy ki van a csárdába.
Feleli a csaplárosné lánnya:
Öreg bakák mőnnek szabadságra.

3. Küldje ki hát azt az öreg bakát,
Mutassa meg az igazolványját.
Itt van rendőr*, a belső zsebembe,
Három évet szenvedtem én érte.

* A fölvételezés előtt „csendőrt” mondott Bozi néni.

** A FÖLV. ELŐTT
ÍGY ÉNEKELTE:

2. VSZ.: A - mo -

2. 3. VSZ.: .Asz
Mu-

29. /291/ — 1975. aug. 1. — Csóka

ZSIFKÓ ISTVÁN — 1930

Giuszo $\text{♩} = 96$

A sze - ge - di ka - szár - nyá - ra rá - szál - loít a gó - lyá,
Vi - zeit hó - zoít a szá - já - ba ja rē - gu - lák szá - má - ra.
Mosa - ja - tok, re - gu - - lák, mer po - ros - sak vagy - tok,
Azl csak a jó is - ten tud - ja (Hogy mi - kor sza - ba - dül - lok.

2. Bemegyek a kaszárnyának a végső ajtóján,
Feltekintek a pócomra, nincs más egyéb rajta:
Nincs más egyéb rajta, csak a rozsdás csajka,
Ezt ha látná ja zédesanyám, biztos megsiratna.

(a dall. 2. felére:)

Csak egy rozsdás csajka, nincs más egyéb rajta,
Hogyha látná ja zédesanyém, biztos megsiratna.

3. A szegedi kikötőbe áll egy hadihajó,
Közepében, a négy sarkában ja nemzetiszín zászló.
Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja, (a)
Negyvenhatos öreg bakák mennek szabadságra.

AZ I. ÉS II. VILÁGHÁBORÚ DALAI

30. /313/ 1975. nov. 20. Verblet

FIATALOK

Giusto $\text{♩} = 80$

1. Dom-bon la-kom én ró-zsa-fál ül-le-tek. (de)

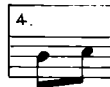
Még ma dél-u-lán ró-zsám-hoz el-me-gyek,
Még ma dél-u-lán ró-zsám-mal be-szé-lek,

U-tá-na pe-dig a csa-lá-ba me-gyek. (de) ⁽⁸⁾

2. Nyújtsd ki, jó anyám, pántlikás kalapom, (de)
Ez lesz az utolsó szavam magához.
Ne sird vörösre két öreg szemete,
El kell feledned drága gyermekedet.
3. Esik az eső, ázik a heveder, (de)
Gyöngye lábamat szorítja a kengyel.
Bársony felkötő szorítja lovamat,
Nehéz gépfegyver nyomja ja vállamat.
4. Megjött a levél fekete pecséttel, (de)
Megjött az ellenség százezer emberrel.
Százezer emberrel áll a harc mezején,
Így hát, jó anyám, elmasírozok én.
(galambom)
5. Megjött a kapitány sötét-pej paripán,
Fényes kard csörög annak az ódalán.
Fényes kard csörög, az ágyú menydörög,
Karjából a vér a földre lecsöpög. (de)
6. Kedves barátom, ha látod sebejím,
Ne nézd sokáig kinszenvedéseim.
Vedd ki a szuronyod, szegezd a szívemnek,
Töltsd meg a fegyvered, lőjj agyon engemet. (de)

7. *Sírhat az apa, az az édesanyja,
Kinek a fija háborúban katona.
Kezét vagy lábát golyóval átlövik,
Meg sem halt, szegény, máris eltemetik.*

Az idősebbek (egy-két generációval) ilyen eltérésekkel éneklék:
az ismétlésnél:

31. /336/ — 1975. szept. 23. — Csóka

KÓNYA MIHÁLY — 1914

Giuszto $\text{♩} = 100$

1. *Sej, az én lo - vam löb - be! ér a sok ló - nál,*

Töb - be! ér a szá - za - dos úr lo - vá - nál.

Szá - za - dos úr lo - va lá - ba na - gyon ías - san jár,

Sej, de ja ze - nyém úgy re - pül, mind a ma - dár.

*Sej, az én lovam, megérdemli ja zabot,
Megkerülte kétszer Magyarországot.
Harmadszor is meg akarta, csuhaj, kerülni,
Sej, de ja császár, nem akarta jengenni.*

„Ezt a nótát boldogított mamátú tanútam, kis klapéc vótam.”

KÖKÉNY JÓZSEF 1921

Giusto J. 88

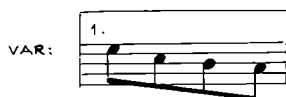

Do - ber - dó - ba hull a ba - ka ra - kás - ra,
 O - da - ha - za megy a sú - rás ja - vá - ba.
 Súr az a - nyám, súr az a - párn, súr a sze - re - tőm,
 Te - le van a do - ber - dó - ji te - me - tő.

2. Kisangyalom, ha katona nem volnék,
 Egész éjjel, mindég nálad aludnék.
 De mivel hogy, kisangyalom, katona vagyok,
 Szemlátomást, mind a rózsá, hervadok.

3. Hervad az a rózsá kit nem locsolnak,
 Hervad az a kislány kit nem csókolnak.
 Hervadjon el, hervassza el szivét a bánat,
 Ha jengemet elvittek katonának.

VAR:

Az első világháború után kapcsolódott a dalhoz a köv. strófa:

32.a. — 1976. júl. 21. — Csóka

RAPOS JÓZSEFNÉ BANKA PIROSKA — 1923

Doberdóba új temetőt csinának,
 Engem temessenek oda legelsőbb.
 Előbb engem, utána ja kedves babámat,
 Nő válasszon új szeretőt magának.

MARTONOSI JÓZSEFNÉ KÖLIGER TERÉZ 1898

Giusto ♩ = 80

1. Ked- ves é- des - a - nyám, mérí szül- tél a vi - lág - ra,
Mérí nem dob- lál a za - va - ros tí - sza - ba.
Tí - sza vi - ze víl vó - na ja Du - ná - ba,
Hog ne let- tem vó - na sen - ki meg - únl ba - bá - ja.

2. Kedves édesanyám, ha föl akarsz keresni,
Doberdóji csatatérre gyere ki.
Megtalálod síromat egy fa alatt,
Kedves édesanyám, kisírhatod magadat.

34. — 1976. okt. 16. — Csóka

MÉSZÁROS LAJOS — 1899

Giusto, quasi parlando ♩ = 96

Ha fel - ü - lők, sej de, ha fel - ü - lők a fe - ke - te gő - zös - re,
O - lasz - or - szág szé - les ha - tá - rá - ig ki sem szál - lok be - lő - le.
Ki sem szál - lok, í - rok a ba - bám - nak oly szo - mo - rú, gyá - szos le - ve - lel:
Be - teg va - gyok, fáj a gyön - ge szi - vem, gyó - gyí - ta - ni nem le - het.

(2.a, és 2.b. is a dallam második felére:)

2.a. *Majd meggyógyít engem a talijány, a talijány ágyúgolyója,
Mikor húzzák a fekete földet (a) sírom két oldalára.*

2.b. *Majd meggyógyít engem a szanitéc, a szanitéc véres lapátja,
Mivel húzza a fekete földet sírom két oldalára.*

2a,2b:	1. 	2b.:	2. 	2b.:	3. 	2b.:	4.
	a <i>ta - li - jány</i> a <i>sza - ni - téc</i>		a <i>fe -</i>		Mi -		ol -

35. /339/ — 1976. febr. 20. — Verbleca

MIHÓK ANTAL — 1898

Giuszo $\text{♩} = 130$

1. Ránk so - roz - ták a ti - zen - nyóc é - vel,
Itt köll hagy - ni ja bar - na sze - re - lő - mel.
Ez kell men - ni, mesz - sze a csa - lá - ba,
0 - lasz - or - szág szé - les ha - lá - rá - ba.

2. *Barna kislány, maj fogsz te még sirni,
Maj fogsz te még gyászlevelet írni.
Tëntacéruzával lesz a levél írva, ja
Bánatajid lesznek belírva.*

3. Barina kislány kimönt a haretérre,
Egyenest a százados elébbe.
Százados úr mere ja kedvesem,
Három éve mijúta keresem.

2. vsz.: 1.

Tén-ta - cē - ru - zá - val lesz a le - vél ír - va, ja

2. vsz.: 2.

Bá - na - ta - jid

36. /338/ — 1976. febr. 20. — Verbica

MIHÓK ANTAL — 1898

Parlando ♩ = 110

1. Ga - lí - ci - ja hő - gyes, völ - gyes ha - lá - ra,
De sok kis - lány ál - kod mon - dott re - já - ja.
Át - ko - zott légy Ga - lí - ci - ja ö - rök - re,
csak lé, ba - bám, sza - ba - dülj ki be - löl - le.

2. Galicija környes-körül füstölög,
Ofelsége rézágyúja jott zörög.
Szól az ágyú, ropognak a fegyverek,
Ott láttszik meg, hogy ki ja magyar gyerek.

3. Októberbe rukkónak a röguták,
De sok kislá hazavárja babáját.
Lám, engömet nem vár az édesanyám,
Hisz jól tudja, hogy a sírba nyugszok már.

4. Nyugszok anyám, nyugszok Galícijába,
Jőjj el hozzám fekete gyászruhádba.
Megismered síromat a hantjárú,
Fejjámat a fekete pántlikárú.

3. VSZ.: 1.
- gö -

2. VSZ.: 1.
á -

3. VSZ.: 2.
fe - ke - ze

37. /112/ — 1976. aug. 20. — Jázova

MARTONOSI FERENCNÉ VASTAG VERA — 1903

Giuszlo $\downarrow = 110$

a Visz-žu-ža parl-ján, Var-só vá-ros-ka mel-letl,

Ká-roly ki-rály egy sír-kö-ve tje-mel-letl.

A lesz ar-ra a-ra-be-lű-vel ír-va:

lű va hu-szq-hél hu-szár-na k/a sír-ja.

(Hol hallotta?)

„Ó, há, gyerököm, tudom én asz hun hallottam? Valamikó, még lákoromba.”

JASURA JÓZSEFNÉ GYÉMÁNT ROZÁLIA — 1906

Giusio $\text{♩} = 98$

1. Es-ze ké-sőn, ha le-fek-szek a fő-de-les de-kung-ba,
Rá-gon-do-lok, rá-gon-do-lok a jó-jé-űes a-nyám-ra.
Rá-gon-do-lok, rá-gon-do-lok, hul-la-nak a köny-nye-jim,
Hogy nem lá-rom so-ha töb-bel az én ked-ves szü-le-jim. b̄

2. Kitették a, kitették a holttestet a dekungból,
Nincsen anya, nincsen anya aki rája boruljon.
Anya hejlett, anya hejlett ráborul egy olasz lány,
Még az ég is, magos ég is gyöngyharmatot hullajt rá.

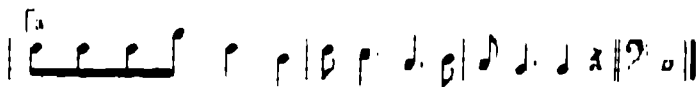
2. vsz.:

1. a - ki rá - ja   2. - is a   3. gyöngy - har - ma - tól

MÉSZÁROS LAJOS — 1899

Giusio $\text{♩} = 80$

1. Zöld er-dő-ben van egy ma-gos di-jó-fa,
Negy-ven-ha-los ba-ka hal-va fek-szik a-lal-la,
Baj-ár-sa - ji ba - jo - nél - tal ás - sák a sír - ját.

Én is te ge-di-lá-nyok ke-ser-ve sen-si-rul-ják.

2. Edesanyám nem írhatok levelet,
Mert a srápnél ellőtte ja kezemet.
Edesanyám, kérem a jó istenre,
Gondoljon rá a kedves gyermekére.

3. Látogassanak meg betegágyamba,
Bent fekszek a fehérvári kórházba.
Nincs itt senki, aki rám ajtót nyisson,
Beteg ágyamban csak egy jó szót adjon.

4. Ha megindult ez a gőzös, hagy menjen,
Enutánnam senki ne keseregjen.
Keseregjen minden anya ja fíjájé,
Én is kesergék a kedves babámé.

<p>Én u- Merl a Bent fék-</p>	<p>mín-den ké-rem a - ki</p>	<p>Én és Gon-dol- Be-leg</p>	<p>a-nya.</p>

40. — 1976. nov. 27. — Csóka

ZSIFKÓ ISTVÁN — 1930

Giusto $\text{♩} = 90$

1. A-me-re ja Ti-tó-ka-to-nák jár-nak,
Sö-tél fel-hő bo-rács-csa jel a lá-ját.
Sö-tél fel-hő vé-rös e-ső pa-tak-szik
Ti-tó mar-sall a svá-bok-ra ha-rag-szik.

3. Titó marsall mögitzente a svábnak,
 Haggyon békét Jugoszláviájának.
 Nem téveszt a szabad-harcos golyója,
 Golyószóró lössz a sváb indulója.

41. — 1975. aug. 15. — Csóka

KÖKÉNY JÓZSEF — 1921

Giusio ♩ = 90

1. Ti - ló mar-sall réz - á - gyú - ja föl van vi - rá - goz - va,
 In - dul - nak már a tü - zé - rek mesz - sze a csa - íá - ba.
 Ne - héz a réz á - gyú föl - szánl - ja ja he - gye!, völ - gye!,
 Így kál, csár - dás kis - an - gya - lom, nem lö - szök a zi - jed.

ZENEI MUTATÓ

I. Sorvégző hangok szerint:

1	/1/	1	9	1	/5/	b6	13, 23.a., 27, 35, 41
1	/1/	2	29	1	/5/	3	19
1	/1/	5	3, 34, 40	1	/5/	4	24, 37, 39
1	/2/	2	28	1	/5/	5	1, 5, 11, 14, 18, 22, 25, 30
1	/b6/	V	16	1	/5/	7	33
1	/b6/	5	26	1	/5/	# 7	7
1	/5/	1	6.a., 21, 31, 32				
1	/5/	2	4, 8, 15, 38				

1	/5/	8	2, 10, 12, 20	4	/5/	4	24.a., 24.b.
2	/2/	3	6	5	/2/	1	17
3			23 (féldallam)	5	/4/	2	36

II. Szótagszám szerint:

6, 6, 14, 6	11	12, 11, 13, 12	31
7, 7, 9, 7	12	12, 12, 16, 12	4
8, 8, 10, 8	17	12, 12, 13, 13	22
10, 9, 10, 9	24.a.	13	13
10	26, 35, 28	13, 11, 11, 13	20, 33
10, 10, 11, 10	14	13, 11, 20, 13	27
10, 10, 12, 10	24	14	40
10, 10, 10, 13	10	14, 10, 10, 14	8
11	1, 21, 30, 36, 37, 39, 41	14, 10, 13, 12	24.b.
11, 11, 13, 11	32	14, 14, 12, 14	29
11, 11, 13, 13	3	15	23, 23.a., 25, 38
11, 11, 15, 11	16	15, 15, 11, 15	6
11, 11, 16, 11	7	15, 14, 14, 16	19
11, 11, 20, 11	5	16, 16, 17, 28	9
12, 10, 10, 12	2	17, 17, 19, 17	34
12, 11, 11, 12	6.a.	18	18
		22, 18, 12, 23	15

III. Ambitus szerint:

Plagális

V — b6	16	V — 8	17
V — 6	6, 28	V — 9	35

Autentikus

VII — 8	11	1 — b10	7, 23.a.
# VII — 8	36	1 — 10	1, 2, 5, 9, 12, 15, 19, 20, 23, 24.a., 24.b., 27, 33, 38, 40, 41
# VII — 9	25		
1 — 8	6.a., 21, 26, 30, 34, 37		
1 — 9	3, 4, 8, 10, 13, 14, 18, 22, 29, 31, 32, 39		

IV. Forma:

AABA	29, 34, 40	AA ⁵ BA	4, 5, 11, 13, 18, 22
AABC	6	AA _v ⁵ BA	15
AABA _v	3, 9	AA _v ⁵ A _v k ⁵ A	10

$\Lambda\Lambda^{\circ}\Lambda_k^{\circ}\Lambda$	14, 38	$\Lambda\text{BB}_k\Lambda$	2, 7, 8, 12, 19, 20, 21, 25, 31, 33, 35, 37, 39, 41
$\Lambda\Lambda_{\setminus}^{\circ}\Lambda_{\setminus}^{\circ}\Lambda$	30		
ΛBCD	36	$\text{ABB}_{\setminus}\Lambda$	16, 24, 26, 27
ABCA_k	17	$\text{ABB}_{\setminus}\text{C}$	24.a., 24.b., 32
ABBA	1, 23.a., 28	BA	23

V. Hangsor (a záróhanghoz viszonyítva)

dúr	2, 5, 12, 14, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 28, 38, 40	mixolid	6, 8, 17, 29, 34, 36 (második fele eol), 32
dór	1, 4 (3. sorában mixo- lides majd eolos színe- ződés), 9 10 (2. és 3. sora mixolid), 11, 13, 21, 27, 31 (1. és 4 sorá- nak vége eol), 39	eol	3, 7 (3. sorának végén dúros színeződés), 15, 16, 24, 24.a., 24.b., 26, 30, 33, 35, 37, 41

A DALOSOK

BANKA MIHÁLYNÉ HECSKÓ ERZSÉBET — 1914

„Hónaposlány”-ként dolgozott az uradalmi földeken. Dalkészletének jelentős részét ott, munka közben tanulta.

CSORDÁS SÁNDOR — 1909

Pásztor.

CSORDÁS SÁNDORNÉ LÓCZI MÁRIA — 1919

Háziasszony.

GÁL ANDRÁS — 1898.

Dohánykertész, földműves volt. Az első világháború alatt megjárta Bukovinát, Galíciát, volt a Doberdónál... Terjánról 1955-ben került Csókára.

A katonadalok szerelmese. Állítása szerint más „nótára” soha nem mulatott.

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA — 1910

Napszámos, háziasszony. Családja Óbébáról (Románia) származik. A népdalok mellett nagyszámú hiedelemmondát mondott szalagra.

JASURA JÓZSEFNÉ GYÉMÁNT ROZÁLIA — 1906

Parasztasszony. Az első világháború idején hozzá jutottak el leggyorsabban a fronton termő katonadalok. Katonasorban lévő bátyja levélben küldte haza a „nóták” szövegét. Szabadsága idején a dallamokat is átadta hűgának.

KÖNYA MIHÁLY 1914

Uradalmi köcsög volt. Csókán nem áll „nótás”-ember hírében. Passzív dallakészlete életre keltve jelentős. Gál András mellett ő az egyedüli dalos, aki az ő-ző nyelvjárást beszéli leginkább.

KÖKÉNY JÓZSEF - - 1921

Kovács. Vidékünk egyik legjobb asztaliciterása.

LUKACS MIHÁLY — 1892

MARTONOSI FERENCNÉ VASTAG VERA — 1903

Parasztasszony.

MARTONOSI JÓZSEFNÉ KÓLINGER TERÉZ — 1898

Parasztasszony. Eddigi élete során nemigen hagyta el Jázova határát. Hajlításokkal gazdag, tájnyelvi előadásmódja lenyűgöző. „Szi-like” (ahogy a családban hívják) a katonadalokat férjétől, „apókátú” tanulta.

MÉSZÁROS LAJOS — 1899

Az uradalmi birtokon dolgozott. Sok dalt tud. Olvasottsága miatt beszéde, dalai, tájnyelvi hangokban szegényebbek.

MIHÓK ANTAL — 1898

Földműves.

A katonadalok mellett balladakészlete is számottevő.

MRAZNICA JÓZSEFNÉ KORPONAI KATALIN — 1917

Parasztasszony.

RAPOS JÓZSEF — 1920

Kőműves.

RAPOS JÓZSEFNÉ BANKA PIROSKA — 1923

Háziasszony.

TÓTH SZANDA ISTVÁNNÉ BALÁZS PIROS — 1918

Parasztasszony.

ZSIFKÓ ISTVÁN — 1930

Mezőgazdasági technikus. Szimpatikus számára a katonás életmód, ezért különösen a katonadalokhoz vonzódik.

REZIME

NAŠE VOJNIČKE PESME I AKTUALIZACIJA

Aktuaálizacija produkata narodne poezije je jedna od glavnih teza Kalmanjove teorije o narodnoj poeziji. Glavni cilj ovog rada je da upoređivanjem vojničkih pesama prikupljenih 1975—76. godine u severnom Banatu (Čoka, Jazova, Vrbica) sa vojničkim pesmama koje je Kalmanj pribeležio na međi dvaju stoleća podupre Kalmanjovu tezu. (Ostale teze tretiraju se samo u skici.)

Aktualizacija je rezultat ekonomskih, istorijskih, vremenskih, prostornih i drugih promena. Postoje više mogućnosti njene pojave:

- a) mikroaktualizacija (u kojoj se menjaju samo elementi tradicionalnih oblika)
- b) makroaktualizacija (u kojoj se menjaju kategorije teksta)
- c) viševrsna aktualizacija (tj. zajednička pojava prethodnih dvaju aktualizacija).

U odnosu na vojničke pesme, pod uticajem gore pomenutih aktualizacija, dešavaju se sledeće promene:

- A) promene unutar vojničkih pesama
- B) vojničke pesme koje su nastale iz drugih vrsta pesama
- C) druge pesme koje su nastale iz vojničkih pesama.

SUMMARY

OUR MARCHING SONG AND THE ACTUALIZATION

The actualization of the products or folk-poetry is one of the main thesis of Kálmány's theory of folk-poetry. The major point of this paper is to support Kálmány's thesis by comparing the marching songs collected in 1975—76 in Northern Banat (Čoka, Jazova, Vrbica) with the marching songs registered by Kálmány at the turn of the century. (Other theses are only marginally treated.)

The actualization is a result of economical, historical, temporal, spacial and other changes. There are several possibilities of its appearance:

- a) micro-actualization (only the elements of traditional forms are changed)
- b) macro-actualization (contextual categories are changed)
- c) several-rate actualization (the above mentioned two kinds of actualization appear together).

As to the marching songs, under the influence of the above mentioned actualization the following changes happen:

- A) changes inside marching songs
- B) the marching songs originating in other kind of songs
- C) other songs originating in marching songs.

Tripolszky Géza

EGY JUHÁSZCSALÁD DALAI

Zenta és Kanizsa között félúton, a múttól nyugatra, a löszdombon fekszik Oromhegyes. A falutól északra terül el a több ezer holdas kanizsai járás, ahol még a század elején is ménesek, gulyák és nyájak legeltek. Azóta a járást jórészt feltörték, és csak a szikések maradtak meg legelőnek. Oromhegyes közelében még ma is talál a juhász mezőt. A juhok száma azonban itt is megcsappant, és a juhászat mellékfoglalkozássá vált. Földművelő kisparasztok tartanak kisebb-nagyobb falkát. Van még olyan család, amelyik nem tud megválni az ősi foglalkozástól.

* * *

Balázs József a múlt század végén Fehér Imre csantavéri nagybirtokos juhait legeltette Oromhegyes közelében. Egy napon be kellett mennie a szállásra, és a nyáját addig a csöszre bízta. Estefelé, szemerkélő esőben ért vissza a juhokhoz, s valami zajt hallott a kukoricásban. Az egyik ürüje volt ott lekötve. Félrehúzódva várta a tettest, aki a csösz képében hamarosan meg is érkezett. Dulakodás támadt köztük, majd lesújtott a juhászbot, és koponyát tört. Másnap megvasalva vitték el a csendőrök a juhászt. Felesége sokáig bízott a fölmentésben, és mindent megtett, hogy ezt kieszközölje. Gyakran távol volt, a négy kisgyerek meg magára maradt. Hármat el is vitt a kaszás. Mire megszabadult az apjuk a nagyenyedi fegyházból, kilenc esztendő t raboskodva, már csak egy élt. Az év elején ért haza. Egy kora tavaszi napon tüzet fogott a tizesztendő s Juliska nagy kendője, és a lány megégett.

Eddig tart a hiteles ballada.

Balázs Józsefnek és feleségének még négy gyereke született. Ő 1944-ben, 84 éves korában halt meg Oromhegyesen. A négy gyerek ma is él: Verona (1898), Imre (1900), István (1903) és Ilona (1906). Balázs Imre és István mindig, egészen a legutóbbi időkig tartott juhokat.

Balázs Istvánnak tíz élő gyereke van, a legidősebb 1926-ban, a legfiatalabb 1946-ban született. Fiai és vejei közül heten foglalkoznak juhászattal. Az apa büszkén mondja, hogy egyetlen gyereke sem volt szol-

ga, mindegyik az ő házában neveledett föl, és kapott szárnyra. Balázs István apja még uradalmi juhász volt, ő már a maga nyújtát örizte.

Még kell említenünk, hogy az oromhegyesi juhászok az első világháború vége felé földet kezdtek vásárolni. Azelőtt a juhász semmi közösséget nem vállalt a paraszttal. A jutányos áron való földvásárlás viszont lassan földművessé alakította a juhászt. Ez a folyamat tulajdonképpen még ma is tart. Erősödik a földművelés, és lassan már csak megszokásból tart a régi juhász egy kisebb falkát.

A két Balázs testvér azonban a földtulajdon ellenére is vérbeli juhász volt. Valamikor, ha gyengébb telek voltak, egész évben kint tartózkodtak a járáson. A két háború között azonban már nemigen teleltek kint. Rendszerint Mátyáskor (február 24-én) volt a tavaszi kihajtás, az őszi beszorulás meg elhúzódott az első hóig, gyakran karácsonyig is. A juhászkunyhóhoz minden jószágot kivittek, és az egész család kivonult. A családnak minden tagja, a nagyobbacska gyerek is megkapta a beosztást. Balázs Istvánnak és feleségének, Dávid Etelnek két gyereke kint született a járáson.

Ennyit bizonyára kellett mondani a családról, mielőtt dalaikat bemutatjuk.

Még néhány szót a gyűjtési körülményekről. 1971. április 24-én, a pásztorok számára nevezetes Szent György napján kezdtem gyűjteni Balázsnál. S mivel a gyűjtőmunka a teljes juhászatot akarja felölelni, kisebb-nagyobb megszákításokkal még mindig tart. Mint a legtöbben, magam is a népdalokkal kezdtem, aztán az érdeklődés kiterjedt a tárgyi anyagra is, és szalagra került minden, ami a juhászatra vonatkozik. Pontosabban minden, amit érdemesnek tartottam megkérdezni. Választ ugyanis a legtöbb esetben kaptam. Kiváló forrásra leltem, és begyűjtöttem a tárgyi anyag jó részét, a szellemiből pedig a népdalkincset. A szellemi élet egyéb megnyilvánulásai: a népszokások és hiedelemvilág anyaga még begyűjtésre vár.

A népdalok adatközlői: 1. Balázs Imre, 2. Balázsné Dávid Mária, 3. Balázs István, 4. Balázsné Dávid Etel, 5. Bicskeiné Balázs Ida, 6. Balázs Mátyás, 7. Balázs Pál, 8. Balázs Verona, 9. Szél György, 10. Bakota György, 11. Dávid Sándor. Adatközlő volt tehát a két idős házaspár, Balázs Istvánnak négy gyereke és három közeli rokon. A gyűjtés központja Balázs István háza. Ott gyűlik össze ugyanis a népes család és a rokonság. A gyerekek egy része a szomszédságban, ugyanazon a soron lakik.

Balázs István családtagjai különféle adatközlők. Ő maga kissé kéregeti magát, de azért szívesen énekel, s ezt igen szépen teszi. Felesége inkább a tej feldolgozásáról közöl adatokat, s énekelni csak úgy hajlandó, ha többen mondják. Akkor viszont nagyon kellemes hangon, tiszta dallamvezetéssel énekel. Egyébként dalcímeket mond a többieknek, és kiegészíti a szövegeket. Mind a ketten kellő méltósággal viselkednek. Ida, a legidősebb lány tud legtöbb dalt, és szívesen is énekel. Dallamvezetése eléggé változó. A szöveget még szabadabban kezeli, mint

a dallamot. Kiváló példa arra, hogy egyesek ajkán hogyan változik, alakul a népdal. Sajnos, a változás gyakran nem jó irányú: a betoldott szótagok miatt sántít a szöveg, nem tiszta a dallam. Viszont igyekszik minél több versszakot összeszedni, s így a balladák teljesebbé válnak, a lírai dalok meg történetté kerekednek, epikus jelleget kapnak. Mátyás a családnak legműveltebb, legolvasottabb tagja. Igényes énekmondó, ragaszkodik a hagyományos hűséghez, semmit nem változtat. Verona szeret énekelni, kellemes hangja van, de a népdaltudása gyengébb. Pál szépen énekel, de kevesebbet közöl. A rokonok szintén csak néhány dallal szerepelnek, amikor éppen jelen vannak.

A másik házaspár, Balázs István idősebb testvére, Imre és annak felesége. Hozzájuk később kerültem, akkor is inkább kíváncsiságból. Ismét beigazolódtott viszont, hogy jó, ha a gyűjtő kíváncsi. A feleség, akivel előbb találkoztam, mindjárt közlékeny volt. Sokat tud a juhászatról, szeret énekelni és mesélni. Dalt azonban kevesebbet ismer, és az előadott történeteknek hiányzik a csattanójuk. Az igaz történetek ettől függetlenül érdekesek. A férj szintén nagyon közlékeny, és kiváló mesélő. A családról szóló történetek az ő ajkán szinte mesévé szépülnek.

Műfaj szerint a következőképpen oszlik meg a dalkincs. 21, illetve 24 balladát énekeltek — egy dallam változatain ugyanis négy ballada-szöveget adtak elő. A lírai dalok száma 35, ennek több, mint a fele, pontosan 18 a katonadal. 21 olyan műdalt vettem föl, amelyik közel áll a népdalhoz. Szalagra került tehát összesen 80 dal. A felkínált dalok száma viszont 106. A különbséget természetesen a műdalok teszik ki. Feltehető tehát a kérdés, hogy miért nem vettem szalagra mindent, amit közöltek. Lehet olyan alapállásunk, hogy mindent föl kell venni, főleg ha egy családnál gyűjtünk. De azzal, hogy mindent jónak találunk, becsapjuk az adatközlőt. Lehetne teljesen szelektív álláspontunk is, és csak a megbízható anyagot gyűjtenénk be — már amennyire ezt a helyszínen meg tudjuk ítélni. Ennek a módszernek is van fogyatéka. Az itt alkalmazott középutas álláspont szerint a népies műdalok, a nehezen megítélhető értékek és olyan dalok kerültek szalagra, amelyekhez az adatközlő nagyon ragaszkodik.

Nézzük meg közelebbről a Balázs családnál ismert dalokat.

Az 1966-ban kiadott „Szár az kútgém, üres válú” című gyűjteményben jelent meg a „Környes körül zöldellnek a hegyek” kezdetű dal. Mangurás Ferencné birkanyíróasszony énekelte. Egy régi stílusú, ereszkedő dallamú juhásznótáról van szó. Járdányi Pál népzenekutató szerint a dallam az Alföldön és a Székelyföldön elterjedt. Nálunk Zentán kívül Csókán, Jázován, Felsőhegyen, Oromhegyesen és Horgoson lelhető föl. Ennek a dalnak Oromhegyesen négy dallam- és szövegvariánsát éneklük. A kezdősorok: „*Betyár alatt szépen ropog a tarack*”, „*Bujtár pajtás nyergeld lē a szamarad*”, „*Bogár Imre nem nagy nemzetből való*”, „*Fátyol Imre nagy betyár vót a faluba*”. A szövegközléstől most eltekintünk, mert a Tudományos Közlemények 11—12. számában ezt megtettük. A dallamvariánsok közül viszont bemutatunk egyet. Bicskeiné Balázs Ida és Balázs Mátyás énekeltek.

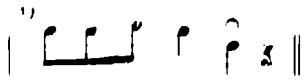
Parlando

Vargyas Lajosnak „A magyar népballada és Európa” című könyvében a Három árva balladának több dallam- és szövegváltozatát találjuk meg. Mi nem dicsekedhetünk túlságosan a begyűjtött dallal. Féliállam, a három árva kilenczre szaporodik, és két különböző balladaszöveg összevonásából keletkezett (Három árva — Két gyilkos nő). Bicskeiné Balázs Ida énekelte.

Parlando

B. v.a.

*Temetőnek kapujába
Kilenc kis árva sir magába:
— Kelj föl, kelj föl édesanyánk,
Mer nincs, aki gondol miránk.*

*— Nem kelhetek kilenc kis árva,
Mer bévan a koporsóm zárva.
Van tenekték mustohátok,
Aki csak gonddal vigyáz rátok.*

*Aki megmossa a fejetéket,
Úgy ver sorba bennetéket,
Még az ajtó megétt a nádi páca,
Az a kis árvák vacsorája.*

*— Apám, apám, édesapám,
Nézd, hogy bánik velünk a mustohaanyánk.
— Úgy köll nekték, mer minek is vattok,
Kilenc ronda rossz családok.*

*Erdő, erdő, kerek erdő,
Benne sétál két gyilkos nő:
Az egyik Julcsa, a másik Marcsa,
Ki jaz apját meggyilkóta.*

*— Anyám, anyám, mustohaanyám,
Mossa ki a vértől a lila ruhám,
Mer holnap meggyék Újvidékre,
Édesapám törvényébe.*

*— Lányok, lányok, mit gondoltatok,
Mikor apátokat meggyilkótátok?
— Azt gondótuk nekünk jobb lesz,
Még ha édesapánk sē lesz.*

*Tizenhat esztendőm voltam,
Mikor az apámat meggyilkoltam.
Hűsz esztendő a rabságom,
Mit ér így hát a lánságom?*

Vargyas könyvében a Szégyenbe esett lány balladának szintén több változatát találjuk meg. Nálunk is van néhány a középkori balladából. A juhászok jó dallamon éneklék. Legismertebb az „Egy szegény asszonynak” kezdetű szöveg. Ismernek vidám balladát is. Vargyas a Gunaras lánynak három változatát közli, ebből egyet Oromhegyesen is tudnak, a „Lehajtottam a libámat” kezdetűt. Énekelnek balladát a „Száras kút-gém, üres válú” dallamára. Ismerik a juhászok a „Nem messze van ide Kismargita” kezdetű dalt. Ezzel a típussal rokon a „Falu végén áll egy tölgyfa magába” változat. A Bakonyerdő vagy Mátészalka itt „Kanizsai csárdába” címen ismert. Vargyas A cséplőgépbe esett lány cím alatt közli a *Farkas Julcsa* változatait. A juhászok két dalt énekelnek ezen a dallamon. „Ha fölmegyek Budapestre” kezdetű szöveggel éneklék egy régi históriás dalnak műdalra emlékeztető változatát. A szöveg viszont jó, hasonló az egyik Vargyas által közölt variánshoz. A „Jó estét, barna lány” című középkori balladát, sajnos, sváb dallamon éneklék.

A ponyvaballadák természetesen Oromhegyesen is elterjedtek. Ismerik a *Takács Laci* és *Szabó Gyula* történetét — az utóbbit sajátos táncdallam csoporthoz tartozó dallamon éneklék. A Zentán begyűjtött Kazinczi Jani — Piszár Pali balladát a juhászok is éneklék „Hallottátok, lányok, az éjszaka mi történt?” kezdetű szöveggel. Ismernek olyan epikus dalt is, amelyik a műdal határán van, ilyenek: „Szépen legel az uraság falkája”, „Martonyoson most épült egy új kocsmá”. A „Kecske-méti gavallérok” című balladát féldallamon éneklék. Vargyas egy jobb dallamot közöl. A juhászoknál gyűjtött szöveg viszont jó és sok versszakú. Nem árt azonban Vargyas megállapítását idézni e dalra vonatkozólag: „Ez az egyéni fogalmazású történet még alig ment át a közönség csiszoló munkáján”. Végül ezt a nem egészen csiszolt balladát mutatjuk be. Balázs Mátyás énekelte.

Parlando

*Kecskeméti guvállérok
Öten vótak nagy betyárok:
A Szösz Antal, Kovács Jóska,
Kocsis Gyurka, Szönyi Jóska,
Ötödik volt a Csutora.*

*Ötödik volt a Csutora.
— Pakoljatok fel kocsira.
Pakoljatok fel kocsira,
Nem indulunk most mi jóra.*

*Nem indulunk most mi jóra,
Szűrszabónak rablására.
De Jóisten nem engette,
A szűrszabót megmentette.*

*A szűrszabót megmentette,
Mer Jász csárdába betértek.
Mer Jász csárdába betértek,
Mind az öten beszállottak.*

*— Kocsmárosné, de szép asszony,
Vacsoráról gondoskodjon!
Kocsmárosné menti magát,
Hogy vacsorát nem adhat már.*

*A Csutora azt felelje:
— Minden betyár igyon sorban!
Csak vigyázzon, hogy el ne ázzon,
Hogy a jó bor meg ne ártson!*

*Kimegyünk a Jász pusztára,
Találunk ott vacsorára.
Ki is mentek a Jász pusztára,
Találtak is vacsorára.*

*Szegény juhász legeltetett,
Fütyürészett, dalolgattott.
A betyárok rajta csíptak.
Betyár módon vért ontottak.*

*— Aggyon isten, szegény juhász.
— Aggyon isten, jó öt betyár.
Jó pajtásim, ne báncsatok,
Úgyis adok egy-két vágót.*

*Úgyis adok egy-két vágót,
Kivel kocsit megrakjátok.
Szönyi Jóska köpi markát,
Hogy elhajcsa az egész falkát.*

A Csutora az' Jelelje:
Nem úgy lesz az, Szőnyi Jóska.
Agyonlövöm a juhásszát,
Elhajcsuk az egész falkát.

A Csutora fegyverével
Szegény juhászt fejbe lötte.
— Én istenem, mit vétettem?
Füsttel, vérrel mit szenvedtem!

A juhászné hat árvával
Sírva járkal a pusztában.

Említettem már, hogy mindössze 35 lírai dalt vettem szalagra. Ebből feltűnően sok a katonadal. Van köztük egy alkalmi dal, a *Kánai menyegző* („Kánánföldi híres városba”). Sikerült fölvenni egy népi táncdalt, *kanásztáncot* („Ikhárëlla, bikhárëlla”). A többi sem a lírai dalok vidám fajtájából való. A jellemzően sok versszak már nemcsak hangulatot kelt, hanem történetet is mond — balladaszerűvé válik a dal. Az egyik dal műfajba sorolásánál nehézségeim is támadtak. Előbb a lírai dalok közé tettem, a szöveg leírásakor viszont úgy láttam, hogy a balladák közé kívánkozik. Balázsné Dávid Mária énekelte.

Barna kislány diószintű asztala,
Azon van a menyasszonkoszorúja.
Gyászos annak szép firula levele,
Hogy is menjen holnap az esküvőre?

Ere szalad páros galamb, turbíkol,
Jókedvükben fölrepülnek párostul.
Ez a kislány így sóhajt föl magába:
— De is boldog, kinek van egy hű párja!

Nékem is lesz olyan, kit nem szereték,
Akit nékem anyám, apám keresett.
Jaj, istenem, hogy köll ütöt szeretnem,
Hogy köll véle az életet átélnem?

Lement a nap, homály van az ég alján,
Csikóslegény heverész a subáján.
Elmerengve odakap a szívéhez,
Mi az oka, hogy ol hamar rosszú lett?

Van űneki egy szép barna babája,
Talán arra gondolt most hamarjába?
Ritkán látja, mer távol lakik tőle,
Mégis igaz hű hozzá a szerelme.

Daruszörű szilaj csikó nyeregbe,
Csikóslegény ugrik a tetejébe.
Acélpatkó csak úgy hánnya a szikrát,
Fölkeresi a régi hű babájját.

Sötét éjben a csillagok ragyognak,
Csikóslegény érzi magát boldognak.
A babájja ráborul a keblére,
Sírva mongya, hogy van már hű legénnye.

Sírva mongya, kész a menyasszonyruha,
Holnap reggel kell menni u templomba.
Örök hűséget kell esküdni annak,
Ki szívemnek nem köll, sem két karomnak.

Sírva borul csikóslegény vállára:
— Mencs meg, babám, vigyé engem magaddal!
— Ne sírj, babám, nem is engedlek másnak,
Velem együtt ülsz a lovam hátára.

Meghasad az ékes hajnal pirosra,
Fut a daru elborítva tajtékkal.
Sebesen fut, nehéz lehet a teher,
Egy pár szerelmes ül a tetejébe.

Ha kimondottan lírai dalt keresünk, az oromhegyesi juhászoknál viszonylag keveset találunk. Persze ilyen is van, mint a következő. Balázs Verona énekelte.

*Jó bort iszok, diófával tüzelek.
Kis pej lovam a csárda előtt feszeleg.
— Kocsmárosné, arra kérem, nézze meg,
Lovam hátán megvan-e még a nyereg.*

*— Lovad hátán férecsúszott a nyereg,
Nem jó nyergelte föl ez a rossz gyerek.
Megtanítom a gyereket nyergelni,
Hogy jobban tudja a lányokat ölelni.*

*Új a kocsim, vasaltatni akarom,
Vendégségben öltözik a galambom.
Víg muzsika hallatszik a mezőre,
Fáj a szívem a régi szeretőmre.*

Nem tudok rá meggyőző magyarázatot adni, hogy miért ennyire kedveltek a katonadalok. Elterjedésüknek nyilvánvalóan az első világháború kedvezett, a nagy család feje pedig csak 1903-ban született. Meg kell elégednünk tehát a megállapítással, hogy a katonadalokat ismerik, és szívesen éneklik. Hozzátehetjük még azt is, hogy a megállapítás mindkét nemre, tehát a nőkre is érvényes. A már említett általános törekvés, a történet kerekítési szándék itt is jelentkezik. Van 12 versszakos, több dal motívumaiból összeálló katonadaluk („Mikor mentem a vizitációra”). Bemutatjuk most az egyik kedvelt dalukat. Balázs István és Bicskeiné Balázs Ida énekelték.

3. v. sz.

*Mikor mentem Szerbiának hegyes-völgyes határába,
Egész úton gondolkoztam, ki lesz az én útitársam.
Maj lesz útitársam nékem a kisangyalom szíve,
Aki engem elkísér a szerbijaji csatatérre.*

*Mikor mentem Szerbiának hegyes-völgyes határába,
Hullt a golyó mind a zápor le a svaromlénijába.
— Hej, te magos isten, mentsd meg az én életemet,
Hogy mégegyszer megláttam a csinos barna szeretőmet.*

*Mikor mentem hazafelé én a magam falujába,
Megláttam a kisangyalom kint a rácsos kapujába.
Messziről kajáccsa: — Hálla legyen az istennek,
Hogy mégegyszer megláttam a csinos barna szeretőmet.*

A műdalokból 21-et vettem szalagra, és kellő megindoklással 26-ot marasztaltam el. Még egyszer megjegyzem, hogy az ilyen álláspont helyessége vitatható. A szalagon levő dalok között eléggé ismert népies műdalok vannak nagy számban, ilyenek: „Sarkon van egy ház”, „Kocs-márosné, szép csárdásné”, „Leszerelő katonák megérkeztek”, „Barna kislány megy a kútra”, „Édesanyám is volt nékem” stb. Említettem már azt is, hogy a népdalokhoz közel álló dalokon kívül néhány kimondottan műdalt is szalagra vettem. Ez olyankor történt, ha ellenkező esetben megbántottam volna az adatközlőt. De ilyenkor határozottan kijelentettem, hogy „szép, de nem népdal”.

Végül azt szeretném hangsúlyozni, hogy a népdalokat előtérbe helyező kizárólagosságot csak a népzeneben nagy jártassággal bíró gyűjtő engedheti meg magának. Még ebben az esetben is kérdéses persze a teljes szelektálás indokoltsága. A helyszínen, a felvételezésnél sokszor nehéz megkülönböztetni a népdalt és népies műdalt. Magam népdalként vettem fel az itt következőt, s aztán kiderült, hogy bácskai nóta. Balázsné Dávid Etel és Bicskeiné Balázs Ida énekelte.

antelo   J. C. A. 192

1)

*Ez a kislány, barna kislány kísétál a pijacra,
Selyëm szoknya, slingélt szoknya vágódik ki alúla.
Az asszonyok azt beszélgetik felőle,
Nyócvanhatos baka ennek a szeretője.*

*Ez a kislán, barna kislán kifekűt az udvarra,
Ellopták a, ellopták a selyëm paplant alúla.
Ez a kislány nem vallja bë nagy kárját,
Szép a szeretője, megtéríti az árát.*

SUMMARY

THE SONGS OF A SHEPHERD FAMILY

In this paper the author presents the songs of a shepherd family in Trešnjevac (a place between Senta and Kanjiža). He investigates the transformation of the life of the shepherd family and its social motives; he renders account of the circumstances of collecting, and after a survey of the singers' repertoire he tries to determine the place of the reported songs and ballads in the song and ballad material known so far.

Borús Rózsa

**TOPOLYA BETYÁRVILÁGA
A SZÁJHAGYOMÁNYBAN**

*En vagyok a híres Rúza Sándor
Aki szegény, aztat én nem bánom.
En csak azt a dús gazdát rabolom.
Jószágát a szegénynek szétosztom.*

*Suba, suba, göndörszörű suba.
Hat ökörért nem is adnám oda.
Mert az ökör csak járumba való,
De a suba szépasszonyt takaró.*

(Népszerű dal a századfordulón)

A népi képzelet és alkotókedv sokoldalúságát bizonyítják a topolyai szájhagyományban élő betyártörténetek és balladák. A hiedelemvilággal foglalkozva észre kellett vennem, hogy szülővárosom idős polgárait meg mindig nagy mértékben foglalkoztatják a betyárvilág emlékei. Adatgyűlésem szívesen időztek a kincssásás izgalmas történeteinél, furfangos feladatokkal látták el a lidércet, névszerint megnevezték a virtuális tulajdonosait. Ám alig melegedtünk bele az ilyen-olyan históriák elmondásába, a beszélgetés fonala máris a betyártörténetek felé fordult. Felhívták a figyelmem valamely öreg fára, s a lehető legszilárdabb meggyőződéssel mesélték el, hogy Rózsa Sándor egyszer ahhoz kötötte a lovat. Az ún. Potkány utca egyik földbe süllyedt házacskájaival kapcsolatban azt állították, hogy odajárt Angyal Bandi a szeretőjéhez, Maróthoz, még az ágy is megvan, amelyen aludt. Nem valószínű, hogy koraipunket valaha is meglátogatták a híresebb betyárvezérek, de a róluk szóló történetek, balladák ma is népszerűek. Idős topolyaiak a betyárvilág keletkezésének okát a földesúri önkénnyel és az osztrákok intézkedéseivel magyarázzák:

Topolya és környéke valamikor gazdag volt legelőken. Így az 1700-tól idetelepülő lakosok jobbára juh és szarvasmarha tenyésztéssel foglalkoztak. A termőföldet nem szívesen munkálták, a munka fárasztó volt. Tízdedet kellett adni az uraságnak, a papnak, s még robotmunkát is kötelesek voltak végezni. Kocsival egy napot, nélküle kettőt kellett

dolgozni. 1780-tól a robotmunkát pénzben fizethették. Egy 1792-ből ránk maradt adat szerint Topolya 411 házhelyes jobbágya és 105 házzal rendelkező zsellére már pénzben fizette az adót. 1800-ban báró Kray Pál lett Topolya földesura. Kray nagy területeket adott ki megmunkálásra. A család minden felnőtt férfitagjának egy fertály (körülbelül 10 lánca) földet kellett megművelnie. Kray megbotoztatta mindazokat, akik visszautasították a föld megmunkálását. A megbotoztatottak közül többen bújdosni mentek, s betyárokká lettek. A szegénység körében népszerűek voltak, mert a nagygazdákat megsarcolták, a szegényeket segítették. Minden nemzedéknek voltak betyárhősei. A topolyaiak magukénak vallották: Fehér Lászlót, Cseh Istvánt, Vörös Zsidót, Gari Bandit (bizonyosan Garibaldi nevéből), Sobri Jóskát. De nem mondták le Angyal Bandiról, Rózsa Sándorról, Bogár Imréről s Patkó Bandiról, illetve Patkó Bálindról sem.

Az emlékezet szerint Vörös Zsidó a betyárjaival a jelenlegi piac utca végén az ún. Német-féle ház helyén tanyázott. Tágas udvarra nyíló két nádas házban húzódtak meg. Az udvar nyugati részén volt a titkos alagút. Ide menekültek Vörös Zsidó és társai a pandúrok elől. A lejárattal a reterádból (árnyékszék) vezetett az alagútba. Állítólag olyan tágas volt a lejárata, hogy kocsistól, lovastól be lehetett hajtani. Itt rejtették el a lopott holmit, az állatokat és a szerszámot. Az alagút több irányba ágazott, egyik kijárata a határban volt. Az alagút részben állítólag ma is létezik, a Július 7. utca alatt vonul el délnyugat irányba.

Gari Bandi és emberei valahol az ún. Betyárvölgyben tanyáztak. A szájhagyomány szerint olyan szervezett kemény legények voltak, hogy a pandúrok a közelükbe se mertem menni. Híres volt Cseh István és Fehér László bandája. Angyal Bandi is át-átrándult Roglaticáról. Úgy mesélik, hogy egyszer, amikor Ferenc József hadgyakorlaton volt Zentánál, Cseh István és száz lovasa körülfogta a megrémült császárt. Csak azt kérték tőle, hogy javítson a köznépi helyzetén. Ez eset után gróf Ráday elfogatta Vörös Zsidót, Fehér Lászlót, Gari Bandit, Cseh Istvánt. Csak Cseh István maradt életben. Életfogytiglani börtönre ítélték.

A XIX. század utolsó évtizedeiben Topolyán és környékén veszedelmes rablóbanda garázdálkodott. A vezért Kis Oláhnak nevezték. Még élnek idős topolyaiak, akik személyesen ismerték a vejét, aki szintén a banda tagja volt. Elkalandoztak Becsére, Szenttamás határába is. A róluk szóló történetekből hiányzik a betyárromantika. Kíméletlen rablók lehettek. Kis Oláh veje az 1910-es években még élt. Mint öregember kocsmái borozgatás közben el-elmondott egy-egy történetet. Mindig nagy megbánással mesélte el egyik gaztettét: Szenttamás környékén egy tanyát raboltak ki. Őt idegesítette a bölcsőben síró csecsemő. Kivette a gyereket a bölcsőből és a falhoz vágta. A rablók gazteteit a hatóság — az emlékezet szerint is — igyekezett megtorolni. A Csillagbörtönt megjárt vagy az ottani viszonyokat ismerő öreg topolyai tolvajok meséltek a szegedi „vasszútról”. Állítólag a Tiszára, a víz fölé építettek egy kisházat. Ide belökték a bűnöst, és ott kaszaszerű késekkel darabokra vágdalva a Tiszába hullatták a föltszabdalt emberi testet. A huszadik század első évtizedeinek híres topolyai betyárja: Egri János. Kalandjairól könyvet lehetne írni. Csirke és tyúktolvajként kezdte pá-

lyafutását. Az ilyen típusú egyéniségeket a topolyiak futóbetyároknak nevezték. Többször elfogta a hatóság, de mindig megszökött, még a szegedi Csillagból is. Az I. világháború vége felé ő volt a szökött katonák vezetője. Ismét elfogták, megsebesítették. A topolyai ideiglenes katonai kórházban feküdt súlyos lázban. Amikor a környezet már úgy látta, hogy a reggelt sem éri meg, ismét megszökött. Idős korára megtért, kegyelmet kapott. Megbízták a községi csorda őrzésével. Népszerű ember volt. A népi képzelet szerint az 1920-as évek után Csaruga Jovo Topolya környékén tanyázott a bandájával. Rózsa Sándor és Gari Bandi után ő volt a Betyárvölgy ura. A róla szóló történetek szerint gazdag bácskai földesúr fia, aki a kastélyt felcserélte a szárkúp alatti barlanggal, hogy segíthesse a népet. Anyja titokban aranyakkal látta el, s ebből pénzelte embereit. Sokszor úrnak öltözött, s elment a kaszinóba mulatni. Mikor az urak lerészegedtek, elszedte a pénzüket s elhajtattott. Hintót is tartott. A kocsisa sohasem fogta ki a lovakat, készenlétben állt. Simon János 1973-ban így emlékezett a betyárvilágra. Az adatközlő akkor 61 éves volt.

A BÉTYÁRVÖGY TÖRTÉNETIBŰ

Régén Topoja környékén sok betyár vót. A szőlőkbe vótak a barlangjaik, még a Kalmár szállás melletti vögybe, amit azóta is Betyárvögynek hínak. Úgy mongyák, hogy Rózsa Sándor is tanyázott erre, még Angyal Bandi is, topojai betyár vót Erkely János, Zódi Péter még még mások is. Ebbe a vögybe még ma is láthatók a barlangok még az alagutak nyílásai, de bémenni má nem lehet, mer azóta a járatok bémomlottak.

Az utolsó betyárbanda az 1920—1930-as évek között tanyázott ott. Csaruga Jóvó vót a bandavezér. 32 cinkossává nappá fődalatti várba vót, éjje pedig bėjártak Topojára a szerb cséndőrsígre lüvődözni még rabóni. A szerb cséndőrség üldözte őket, az egyik fő cinkost el is fogták, az a Csantavéri úton lakott. Köiúfogták a házát, nem birt mēneküni. De nem atta még magát, hanem úgy fogták e, hogy Zsíka, a szerb cséndőrfőnök behatót a házba, oszt kihúzta az ágy alú, ahun fekütt több fegyverre, még a puskapor is ott vót.

A betyárvögyi alagutak a környező szállásokhó vezettek, ott vótak a mēnedik-nyílások.

A betyárvilág emlékeit, az általános visszaemlékezésen kívül prózai történetek és balladák őrzik. Hosszú éveken keresztül az volt a véleményem, hogy Topolyán nem érdemes népballada után kutatni. Tévedtem. Több ismert népballada nyomára bukkantam az utóbbi évben. Megőrzőik olyan egyének, akik tanyán nevelkedtek, vagy az apa, nagypapa juhász volt. Csókéne Farkas Erzsébet 58 éves topolyai asszony 7 balladát énekel ma is. Nagyanyjától, Farkas születől (Varró Rózsa született Topolyán 1870-ben) tanulta őket. Zsíki Péter, született 1902-ben Topolyán, gyermekkori és ifjúkori emlékeit két füzetbe lejegyezte. E jegyzetek között található több ballada is. A továbbiakban megemlítek néhány betyárballadát, illetve azok topolyai változatát.

BAKONY ERDŐ GYÁSZBA VAN

*Bakony erdő gyászba van,
Bakony erdő gyászba van,
Rózsa Sándor halva van,
Rózsa Sándor halva van.*

*Még vasárnap délután,
Még vasárnap délután,
Sétált a lányok után,
Sétált a lányok után.*

*Édesanyja utána,
Édesanyja utána,
Sándor, fiam, jőjj haza,
Sándor, fiam, jőjj haza.*

*Édesanyám, nem megyék,
Édesanyám, nem megyék,
Még vérembe nem fürdök,
Még vérembe nem fürdök.*

*Eredj bé a csárdába,
Eredj bé a csárdába,
Állj még az ajtajába,
Állj még az ajtajába.*

*Három zsandár ott mulat,
Három zsandár ott mulat,
A negyedik rámutat,
A negyedik rámutat.*

*Az ötödik föllállott,
Az ötödik föllállott,
Sándor fejére vágott,
Sándor fejére vágott.*

*Ha bëitted fejemet,
Ha bëitted fejemet,
Kerüdd kutya kezemet,
Kerüdd kutya kezemet,*

*Édesanyám, édesëm,
Édesanyám, édesëm,
Van-ë nekëm szennyesëm,
Van-ë nekëm szennyesëm.*

*Ha nincs neküm szennyesüm,
Ha nincs neküm szennyesüm,
Itt van egy pár véresem,
Itt van egy pár véresem.*

*Ménjën lë ja Tiszára,
Ménjën lë ja Tiszára,
Mossa ki szép tisztára,
Sándor fija számára.*

*Kilenc kislán fehérbe,
Kilenc kislán fehérbe,
Visznek a temetőbe,
Visznek a temetőbe.*

*Kilenc kislán pirosba,
Kilenc kislán pirosba,
Létésznek a síromba,
Létésznek a síromba.*

*Tik még lányok sírjátok,
Tik még lányok sírjátok,
Síromra boruljátok,
Koszorút is hozzatok.*

*Enekelte:
Farkas Erzsébet 58 éves
1976-ban.*

RÓZSA SÁNDOR

*Esik eső szép csöndesen csöpörög,
Rózsa Sándor az asztalnál keserög.
Kocsmárosné, bort hozzon az asztára,
Legszébb lányát állíjja ki strázsára.*

*Édesanyám, strázsára és nem állok,
Itt gyűnnek a nagyfegyverés zsandárok.
Rózsa Sándor ezt nem vette tréfára,
Fölugrott az almás-deres lovára.*

*Almás-deres lova viszi messzire,
Égyénés a sötét erdő szélire.
Lova lába megbotlott egy fenyőbe,
Rózsa Sándort most fogták el örökre.*

*Rózsa Sándort föltették egy szekérrre,
Elvitték a kapitány úr elébe.
Kapitány úr elfordul és azt mondja,
Rózsa Sándor nem ül többet a lóra.*

Rózsa Sándor azt hagyta a levélbe,
Hogy a fiát neveljék föl legénynek,
Së csikósnak, së gulyásnak në adják,
Mert ott csak a bëtárságot tanúják.

(Vagy:

Rózsa Sándor mëghatta egy levélbe,
Két árváját neveljék föl legénynek,
Sëm bojtárnak, sëm csikósnak në adják,
Mert ott csak a bëtárságot tanulják.)

Bëtár lészék, édésanyám, nem bojtár,
Vészék lovat, almás-deres paripát,
Fölnyergelëm almás-deres lovamat
Lërúgatom vele a csillagokat.

Édésanyám sokat intett a jóra,
Késő este në járjak a fonóba,
Nem hallgattam édésanyám intő szavára,
Rávittek a lányok a csalfaságra.

Enekelte:
Farkas Erzsébet 58 éves
1976-ban.

RÓZSA SÁNDOR

Szëged felöl jönnek a zsandárok,
Ëgyënést a bugaci csárdához.
Kocsmárosné, jó estét, jó estét.
Hát ez a pejparipa kijé?
Rózsa Sándor annak a gazdája,
Most jött ide, nincs még félórája.
Kocsmárosné, küldje ki egy szóra,
Nem bántsuk, csak mëgintsük a jóra.
Ki sëm megyek, mëg sëm adom magam.
Ha nem tetszik, vigyék el a lovam.
Lovam, lovam, lovamat nem bánom
Rajta lévő szërszámot sajnálom.
Nyerég alatt van a bugyëllárom,
Abba vagyon négyezér forintom.
Ezret adtam ezért a pejlóé,
A másikat rávaló szërszámé,
Harmadikat egy szép barna lányér,
Negyediket rávaló ruhájáér.
Negyediket rávaló ruhájáér.

Enekelte:
Farkas Erzsébet 58 éves
1976-ban.

Más adatközlőktől is hallottam ezeket a balladákat, de rövidebb változatban vagy csak kis eltéréssel. Még egy kurtán, a *Bojár Imre* sorait idéző balladát jegyeztem le a híres betyárvezérről:

RÚZSA SÁNDOR

*Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni,
Még az éjjel Rúzsza Sándor
Által akar mēnni.
Által akar mēnni,
Lovat akar lopni,
A szēgedi nagyvásáron
Pénzt akar csinálni.
Nézz ki, rúzsám, nézz ki,
Ablakod firhangján,
Amott jön a Rúzsza Sándor,
Sötét pejparipán.
Arany a zablája,
Réz a kantárszára,
Topolyai szép lányok
Bomlanak utána.*

*Elmondta:
Zódi Erzsébet 78 éves
A gyűjtés ideje
1973.*

Vagy:

*Nyisd ki rózsám,
Ablakod firhangját,
Erre mén a Rúzsza Sándor
Laci Pista lován.
Ezüst a kantárja,
Gyémánt a zablája,
Az én kedves kis rúzsámnak,
Én lészék a párja.*

*Elmondta Zsáki Péter
74 éves
A gyűjtés ideje
1976.*

A Jaj, de hosszú, jaj de széles az az út — kezdetű betyárballada három változatát ismerem. Farkas Erzsébet így énekelte:

*Kocsmárosné, jó estét, jó estét,
Kocsmárosné: az uraknak szerēncsét.
Ne kívánjon az uraknak szerēncsét,
Még az éjjel szívét járja át a kés.*

*Föltekint a csillagos nagy égre,
Jaj isteném, hogy köll nekém meghalni,
Hogy köll nekém kilenc árvať itthagyni.*

*Kati lányom, eredj lë ja pincébe,
Hozzál föl bort a legnagyobb iccébe!
Nem köll nekünk sëm a bora, sëm maga.
Százasaít rakja lë ja zasztalra.*

*Kati lányom, eredj bë ja városba,
Csináltassál koporsót a számomra,
Arany szöggel veresd rá ja nevemet,
Kilenc bëtýár vëtte jel az életëm.*

A másik változat szerint a betyárok Morva Károlyon álltak bosszút.
A befejező sorok:

*Üres még a topolyai temető,
Morva Károlyt viszik oda legelsőt,
Morva Károlyt két hajadon lányával,
Még aztán a megesküdött párjával.*

TISZA PARTJÁN ELALUDTAM . . .

*Tisza partján elaludtam,
Jaj, de rosszat álmodoztam.
Mégálmodtam azt az égyet,
Babám nem lészék a tied.
Éjjél tájban fölébredtem,
Kilenc zsandár áll előttem.
Zsandár urak, mit akarnak
Talán vasalni akarnak?
Nem akarunk mi vasalni,
Szilaj csikót jöttünk vënni.
Szilaj csikó nem eladó,
Nem is zsandár alá való,
Mert, ha arra zsandár ülne,
Szabad madár égy së lenne.
Még azt kérdik, mi ja nevem,
Hol az utazólevelem.
Várjál zsandár, majd megmondom,
Ha a lajzim kigombolom.
Belenyúltam a zsebëmbe,
Pisztoly akadt a kezëmbe.
Ötöt-hatot agyonlöttem,
Itt az utazólevelem,
Itt az utazólevelem.*

*Jaj, istenem, mit csináljak,
Szaladjak-é vagy megálljak.
Ha szaladok fejbe lönek,
Ha megállok, megkötöznek.
Bús gerlice mondtam néked,
Az út szélre ne rakj fészket,
Mert az úton sokan járnak,
Fiadra rátalálnak.
Lukább rakjál zöld erdőbe,
Annak is a közepébe,
Enni adjál fenyőmagot,
Inni adjál gyöngyharmatot.*

*Énekelte:
Farkas Erzsébet 58 éves,
1976-ban.*

Ismerik Bogár Imre, sőt Fehér László balladáját. Zsáki Péter bácsi Fehér László balladáját is leírta a füzetébe. Énekelni nem tudja. Kérdésemre, hogy a szöveget honnan vette, ezt a választ kaptam: „Pásztoroktú tanútam gyerekkoromba.”

A prózai történetek főhőse (kevés kivétellel) Rózsa Sándor vagy Angyal Bandi. Számatalan változata él annak a históriának, hogy Rózsa Sándort halálra ítélik, de ő túljár mindenki eszén s megszökik:

a.) *Rózsa Sándort halálra ítélik.* Az ítélet végrehajtása előtt kijelenti, hogy gyónni akar. Cellájában magára marad a pappal. Megöli a gyóntatót, s annak ruhájában megszökik;

b.) Utolsó útja előtt papot és borbélyt kér. A borbélytól ellopja a borotvát, azzal öli meg a papot s kerekét old;

c.) A pap ruhájában egyik betyártársa megy be hozzá, fegyvert és reszelőt csempész be, s ő ezen eszközök segítségével a kivégzés előtti hajnalon eltűnik;

d.) Az akasztófa alatt állva azt kéri, hogy lova hátán még egyet csördíthessen az ostorával. Csördítésével megriasztja a pandúrok lovait, s ahol a legvékonyabb pandúrsorfal, ott nekiront és elszökik;

e.) Utolsó kívánsága, hogy fehér lován a várfalon körüllovagoljon. Teljesítik. Leugrik a várfalról az árokba, és eltűnik;

f.) Akasztása előtt azt kéri, hogy körüllovagolhassa a börtönudvart. Keresztülugrat a kapun és eltűnik;

g.) Kísérik a vesztőhelyre. Utolsó kívánsága, hogy még egyet patinthasson az ostorával. Ettől a pandúrok lovai megriadnak, levetik a lovasokat, ő az egyik lóra felpattan és elmenekül.

Több történet szól arról, hogy Rózsa Sándor hadgyakorlat alkalmával megmenti az osztrák császár életét. Egy megvadult ménes rohan a császár hintaja felé. Rózsa Sándor hurkot dob a vezércsődör nyakába, s így megállítja, illetve eltéríti a ménest. Ezért örökre kegyelmet kap.

Rózsa Sándor minden esetben súlyosan megbünteti az olyan betyárt, aki szegénytől lop. Az ilyen mese hőse lehet a szegény asszony, a sze-

gény ember vagy a szegény diák. A károsult éppen Rózsa Sándornak meséli el, hogy az imént kirabolták, s utolsó pénzét vitték el. Az igazságos betyárvezér visszaadhatja a szegénynek a pénzt, s a tolvajt a szemé láttára kötteti fel.

Kedveltek azok a históriák, melyek Rózsa Sándor leleményességével foglalkoznak. A birkákat például úgy lopja el, hogy a nyájtól jó távolra felállítja a szűrét egy botra. Míg a gazda a kutyákkal megy a szűr felé, ő a háta mögött elhajtja a juhokat.

Szívesen vesz részt a falusi szórakozásokban. Nyergelési versenyt tartanak a gazdák. Csak egy legény képes arra, hogy húsz fiatal csikót megüljön. Utólag kiderül, hogy Rózsa Sándor volt.

Megbünteti a hengegő urakat és pandúrokat. A kocsmában mulató urak hangoskodnak, hogy így meg úgy adnak ők Rózsa Sándornak, csak kerüljön egyszer elébük. Az ott leselkedő betyárkirály belép, s a halálra vált uraktól elszedi a fegyvereket s a pénzt.

Rózsa Sándor nagyon megfontolta, hogy kit vesz be a bandájába. Próbát követelt a jövődő betyártól. Az egyik legénynek az volt a feladata, hogy raboljon ki az országúton egy pénzes hentest. Ez csellel élt. Lopott egy bárányt. Megnyúzta, kitömté, s a kitömött bőrt karóra húzva elhelyezte a mocsárban, maga pedig elbújt a közelében. Jött a hentes lóháton. A betyár bégetni kezdett. A mészáros leszáll a lóról, levetkőzött, s meztelláb megindult be a vízbe a bárány felé. A betyár kis kerülővel a parton termett, s elvitte a hentes lovát, pénzét, ruháját. A képzelet Rózsa Sándor tanyáját Topolya és Nagyfény közé helyezi. A ház alatt alagutak húzódtak — hangzik a mese — bükkös erdő vette körül és három sor sánc.

* * *

A másik népszerű betyárhős: Angyal Bandi. Róla azt tartják, hogy egy bárónak volt a fia. A bátyja ügyvéd lett. Ő nem akart tanulni, inkább beszélgetett a parasztokkal. Apja kitagadta. Megismerkedett egy molnár lányával, Piroskával, aki angyalomnak becézte. Így lett Endre báróból Angyal Bandi. Furfangos ötletekkel járt túl az urak eszén. Az ellene küldött katonaság megvadult ökörcsordával találja magát szembe. Az ökrök szarvára kötözött szénát meggyújtották. A támadni készülő menekülni kénytelenek. Angyal Bandi a legváratlanabb időpontban jelenik meg. Kilesi a futárokat, elveszi tőlük a postát. Megállítatja Roglaticán a vonatot, hogy egy szegény asszony s beteg gyerekeivel felszállhasson. Papruhában állít be a paphoz, úri ruhában az urakhoz. Legszívesebben Roglaticán tartózkodott. Roglaticát elhagyva — hangzik a mese — ma is ott a kereszt, melynek a közelében be lehetett menni az alagutakba. Alagútjai 3—4 km hosszúak voltak, csak az tudott kijutni belőlük, aki ismerte a kutakat és a kijáratokat. A csendőröket sokszor belevezették a kutak valamelyikébe. Míg azok ott egymást mentették, ők elszöktek a legközelebbi kijáraton. Angyal Bandi szeretett lakodalomba menni. A gazdagok lakodalmában betyárként jelent

meg. Fölpakoltatta az enni és inni valót, ruhaneműt. Mindezt elvitte a szegényekhez, s velük mulatott reggelig. Topolyán gyakran megfordult, mert itt lakott a szeretője, Margit a Potkány utcában.

* * *

Sobri Jóskáról is azt tartja a népi emlékezet, hogy gazdag családból származott. Megszökött a katonaságtól, így csak a betyársorsot választhatta. Bogár Imrének az apja is betyár lévén, reá is ez a sors várt. Megölt véletlenül egy papot, s ettől kezdve üldözték. Patkó Bandi, illetve Báлинд emléke úgy él a szájhagyományban, hogy sok ártatlan ember veszett el a keze által.

Előfordult a betyárhistóriáknak olyan változata is, hogy megölik a betyárt. Távoli, magányos tanyára apácának öltözve állít be a betyár, s éjjeli szállást kér. A béres a vacsoránál megfigyeli a kezét. Látja, hogy férfikéz. Éjjel kilesi s agyonüti. A holttestet az udvarra dobják. A többi betyár, a társai éjjel után érkeznek, megtalálják a holttestet s elmenekülnek. Más változat szerint a betyárok zsákba bújtatva viszik be egyik társukat egy tanyára, s mint csomagot otthagyják. A gazdasszony maga van otthon. Észreveszi, hogy mozog a zsák. Fejszével agyonveri a zsákban rejtőzdödőt, az udvarra dobja a holttestet, ráengedi a kutyákat.

Több történet szól a fukar gazdáról, aki disznót öl, s őrizteti a húst. A betyárok fölgyújtják az egyik szárkúpot. A ház népe a tűzhöz rohan. A betyárok közben kiássák a falat, s mindent elvisznek. (Régebben a szállásokon a fal alját körüldeszkázták, a kiadás gyakori esetei kényszerítették erre a gazdákat: a deszka kopog, ha ássák a falat.)

Tréfás adomaként mesélik az egyszeri zsvány történetét, aki kihajtotta a hízót a tanyáról, de maga nem bírta feltenni a szekerre. Bezörgött a gazdához, hogy disznót szállít, leugrott a kocsiról, segítsen feltenni. A készséges gazda csak reggel jön rá, hogy saját jószágát emelte a kocsira.

Az ügyes betyár olyan kutyát tartott, amely tudott birkát, malacot keríteni. Lehetőleg abban az időpontban, amikor a csendőrök a csárdában mulatnak, beállít a betyár is a kutyájával. Megsimogatja egy idő után a kutya fejét, s azt mondja neki: „No, eredj dolgozni, ketten nem henyélhetünk.” A kutya kisomfordál. Egy-két óra múlva újra megjelenik, s a gazdája térdére fekteti a fejét jelezve, hogy a feladatát végrehajtotta.

Aki azt akarta, hogy minden lakat megnyíljon előtte, az zárfüvet, élőfüvet vágott a tenyerébe. Ezt a fűszálat nagyon nehéz volt megtalálni. Az a fűszál bírt varázshatalommal, amit a sündisznó megkeresztzett (kereszt alakjában keresztül ment rajta), ha a fiai veszélyben voltak. Aki ilyen fűszál birtokosa lett, az szétvágta a tenyerét, beletette a füvet a sebbe, s az oda beforrt, benőtt. Az ilyen tenyér simításától minden zár kinyílt. A népi emlékezet szerint Angyal Bandi tenyere bírt ilyen varázshatalommal.

S így folytathatnánk a történeteket szinte a végtelenségig. Igaz, hogy valaha Topolya határában sok mocsár volt. (1857-ben még a malária a leggyakoribb betegség.) A betyárok, ha akartak, elbújhattak a

távoli völgyekben, a mocsarak közé. Rejtőzködhetnek a kukoricásokban, öreg szárkúpok alatt tanyákon, sőt bent a községben is. A lopott lovat nemegyszer a padláson rejtették el, deszkán felvezették. Mesélik, hogy Egri János olyan csizmát hordott, melynek elől is, hátul is eleje volt. Lová lábára fordítva verette fel a patkót, hogy a csendőrköt félrevezesse.

Az 1930-as évekkel — az emlékezet szerint — lezárul a betyárkor. Beszámolóm még néhány prózai történettel illusztrálom.

RÓZSA SÁNDOR MENEKÜL

Éccé Rúzsa Sándor eljutott Bajsára, vagy akkó még úgy hitták Nagy-Bajcsra. Itt is vót szeretője még barlangja, ahun meghúzódott, ha üldözték. Így történt, hogy Sándor együtt Bajsára, a szeretőjékhő, a fogadóba. Egy ember, aki a fogadó mellett lakott, meglátta, hogy bémént. Mingyá szaladt a csendőröknek szóni. Azok gyüttek vagy húszan. Mégátak a fogadó előtt, ahun Sándor mulatott. Ekkó a lova, améllik a kocsmá mellett legelészett, enyerítette magát és vágatott a kocsmá hátsó ajtaja felé. Sándor kiugrott, má el is túnt az éccakába. A fogdmégék még utána, de csakhama üres kézze tértek vissza.

*Elmondta:
Tóth Julianna 88 éves korában,
1973-ban*

VÖRÖS ZSIDÓ MÈG GARI BANDI

Vörös Zsidónak hitak itt egy betyárt. Ravasz vót. Vót egy öreg lova, és azt éccakánkint más szerújin legetette. Egy őszi este vasbékót rakott a lova lábára, ú maga pedig az árokba húzódott még.

Égyszercsak lódobogás hallik. Hát, ahogy az útra néz, lássa ám, hogy Gari Bandi, a lovasbetyár közeledik az úton. Gari Bandi így szól:

Bagó légyek, ha ez nem a Gábris nagyságos úr jelés kancája, ezt e kő lopni. Ezze a bokorhó köti hátasát, egy reszelővel igyekszik lőtörni a ló békóját.

Vörös Zsidó röhög a markába, és elillan a Bandi lován. Gari Bandi csak akkó vészi észre, hogy ez nem a keresett ló, mikó má ereszete a békót, még a lova is eveszett.

Vörös Zsidó hajnalra egy méneshő ért. A csikósok ménten körüláják, hogy mit kér a lójé?

2000 nyergüstú — mondja.

Nem lesz sok? — kérdézik.

Nékém nem — feleli.

Közbe odaértek valami betyár legínyék, akik Gari Bandi barátai vótak.

— Hát kend, hun vètte ezt a lovat — kérdézik.

— A bukorba tanátam, de mijé?

— Mer ez a mi barátunk, Bandi lova.

Megkötözték Vörös Zsidót, oszt vitték Gari Bandl ele. Arra hűltek, hogy akassza fő magát, mer az olyan betyár, aki a betyártársát meglopja, mást nem érdeml.

*Elmondta:
Apró János, született 1884-ben Topolyán.
A történetet lejegyeztem
1965-ben.*

RÓZSA SÁNDOR MÉG A PÜSPÖK

Ēgyszer Rózsa Sándor meglátogatta a püspököt. Tizenkét betyárjává fölötözött papi ruhába, szereztek egy püspöki hintót, avva mén-tek e.

Mikó megérkeztek, Sándor beüzent, hogy itt van a kollégája. Az nagyon megörül, nagy ebédet csap. Ebéd után a püspök hozassa a legjobb borokat, inni kezdenek. Mikó Rózsa Sándor megunja, ekajácssa magát:

— Lē a papi csuhává, hé!

Erre mind hányja le a papi gúnyát, rakják ki az asztára a piszto-
lokat, karabélokat.

— Hát ki a pízze ěgyszóvá — kiát Rózsa Sándor a püspöknek.

— Hát így sē jártam még — mondja a püspök és ríni kezdett.

Nē rijon, nem bántom, csak ide a hatvanezēr birka gyapjának az árát.

A püspök kintelen vót odaanni a píz. Erre jó ěccakát kívántak és etűntek.

*Elmondta:
Mészinszki Mátyás,
született 1890-ben Topolyán.
A történetet lejegyeztem
1965-ben.*

ANGYAL BANDI

A régi Angyal Bandi-vőgy most a Rogatica nevet viseli. Itt vót egy csárda, a csárdába egy pince. Ēgy öregembēr meséte, hogy ű ott szógát egy gazdáná, oszt este mindig legetette a lovakat a vőgybe. Űgy 11 óra felē ěccaka nagy dobogást hall. Nemsoká oda is ér egy bika még valahány tehén. A betyárok hajtották, a csárdába igyeköztek. Mēgkér-
dēzték túle, hogy micsinál itt. Aszongya, hogy legelteti a lovakat. Oszt mit láttá — kērdi túle Angyal Bandi. Sēmmit — szót, mer mindēn le-
gíny bē vót má tanítta, hogyha kērdik túle, hogy mit látott, úgy kő feleni, hogy sēmmit. Így a betyárok bēmēntek a csárdába. A kocsmáros, Rusz Péter, lēvágta a bikát, mēgföztek. Űneki is vittek egy tányérrá. Másnap két sváb gyűtt kocsivá, oszt kērdik túle, nem látott-e hajtani hús bornyút egy bikává. Ű aszonta, hogy nem. Avvá a svábok ěmēntek.

*Elmondta:
Mészinszki Mátyás,
1965-ben.*

LIBALOPÁS

Ere mifelénk az Egri olyan kisebb tolvaj vót. Öregapám apja kint lakott egy távoli szálláson. Egyik télén akkora vót a hó, hogy a szállásról nem lehetett kimozdúni. A szálláson három nagy kutya vót. Egyszer arra lett figyelmes öregapó, hogy ugatnak a kutyák. Elővette a puskát, oszt a kapu felé lútt. Persze ez a puska még elötőtös vót, ű megijedt, hogy most elúte a golyót, míg megtóti agyon is üthetik. Avva bésietett a szobába, bészarta az ajtót. Az éjszaka nem ugattak a kutyák, régge három libát találtak a hóba, még éltek. Másnap kigyútt az Egri a szállásra, mer jóba vótak a zöreggel. Most is megkináta ennivalóvá, oszt aszonta neki: Jóba vagyok veled, tē meg kitolod ide a pofádát libát lopni.

Erre az Egrinek kiesett a kezibű a kés. Kitudódott, hogy ű a tolvaj.

*Elmondta:
Baranyi Margit 69 éves
1976-ban.*

FORRÁSMUNKA

Topolya betyárvilága — Fratricis Iván cikke.
Megjelent a Munkás Riporterben 1965-ben Topolyán.

Az adatokat és történeteket a következő idős topolyaiak szolgáltatták

Vadóc Pál, született 1904-ben Topolyán,
Apró János, született 1884-ben Topolyán,
Molnár Ilona, született 1914-ben Topolyán,
Misinszki Mátyás, született 1890-ben Topolyán,
Kiskároly Lajos, született 1903-ban Topolyán,
Baranyi Margit, született 1907-ben Topolyán,
Farkas Erzsébet, született 1919-ben Topolyán és még mások.

SUMMARY

THE BRIGANDAGE OF BAČKA TOPOLA IN ORAL TRADITION

The collector of the national customs, national costumes and ethnographical objects in Topola is concerned with the brigandage tradition of the community. On the basis of recently collected songs, legends and ballads he endeavours to depict the brigandage still living in the deep strata of the people conscience. According to the evidence of published songs, ballads, legends and stories of outlaws the people of Bačka Topola equally own László Fehér, István Cseh, Vörös Zsidó (Red Jew), Bandi Gari, Jóska Sobri, Bandi Angyal, Sándor Rózsa, Imre Bogár and Bandi Patkó. As we get informed about less known outlaw heroes in this paper, we consider it as a contribution to the enlargement of our knowledge about brigandage tradition.

REZIME

HAJDUČIJA BAČKE TOPOLE U USMENOM PREDANJU

Ovog puta sakupljač narodnih običaja, narodne nošnje i etnografskih predmeta iz Bačke Topole bavi se predanjima o hajdučiji ove opštine. Na osnovu nedavno prikupljenih pesama, skaski i balada autor nastoji da pruži sliku o hajdučiji koja još živi u dubljim slojevima narodne svesti. Objavljene pesme, balade, legende i priče o hajducima svedoče o tome da stanovnici Bačke Topole podjednako priznaju kao svoje Lasla Fehera, Ištvana Čeha, Riđeg Jevrejina (Vörös Zsidó), Bandija Garija, Jošku Šobrija, Bandija Anđala, Šandora Rožu, Imre Bogara i Bandija Patkoa. Pošto nas ova studija upoznaje i sa manje poznatim junačkim hajducima, ona predstavlja doprinos proširivanju naših znanja o predanjima koja se odnose na hajdučiju.

DOKUMENTUM

Kalapis Zoltán

**TÖRTÉNELMES
GYILKOSSÁGÉNEK***

**Egy újabbkori észak-bánáti
ballada cselekményének való
háttere**

Hazatérve a könyvesboltból, először a balladáskönyvet¹ vettem a kezembe. Tóth Ferenc folklorista — Kálmány Lajos nyomában járva — a balladák észak-bánáti továbbélését vizsgálja benne, és ennek alapján állapítja meg, hogy hányadán is állunk szájhagyományozó műveltségünkkel: mi az, ami a századforduló éveitől a mai napig megmaradt változatlanul, mi változott meg, és mi az újonnan keletkezett.

A böngészés szép és meghitt pillanataiban bukkantam rá a Deák Gyuri című, helyi gyilkosságtörténethez fűződő, egészen friss keletű balladára. Figyelmemet mindenekelőtt az adatközlőnek, Benyócki Istvánné Dékány Katalinnak a megjegyzése keltette fel, miszerint „... ez egy igazi történet vót. Ez Magyar Csernye-i fiú volt, 26-ban emönt Tóbára, és agyonszúrták ott Tóbán egy lányé...”

Vajon lehetséges-e, hogy fél évszázaddal ezelőtt még ezen a mi tájunkon is élt a balladaalkotás kényszere? Vajon egy ilyen megrendítő helyi jellegű esemény kiválthatta-e ezt? Hiszen Seprődi János, a neves erdélyi gyűjtő már a századfordulón arról írt, hogy „... efféléket újakat költeni a népnek ma már nincs sem ideje, sem nyugalma, sem hangulata...”

Kérésemre a választ Tóth Ferenc könyvéből kapom meg, aki az előszóban több példával támasztja alá, hogy századunkban is keletkeztek balladák. Hivatkozott többek között dr. Burány Béla² tanulmányára, amelyben a szerző két zentai népballada, a Piszár Pali és a Gömör István kapcsán mutatta ki, hogy egészen friss keletűek. De Kallós Zoltán³ is utal erre a nagy feltűnést keltett Balladák könyve jegyzeteiben. Ráduly János⁴ szintén a Kibédi népballadák című kötetében. A négy említett gyűjtő — két jugoszláviai és két romániai — nem egy példát tud arra, hogy a balladaköltés a második világháború után sem halt ki, sőt napjainkban is él.

A népi alkotókedv mécsese tehát, a megváltozott feltételek ellenére, itt-ott még pislákol századunkban, annak második felében is, bár ez a körülmény nem változtat a tényen, hogy ez már a sorvadás, a hanyatlás korszaka. Más nézőszempontból, a művelődéspolitikai szem-

* Közleményünk a Magyar Szóban jelent meg folytatásokban — tíz tárcariportként — 1976. október 15-étől október 24-éig. Ez a mostani a közölt szövegnek redigált, kiegészített változata.

pontok alapján ezt a korszakot még úgy is jellemezni szokták, hogy az emberek „hagyományból már nem tudnak a népballadáról, de könyvekből sem értesültek róla”. Ez a megállapítás, mint látni fogjuk, pontosan ráillik a mi helyzetünkre is. De erről később.

Vizsgálódásunkat fordítsuk most egy másik kérdés irányába, amely az elkövetkezőkben majd érdeklődésünk homlokterében lesz: az adatközlő Benyóckiné a könyvben közzétett magyarázatban utalt arra, hogy a balladát kiváló esemény régen volt. De vajon igaz volt-e? Vajon a ballada cselekménye megfelel-e a valóságnak, megtörtént-e, való eseményről tudósít-e? Vajon hősei élő emberek voltak-e, vagy kitalált személyek? Mi volt összeütközésünk rugója, mi pattantotta ki? Hol van eltemetve az áldozat? Mi történt a gyilkossal? Élnek-e balladahősök hozzátartozói, az esemény szemtanúi?

Az egy szuszra feltoluló kérdésekre most már részletező, igen átfogó választ lehet adni, de lényege egy mondatba is sűríthető: A ballada cselekményének magva hiteles, igaz történet, részleteiben azonban nem pontos.

A ballada címét viselő Deák Gyuri sírja megtalálható a magyar-cseryei temetőben. Bálint Jóci, aki a gyilkosságot elkövette, 1972-ben, a gyűjtés évében halt meg. Cseryén temették el. Ő a falu egyik végén, a nyugati, illetve a kistemetőben, Deák Gyuri pedig tőle egy-két kilométerre, a falu másik végén, a keleti, illetve a nagytemetőben alussza örök álmát. Élnek a hozzátartozók, a szemtanúk. A kikindai levéltárban megőrizték a Bálint Jóci-féle per feltehetően teljes dokumentációját is.

Akkoriban, hadd mondjam még el ezt is, könyvjelző került a lapok közé, figyelmeztetésként, hogy az első kínálkozó alkalommal az ügy végére kell járni. Azóta a balladaskönyv a sok forgatás következtében már maga is engedelmesen szétnyílik a 207. oldalon, ahol a Deák Gyuri története található. És persze fény derült a balladaalkotást elindító esemény sok homályos részletére is.

Mielőtt ennek kibogozására rátérnénk, a könyvből átmásolom ide a ballada, illetve ahogy még mondani szokták, a történelmes ének, a hosszú ének teljes szövegét, amelyre még többször is hivatkozni fogok.

DEÁK GYURI

Adatközlő:
Benyócki Istvánné Dékány Katalin,
68 éves,
Egyházaskér, 1972.
Gyűjtötte:
Tóth Ferenc

*Deák Gyuri elindult a búcsúra,
De nem tudta, hogy nem tér többet vissza.
Hogy nem megy többet édesanyja (j)elébe,
Mer Bálint Jóci kést szúr majd a szívébe.*

*Deák Gyuri be is ment a kocsmába,
Bálint Jóci igényöst a nyomába,
(De) Bálint Jóci belenyúlt a zsebébe,
Kést nyomott a Deák Gyuri szívébe.*

*— Bálint Jóci, hogy nem fájt a te szíved,
Amikor a Deák Gyurit megölted?
— Fájt énnékem, de már akkor késő volt,
Mer piros vére a padlón már mind elfolyt.*

*Edesanyám, mossa ki az ingemet majd fehérre,
Holnap megyek a csendbiztos úr elébe!
— Csendbiztos úr, adjon isten jó napot!
— Adjon isten, Bálint Jóci, mi bajod!?*

*— (De) nagy a bajom, szívem nyomja (j) a bánat,
Hogy egy kislányért megöltem a komámat.*

*— Bálint Jóci, kár volt néked azt tenni,
Egy kislányért a komádat megölni.
— (De) csendbiztos úr, régen volt ellenségem,
Hogy az a kislány nem lehet feleségem.*

*Deák Gyuri nagy udvara de csöndes,
Odaszát egy kispacsírta, de veszélyes.
(De) mindég csak azt csicseregte anyjának:
(Hogy) hirtelen halála lett a fiának.*

*Kitették a holttestét az udvarra,
(De) nincs, aki végig-végig sirassa.
Most látszik meg, ki az apátlan árva,
Mer csak édesanyja borult koporsójára.*

*Deák Gyurit viszik a temetőbe,
Előtte sétát a szeretője.
Felszakadt a magos sarkú cipője,
Nem lesz többet Deák Gyuri kedvese.*

A balladából hiányzik a helyi eseményhez fűződő énekek eléggé megszokott bevezető sora, a falu nevének említésével — ami pedig mostani vizsgálódásunk szempontjából nagyon fontos —, meg az esemény színhelyének pontosabb meghatározása is. (Egy töredékben, amelyet a riporter adatgyűjtés közben felcsippentett, ez is benne van. Közlésére később kerül sor.)

Ezt a hiányt bőségesen pótolta az adatközlő Benyócki Istvánné, aki a ballada eléneklése után, a gyűjtővel beszélgetve, részletesen ismertette a tragikus végű esemény színhelyét, időpontját, okát és szereplőit.

„1926-ban Deák Gyuri emönt a búcsúra — mondta Benyóckiné Tóth Ferenc magnójába. — magyarcsernyei vót, és Tóbára mönt a búcsúra.

Ott szentháromság vasárnapján van a búcsú, osz vót neki egy szeretője ottan, de ott az a Bálint Jóci is akarta. Ez lény igaz vót, ez egy igazi történet, aztán nyóc évig be vót ez zárva, ez a Bálint Jóci. Szeretője vót neki, osz haragudott rá, hogy az mér mönt el a búcsúra. Akkó mindönfelé ez a nóta vót. Hát most má az régen vót, ugye, az má nagyon régen vót.”

Az bizonyos, hogy tárcariportjaim e néhány soros közlés nélkül sohasem születhettek volna meg. Már ezért is, amikor Egyházaskéren (Vrbicán) felkerestem, ismeretlen ismerősként köszöntöttem.

Benyócki Istvánné a balladát a kisoroszi kocsmában tanulta, valamikor a húszas évek elején, amikor divatban volt. A fiatalok, amikor találkoztak, együtt énekelték, dallamára táncoltak is. Erre emlékezett még egy tóbai beszélgetésünk során a szintén kisoroszi származású Bálint Antalné Dudás Margit is. Ezt a falut talán nem kellene elkerülniük a folkloristáknak, amikor újra elindulnak gyűjtőútjukra.

A gyilkosság napján Benyóckiné, néhány kisoroszi lánnyal együtt, a tóbai búcsún tartózkodott. Szórakozni jött gyalogszerrel a szomszédos faluból, hiszen tizenhárom éves fejjel, akkor már nagylányszámba ment. Amikor sebesen híre terjedt az esetnek, vége lett a bálnak — mondja Benyóckiné — futott, ki merre látott. Ő a kisoroszi lányokkal együtt a hazafelé vezető dűlőútra. Útközben jól megáztak, úgyhogy a nap mindenképpen emlékezetes maradt.

Az imént a gyilkosság időpontját emlegettem. Adatközlőnk emlékezete szerint ez a tóbai búcsún történt 1926-ban. Tóbán, ahol az esetre az öregebbek közül szinte mindenki, a fiatalok közül pedig sokan emlékeznek, az időpontot utóbbra tették. Legtöbben, valamilyen családi eseményhez rögzítve, az 1920. évet emlegették. Egyedül Ő. J. állította halálos biztonsággal, hogy az eset csak 1921-ben történhetett, máskor nem. Legnagyobb hitelt a két balladahős testvérének, a csernyei Deák Andrásnak (Deák Gyuri bátyjának) és a tóbai Bálint Antalnak (Bálint Jóci öccsének) adtam, akik időpontul egybehangzóan 1920-at jelöltek meg. A csernyei temetőben Deák Gyuri keresztjén is ez az évszám áll. A későbbiek során azonban, a kikindai levéltárban őrzött periratok átnézése után, minden kétséget kizáró módon meg lehetett állapítani, hogy a ballada való eseménye az észak-bánáti Tóbán, 1920. május 30-án, vasárnap kora este, hat óra tájban zajlott le.

Mielőtt továbbmennék a megtalált és a feledéstől most már megtisztított nyomon, hadd mondjak el még néhány szót az adatközlőről és falujáról, Egyházaskérről.

Benyócki Istvánné 1907-ben született, az idén lesz 70 éves. A három és fél hektárnyi földjüket a nála egy-két évvel idősebb férjével együtt művelik, de most már nem sokáig, mert elérkezett az az idő, amikor az erőből egyre kevesebbre futja. Azon tanakodnak, hogy odaadnák a földjüket a szövetkezetnek, csak az a baj, hogy kevés van, és emiatt kicsi lesz a haszonbérlet is. Miből fognak megélni, amikor munkaképtelen, beteg leányukat is ők tartják el? Hogy helyzetük ecsetelése teljes legyen, Benyócki István közli még, hogy nemcsak ők öregedtek meg, a lovuk is huszonhatéves már.

Ezek után még mondjam is, hogy mostanában minden balladaének lésnél jobban foglalkoztatja őket sorsuk további alakulása.

Egyházaskér, illetve Urbica Kálmány Lajos kora, tehát a századforduló óta talán még zártabb településsé vált, mint amilyen akkoriban volt. Törzslakossága ennek folytán megőrizte a szájhagyományt. Szaján után Egyházaskér tudta kihordani magából a legtöbb balladát, itt talált a gyűjtő legtöbb énekesre. Ezek ismeretében Pópity Pálné Ambrus Mária, Mihók Antal, Benák Margit és adatközlőnk, Benyócki Istvánné Dékány Katalin jeleskedett, utánuk következett: Mihók Antalné Kiss Mária, Juhász Jánosné Gere Verona, Igrizsán Pál, Ambrus József, Pap György, Árok Ferencné Gera Erzsébet és Ugori József, aki a gyűjtés idején 10 éves volt.

Egyházaskéren, a Vuk Karadzić utcai temetőben nyugszik Borbély Mihály is, a magyar és nemcsak a magyar nyelvterület egyik legnagyobb mesefája, akiről a balladaskönyvben is sok szó esik. Kálmány Lajos annak idején szinte egy ültében egy kötetnyi mesét jegyzett le tőle, és meg is jelentette. Újabban több tanulmányban méltatták jelentőségét, az Idő, idő, tavasz idő fejezetben kerültek újraközlésre. Nemrégén hagyta el a sajtót Katona Imre gondozásában, Bori Imre tanulmányával A pingált szobák című önálló mesekötet. Igazán kedvező alkalom ez, hogy legalább falujában, Egyházaskéren róla nevezzék el a művelődési egyesületet, az iskolát vagy esetleg hogy az egyik utca az ő nevét kapja.

E talán nem egészen haszontalan kitérő után kanyarodjunk vissza történetünk fő csapásához. Most már tudjuk a balladaalkotást elindító esemény időpontját, ideje, hogy helyéről és okairól is tájékozódjunk, hogy a tények birtokában megkíséreljünk behatolni abba a sejtelmes világba, amelyet balladai homálynak nevezünk.

*Deák Gyuri elindult a búcsúra,
De nem tudta, hogy nem tér többet vissza.
Hogy nem megy többet édesanyja elébe,
Mer' Bálint Jóci kést szúr majd a szívébe.*

Balladánk első strófája — a helység megnevezése nélkül is — úgyszólván mindent elmond az eseményről: megjelöli színhelyét, szereplőit, a tragikus vég módját, sőt az édesanya említésével már érzelmi húrokat is penget. Szinte elárulja a cselekményt, hogy egyrészt felkeltse a hallgatóság figyelmét, másrészt pedig hogy előrevetítse a tragédia árnyát.

Azt is mondhatnám, hogy a hírlapírás, illetve a hírkészítés törvényeinek is eleget kíván tenni, amikor mindjárt az „első bekezdésben” válaszol a hol? kivel? mi történt? (mi fog történni?) és hogyan? kérdésre, mellőzve — nemcsak most, hanem a későbbiek során is — az ötödiket: mikor?

Mi történt abban az időpontban, amelyre a ballada első sora utal?

— Deák Gyuri vasárnap ért haza — mondta bátyja, Deák András.
— A postánál dolgozott, valahol Versec környékén ásta le a telefon-

hálózati karókat. Deák Gyuri tehát hét végére érkezett Magyarcsere-nyére, minden bizomnyal élelemért, tiszta ruháért.

Még aznap tehát 1920. május 30-án harmadmagával elment a tóbai búcsúra. A cserneyi legények csoportosan, kocsi-val indultak útra, mert csak így volt tanácsos bármelyik szomszédos faluba menni, mivel-hogy a rátartiság, az egymás közti hetyke vetélkedés gyakran kötele-kedéssé, verekedéssé, olykor bicskázássá fajult.

Balladahősünk két cserneyi legénnyel, Heintz Jenővel és Antal Jó-zseffel volt egy kocsin.

— Deák Gyuri karon fogott és hívott, hogy menjünk együtt Tó-bára — mondja Antal József. — A tóbai Kisutcán a Szami-féle csap-székben, vagyis Berger Sámuel kocsmájában ültünk le sörözni. Ott ta-lálkoztam Karácsonyi Pállal, akivel három és fél évig együtt bakáskod-tunk. Megörültünk egymásnak, mindvégig együtt voltunk, nem sok gon-dot fordítottunk a körülöttünk izzó parázs kocsmai hangulatra. A cser-neyi legények közül többen a Nagyutcába mentek, a Tóth-féle kocsmába, néhány tóbai legény pedig utánuk. Nem sokkal később híre futott, hogy a Nagyutcán vér folyt. Én is felmentem. Útközben már hallottam, hogy Deák Gyurit megkéselték és meghalt. Amikor felértem, a Nagy-utca üres volt, a búcsús nép szétrebbent. Deák Gyuri egy közeli ház gangjában feküdt. Felemeltem a pokrócot, megfogtam ütőerét, meghall-gattam, lélegzik-e, majd amikor láttam, hogy nem segíthetek rajta, ha-zamentem, mert már hallani lehetett olyan hangokat, hogy „úsd a cser-nyeieket”. Hát így történt. Deák Gyuri velem ment el otthonról, de velem már nem jött haza. Akkor voltam először és utoljára a tóbai búcsún.

Bárkinek feltűnhetett, hogy az Antal József által meghatározott helyszín nem azonos a balladáéval. Melyik az igaz? Történelmes gyil-kosságéunk szerint az eset így játszódott le:

*„Deák Gyuri be is ment a kocsmába,
Bálint Jóci igenyöst a nyomába.
Bálint Jóci belenyúlt a zsebébe,
Kést nyomott a Deák Gyuri szivébe.*

Balladánk tehát úgy tudja, hogy a gyilkosság a kocsmában történt, sőt — ha jól értettem sorait — előre megfontolt szándékkal. Sem az egyik, sem a másik állítás nem hiteles. A szó szerinti hitelességet persze nem is kérhetjük számon az ismeretlen szerzőtől, vagy szerzőktől, hi-szen a balladaköltés útjait az esemény ismeretén, az egyéni élményen túl főleg a hagyományok ismerete befolyásolja, az ihlet és a költészet törvényei szabják meg.

A szemtanúk nyilatkozataiból, a kihallgatásokról készült rendőr-ségi jegyzőkönyvekből és a periratokból könnyűszerrel megállapítható, hogy a gyilkosság színhelye nem a Berger-féle vagy a Tóth-féle kocsmá volt, hanem az utóbbinak a közelében történt, a Nagyutcán.

Miután tisztázódott a balladai esemény időpontjának és helyszíné-nek kérdése, rátérhetek okainak vizsgálatára.

Benyóékné, az adatközlő úgy tudja, hogy Deák Gyuri egy leány miatt vesztette el életét. („Vót neki egy szeretője ottan, de ott az a Bálint Jóci is akarta... osz haragudott rá, hogy mér mönt el a búesúra”.)

A ballada szövege is teljesen egyértelmű, hiszen Bálint Jóci a következőket mondja a csendbiztos előtt:

*„Nagy a bajom, szívem nyomja a bánat,
Hogy egy kislányért megöltem a komámat”.*

Egy másik sorban tettének okát is pontosan megfogalmazta: „Hogy az a kislány nem löhet feleségem.”

Az utolsó versszak még arról is tudósít, hogy a leány Deák Gyurit elkísérte utolsó útjára.

*„Deák Gyurit viszik a temetőbe,
Előtte sétál a szeretője.
Fölszakadt a magas sarkú cipője
Nem lesz többet Deák Gyuri kedvese.”*

Tóth Ferenc könyvében ennek folytán „A szeretőért elkövetett gyilkosság” balladatípusok közé iktatta be a Deák Gyurit.

Vajon ennek a szerelmi történetnek van-e való háttere?

A szájhagyomány úgy tudja, hogy nincs. Pedig a faluban ilyen ügyekben, ugye, ma sincs titok, valószínűleg akkor sem lehetett. Az emlékezet kopott volna el ennyire?

Deák András sem tud ilyesmiről, bár amikor vele beszélgettem, az az érzésem támadt, hogy megboldogult öccséről nem nyilatkozik szívesen. Mintha így vélekedett volna magában: Minek bolygatni a régmúlt idők fájó eseményeit, minek feltépni a behegedt sebet. Az esetről legközelebbi hozzátartozóinak sem mesélt úgyszólván semmit sem; Deák Gyuri emlékét a házban csak egy felnagyított fénykép őrzi.

Zárkózottsága csak egy pillanatra oldódott fel, amikor felolvastam neki az öccse haláláról szóló balladát. Nem ismerte, látható felindultsággal hallgatta, néhányszor közbeszólt, hogy „nem úgy volt”, de később ismét zárkózottá vált. Ha nem is szóval, de magatartásával mintha csak azt mondta volna: elég, amit mondtam, megmondtam, többet nem akarok beszélni.

A fényképet nem mutatta meg, a fényképezőgép lencséje elé sem állt.

A tóbai fül- és szemtanúk sem emlékeznek rá, hogy a gyilkossággal végződő verekedést leányügy váltotta volna ki. Tudomásuk szerint ennek sokkal prózaibb okai voltak.

A kikindai levéltárban megtalálható periratokban viszont három helyen is szerepel egy női név: a magyarcsérnyei Szabó Ágnes neve. Az alábbiakban mindhárom részt idézni fogom.

Bálint Jóci elsőrendű vádlott vallomásából: „Nem ismerem személyesen Szabó Ágnes magyarcsérnyei leányt, azt viszont tudom, hogy aznap a Tóth-féle kocsmában táncolt. Aranyos Balázs Jánossal táncolt,

relmes lett volna a leányba”.

Aranyos János másodrendű vádlott vallomásából: „Szabó Ágnes ismerem, a szeretöm. Arról nem tudok, hogy Deák Gyuri szerelmes lett volna Szabó Ágnesba”.

A per jegyzőkönyvéből: „Szabó Ágnes tanú nem jelent meg a tárgyaláson. A közzéadló nem ragaszkodik ahhoz, hogy vallomást tegyen.”

(Történetünk új szereplője, Aranyos János tóbai fiatalember, a per másodrendű vádlottja, szintén sebet ejtett Deák Gyurin a verekedés során, de az nem volt halálos, az orvosi lelet szerint két hét alatt behegedt volna.)

Mit lehet ezekből a néhány soros idézetekből levonni?

Azt semmiképpen sem, hogy Bálint Jóci „egy kislányért ölte meg komáját”. Költői túlzás amiatti kesergése is, hogy „az a kislány nem lehet feleségem”, amikor vallomása szerint Szabó Ágnes, az esemény egyetlen említett nőszereplőjét személyesen nem is ismerte. Ha egyáltalán volt valamilyen szerelmi háromszög annak hőse Aranyos János, Deák Gyuri és Szabó Ágnes lehetett, ők azonban titkukat a sírba vitték.

Bálint Jóci csak negyedikként, az Aranyos Jánoshoz fűzött baráti kapcsolatok révén keveredhetett a véres leszámolás középpontjába.

Szembetűnő még az is, hogy a bíróság nem sokat időzött ennél a motívumnál, a vádlottak is szűkszavúak, mintha nem akarnák a leány nevét meghurcolni. A kocsmahősök lovagiassága lenne ez?

A balladaalkotó tehát megelégedett egy-két ténnyel, természetesnek vette, hogy csak leányügy lehetett a dologban. Vajon miért? Feltehetően azért, mert tudta is, érezte is, hogy a szájhagyomány előbb ad majd hitelt a szeretőjéért elkövetett gyilkosságtörténetnek, mint egy közönséges gyilkosságnak, amely virtusból, kocsmai verekedés során történt. Erkölcsei megalapozottsága így nagyobbak látszott.

Kitaposott ösvény ez, ezen halad balladaalkotónk is.

Már az eddigiek során is szót ejtettem arról, hogy Deák Gyuri prózaián fejezte be életét. Tegyem most még hozzá, hogy teljesen oktalannul és értelmetlenül is.

Amikor a cserneyi legények megérkeztek Tóbára, nagyban állt a búcsú. Persze, őket nem a körhinta vagy a céllövészet, a mézeskalács, a törökméz vagy a selyemcukor érdekelte, melyet esetleg búcsúfiának hazavihettek volna valakinek, hanem a kocsmá. Ebből, mint tudjuk, kettő is volt, a kisutcai Berger-féle és a nagyutcai Tóth-féle. Mindkettő udvarán kifeszített sátor állt, s az egyikben is, másikban is vígan szólt a muzsika. A búcsú afféle jeles nap volt, vallási jellege azonban már akkor jócskán lekopott róla. A zajos mulatozás, a lakmározás napja lett inkább, s persze a vendégjárás ideje, a környező falvak fiatalságának szórakozó-, találkozó- és ismerkedőhelye is.

„Most már vannak legények Tóbán is” — mondták a cserneyiek, amikor megérkeztek és letelepedtek a kisutcai kocsmába. Ez a célzás volt az első olajcsepp a tűzre, a feszültség később csak fokozódott, amikor egymás orra elől elvitték a legkapósabb lányokat, vagy lekérték egymástól a táncospartnereket. A duhajkodásból tülekedés lett: Deák

*A balladahős sirja: Deák Gyuri fejfája
a csernyei temetőben*

Az adatközlő: Benyócki Istvánné

*A gyilkosság színhelye: az egykori
Tóth-jéle kocsmá lelakatolt bejárata
a tóbai Nagytűzán.*

*A balladahős sírja: Deák Gyuri fejfája
a csernyei temetőben*

Az adatközlő: Benyócki Istvánné

*A gyilkosság színhelye: az egykori
Tóth-féle kocsmá lelakatolt bejárata
a tóbai Nagytúczán*

Herancom, i Messeres Sandorom. Posla se i
ja tuci, udario sam pesnicom jednogput
po glavi Deak Djerdja. Deak Djerdj na to
pobegne, ne Aranjos Janos sin Balazsov
i jos neki, kojih se neznam, potrasse za
Deakom, te potrasse nosevima beati. Nisam
video da je Deak pao. Priznajem, da ja
noz za juris prilikom ove tuce bio u me-
nom dzepu od prvuluka, ali ga iz dzepa
nisam vadio, te poricem, da sam ja Deaka
ovim nozem probio. Beats sam cuo, da je De-
ak nosom ubijen, te da neki sandara Srijja
kod mene nasla noz, ostavio sam ga u dvo-
riste Totove prered ogradi. Posla ove
tuce otisao sam svojoj kuci, da veceram.
Posle vecere dodjose zandarni po mene,
te me otpratise u opcinsku kucu.
Toga dana posle podne bilo je igranja
u selu na dva mesta i to: u krcmi Samuila
Bergera i Tot Janosa. Ja sam igrao u krc-
mi Totovoj.

Nepoznajem licno Agnes Sabo, devojku iz
adjarake Ornje, no znam, da je i ona bi-
la toga dana na igranju u krcmi Totovoj
Igrala je sa Aranjos Janosom Balazovim,
te znam, da se njih dvoje vole. Neznam
medjutim, da je ista devojku koleo i
Deak Djerdj.

U krcmi Tot Janosa popio sam pre cetir

Bálint Jóci vallomásából:
Nem ismertem
Szabó Agnest

Pótló szám	Az értékesítés helye és az első kiadás száma	Dorab száma	A bűnjel, vagy más lefoglalt tárgy részletes megjelölése	
				Kiállítás dátum
1595	3-6-1920 36 1920	1.	Aranyos János	Aranyos János
		1.	Aranyos János	Aranyos János
		1.	Aranyos János	Aranyos János
		1.	Aranyos János	Aranyos János
	5/12/1920			
	5/27/1920			

A bírósági bűnjeljegyzék: Aranyos János bicskája, Bálint Jóci rohamkése, Deák Gyuri inge és kabátja, Mészáros Sándor szuronya

A balladahős: Deák Gyuri egykori fényképe

Születési anyakönyvi kivonat.

95 szám

Kelt Pálya

1900 ezer kilencvenötödik év
augusztus hó 15. napján

Megjelent az alulírott anyakönyvvezető előtt

Bálint József
akinek állása (foglalkozása): földművelő

lakóhelye: Pálya

akinek előző anyakönyvvezető

személye nem ismerő

és bejelentette a következő születést:

családi és utóneve: Bálint József

vallása: római katolikus

Állása: (foglalkozása): földművelő

lakóhelye: Pálya

születés helye: Pálya

életkora: 00

családi és utóneve: Bálint József

Az életet jelentő két és fél hónap:
Bálint Jóci születési anyakönyvi kivonata

*A balladahős özvegye:
Etel, Bálint Jóci
felesége, férje sírjánál*

Gyuri azon kapott össze a helybeli Tóth Jánossal, hogy a zenekar kinek és mit játsszon, Bálint Jóci pedig sörösüveget dobott a verekedők közé.

Hamisítatlan kocsmai hangulat. Mi az, ami hetvenkedésre, legénykedésre tüzeli a mulatság férfinépségét? Hivalkodni akarnak erejükkel, fitogtatni kívánják bátorságukat a leányok, a többi legény és önmaguk előtt? Ez is benne van a játékban.

Vajon kiválthatja-e az összetűzést a véletlenül elejtett szó, egy idegen pillantása vagy mozdulata valakinek a választottja vagy éppen séggel mátkája felé? Kétségtelenül, különösen akkor, ha a legényekben ágaskodó virtust az alkohol is korbácsolja. Ez pedig bizony mértéktelenül folyt a búcsún. Bálint Jóci a bíróságon tett vallomásában arról tesz említést, hogy hét krigli sört ivott meg. Aranyos János, a másodrendű vádlott pedig délután négytől hatig, saját bevallása szerint, tizenhárommal.

Ne feledjük el azt sem, hogy ez a vidék, az egész Észak-Bánát az uradalmak, a majorságok világa, amelyek erős, szinte áttörhetetlen korlátot állítottak a műveltség terjesztése elé, meg aztán a két falu vagyoni tagoltsága is — a szegény Tóba, a gazdag Csernye — feszíthette a rugókat.

Ne tévesszük szem elől azt sem, hogy 1920-at írunk. A kiábrándulás, a dezorientáltság éve ez. Nemrégben fejeződött be, négyévi öldöklés után, az első világháború, amely csak fokozhatta az elvakultságot. Akkor embert ölni nem volt bűn, hanem hazafias cselekedet.

A falusi mulatságokon a legények zsebéből máskor is előkerült a rugós, a csillagos, a fanyelű vagy a gyöngyháznyelű bicska, a tokból pedig a kés. Most azonban a háborúból visszamaradt rohamkésekkel, szuronyokkal is fel voltak fegyverkezve, ami természetesen — mint ahogy a periratokból kitűnik — már akkor is kizárólag védelmi célokat szolgált. Ördög János tóbai lakos tudomása szerint a csernyeiek botokkal jöttek, olyanokkal, amelyek végére kocsipuskát szereltek, vagyis azt a tokszerű vasalkatrészt, amellyel a lőcs karikás végét a kocsitengelyhez erősítik. Ezek aztán már szabályos buzogányok.

A kisutcai tülekedésnek az lett a vége, hogy a csernyeiek legényeket kiverték a Berger-féle kocsmából, mire ők a közön át elindultak a Nagyutcába, a másik kocsmá felé. Néhány tóbai, köztük Bálint Jóci is, a kerteken át előbb ért oda a verekedés hírével, úgyhogy ott már sokan várták őket, és megkezdődött a végső leszámolás.

Aranyos János elállta a Tóth-féle kocsmá bejáratát, és a Deák Gyuri társaságában levő, befelé tartó Zsiga Ferencet rövid tulakodás után vállon szúrta. Valamivel távolabb Deák Gyurit hárman is pofozták: Bálint Jóci, Mészáros Sándor és Gáspár Ferenc.

„Amikor Deák Gyuri futásnak eredt — olvasom Aranyos János bírósági vallomásában — Bálint Mihály (Bálint Jóci bátyja — a riportert megjegyzése) rám kiáltott, hogy fogjam meg, a tömegeből is hallani lehetett, hogy »ő az, ő az«. Amikor utolértem, láttam, hogy csupa vér, de azért hátba szúrtam.”

Balladahősünkön ekkor már valójában egy katonai rohamkéssel halálos sebet ejtettek, úgyhogy csak néhány lépést tett és összeesett.

Egy közeli ház nyitott folyosója alá vitték, segíteni azonban már nem lehetett rajta.

A gyanúsítottakat még aznap este bezárták a tóbai községházára, a búcsú alkalmából megjelent rendőrök pedig másnap, 1920. május 31-én értesítették a kikindai felettes hatóságot.

Deák Gyuri holtteste, pokróccal letakarva, néhány napig ott maradt a gangon. Szülei csak a boncolás után kaptak engedélyt, hogy hazaszállíthassák. Ez annak idején nagy szó volt, mert erősen élt a hiedelem, hogy a halottat ott kell eltemetni, ahol meghalt, a határon nem tanácsos átvinni, mert akkor azt a részt könnyen megverheti a jégeső.

A tóbai községházán lefolytatott kihallgatás után a gyanúsítottakat a kikindai fogházba kísérték.

Az ügy rögtönítélő bíróság elé került, tehát a közrendet közvetlenül sértő, legsúlyosabb bűncselekmények közé sorolták. Ekkor még érvényben volt a statáriumról szóló rendelet; az új állam elrettentő példát kívánt statulálni, ily módon is igazolni akarta, hogy képes és minden eszközzel kész a közrendet fenntartani.

A közvádlo 1920. július 4-én — egy hónappal a gyilkosság után — indítványozta a rögtönítélő eljárás megindítását. Július 5-én kinevezték a rögtönítélő bíróságot: elnöke dr. Sava Putnik, tagjai: Dušan Bašić, dr. Kosta Radosavljević, Franjo Sočanin és dr. Petar Bojanić. A vádat dr. Jerko Moskovita kikindai közvádlo képviselte, a védelmet pedig Toša Grubić ügyvéd látta el. A per elsőrendű vádlottja Bálint József, vagyis balladahősünk, Bálint Jóci. A vádlottak padján ül még: Aranyos Balázs János, Mészáros Sándor, Gáspár Ferenc és Bálint Mihály (Bálint Jóci bátyja, akiről a későbbiek során még szó lesz).

A rögtönítélő bíróság július 6-án és 7-én tartotta meg a tárgyalást, s július 7-én kihirdette az ítéletet: Bálint Jócit 12 évi börtönbüntetésre ítélte. Aranyos Jánost súlyos testi sértés elkövetése miatt a zombolyai járásbíróság elé utalta, a rendes bünvádi eljárás lebonyolítása végett, Mészáros Sándort, Gáspár Ferencet és Bálint Mihályt pedig felmentette a vád alól.

A bíróság enyhítő körülménynek tekintette, hogy a vádlottak az italfogyasztás és a verekedés miatt felindult állapotban voltak, súlyosbító körülményt nem talált. Bálint Jóci mindvégig tagadta tettét. A kihallgatáson csak azért ismerte be, hogy a csendőrök ne verjék tovább. Ezt, márminthogy a bicskáslegényekkel nem bántak kesztyűs kézzel, a többi vádlott is megerősítette. A bűnjelként felmutatott rohamkésről bevallotta, hogy az övé. A frontról hozta, a búcsú napján nála volt. „Azért vettem magamhoz, mert nem volt bicskám, úgy gondoltam, ez is megteszi, ha netalán megtámadna valaki” — olvasom bírósági vallo-másában.

A vizsgálat során egyébként a késről azt mondta, hogy kútba, másodszor pedig, hogy egy kertbe dobta. (Bálint Jóci öccse, Bálint Antal elmondta nekem, hogy a kútból kiszivattyúzták a vizet, de csak egy rozsdás bicskát találtak, Sz. J.-né, aki látta, amikor a csendőrök a megvasalt Bálint Jócit Tóthék kertje felé kísérték, ezt mondja: ott találták meg a kést az árpában, a diófa alatt. Az orvosi lelet szerint a halálos szúrást a bűnjelként lefoglalt rohamkéssel ejtették.)

A per koronatanúja Gyermán Sándor 18 éves csernyei futaleMBER. Ő volt az egyedüli, aki látta és a bíróságon megerősítette, hogy Bálint Jóci rohamkésével melbe szúrta Deák Gyurit. „Négy ujjnyi vastagon folyt belőle a vér” mondta vallomásában, futni kezdett, Aranyos János még hátba szúrta, majd utána összeesett.”

A szembesítéskor Gyermán Sándor megismételte vallomását. Bálint Jóci azt állította, hogy Gyermán haragosa, mire ő kijelentette, hogy Jóciival eddig még sohasem beszélt az életben.

A bíróság, mint ahogy az ítélet indoklásából is kitűnik, helyt adott a vizsgálatot levezető Živan Beranski csendőrőrmester és Radomir Bio-
rac csendőr vallomásának, jöllehet a védőügyvéd figyelmeztette a bíróságot, hogy se az egyik, se a másik ne tegyen esküt, mert a kihallgatás során a gyanúsítottakkal nem érthettek szót, tekintettel arra, hogy nem tudnak magyarul. A bíróság elutasította az ügyvéd javaslatát.

Korábbi vizsgálódásom során senki sem tett említést, hogy az ügy rögtönítélő bíróság elé került. Ez pedig rendkívül fontos körülmény, hiszen a rögtönítélő bíróság kinevezésével szinte egy időben megkezdik a bitófa ácsolását is, mert az ide tartozó cselekmények büntetése rendszerint halálos. A periratokban található egy minisztériumi leirat, amely felrója az illetékes kikindai szerveknek, hogy a statáriumra vonatkozó rendeletet — nem értették meg. Bírálja a közvádlót, hogy az 1920. május 30-án történt esettel kapcsolatban csak július 4-én javasolta a rögtönítélő bíróság felállítását. Kifogásolta azt is, hogy a július 5-én kinevezett ötöstanács csak július 6-án ült össze, s nem azonnal, ahogy a rendelet előírja. A leirat megszerkesztője közli a kikindai hatósággal, hogy az ügyről tájékoztatni fogja az igazságügyi minisztérium kollégiumát.

A bírósági ítélet is úgy hangzik, hogy Bálint Jóci 12 évre ítélik, mivel *nem töltötte be huszadik életévét*. Az akkori törvények szerint még a 20 éven aluliaknak is korlátozott felelősségük volt, s velük szemben halálbüntetést vagy életfogytiglani börtönt kiszabni nem lehetett.

Bálint Jóci a periratokban található anyakönyvi kivonat szerint 1900. augusztus 15-én született, tehát 1920. május 30-án, a gyilkosság napján nem töltötte be huszadik évét — két és fél hónap hiányzott hozzá.

Bálint Jóci, a másik balladhós ezáltal — az elmondottak alapján úgy tűnik — az élettől még 52 évet kapott ajándékba. Ebből 7 és felet a mitrovicai fegyházban töltött, ahol kitanulta az asztalosszakmát. A többit Tóbán és Csernyén — józanul, csendesen, becsületesen.

A bírósági tárgyalás és az ítélet után akár pontot is lehetne tenni a történet végére, ha az úgyne nem lenne egy másik, egy egészen izgalmas háttere, így is mondhatnám: még egy balladás része.

Amikor előhozakodtam a Deák Gyuri-históriával, beszélgetőtársaimnak első szava szinte kivétel nélkül az volt, hogy Bálint Jóci irtatlanul ítélték el, nem ő az igazi tettes, hanem... és megnevezték az igazit. Rendkívül határozottan, ellentmondást nem tűrő hangon mondták, hogy ez pedig így volt, ez az igazság. Azt is tudták, hogy a tettes édesapja öt hold földet, házat, kocsit, lovat ígért Bálint Jócinak, ha magára vállalja a gyilkosságot. Igen komoly emberek állították ezt: Tóba higadt szavú, bölcs öregjei közül többen is, a középnemzedék nem egy

tagja, akik a szájhagyományból tájékozódtak a történetről. Mivel ingoványos területre értem, nevüket nem említem, csupán azokra hivatkozom, akik egyébként is kölcsönösen ismerik egymás vádaskodását.

Etel, Bálint Jóci özvegye szentül meg van győződve, hogy férje más helyett vezekelt. Ezt másoktól is, de tőle is hallotta; ártatlanságának tudatában ment hozzá feleségül, amikor hazajött Mitrovicáról.

— Deák Gyurit nem Jóci ölte meg, hanem Bálint Andró — mondja ki kereken, talán nem is számolva a szó súlyával, és sorolja az akkori események még ma is élő szemtanúinak címét. — Andró a bírósági tárgyalás idején felnyergelt ló mellett dolgozott a határban, hogy Romániába menekülhessen, ha netalán jönnek érte a csendőrök. Vére később sem nyugodott, két embert is megbicskázott: Tipold Pált és Baka Istvánt.

Bálint Andró súlyos betegségben halt meg; ebben a körülményben Jóci özvegye a sors kezét látja.

Bálint Jóci öccse, a 74 éves Bálint Galu Antal is csak azt mondja, amit az özvegy. Andró apja bíró volt a faluban, és a fiát kimentette a bajból, még csak tanú sem volt a tárgyaláson. Szerinte Bálint Jócit is meg lehetett volna menteni, ha a család előteremt 6000 dinárt a megvesztegetésre. (?)

(Az olvasó észrevehette, hogy Bálint Antal esetében a Galu ragadványnevet is kiírtam. Ezt azért tettem, hogy meg lehessen különböztetni az azonos vezetéknevű szereplőket. Többán sok Bálint nevű család van. A falusi közvélemény megkülönbözteti a More, Langó, Águsz, Duci, Tuka és Kispista Bálintokat. Mindegyik radagványnévnek története van. Bálint Galu Antal Csanádpalotáról származó dédapjának rosszakarói annak idején felgyújtották gazdasági épületét, szalmakazlát. Az öreg kiült az üszkös udvarra, és egy bankóval rágyújtott a pipára, jelezve, hogy nem tették tönkre, pénze megmaradt, jut gyújtósra is. Attól kezdve csak így ismerték: Égett Bálint.)

Bálint Tuka Antal, Andró öccse ismeri ezeket a mélyről feltörő indulatokat, de ebben az ügyben, úgy gondolja, csak a bírósági ítélet érdemel hitelt, a többi mendemonda.

Neki, persze, igaza van, de mégis, a néphit 56 évvel az esemény után is úgy tartja, hogy Bálint Jóci ártatlan. Bátyja, Bálint Mihály mögött — akivel egyébként együtt ült a vádlottak padján, és akit a rögtönítélő bíróság felmentett a vád alól — mindig összesúgtak az emberek, mondván, hogy ez az ember pedig embert ölt. Bálint Jóciról ilyesmit nem mondtak, az ellenkezőjét azonban igen.

(Bálint Mihály esete egy másik történet: 1917-ben hazajött a frontról és egy kocsmai verekedés során megölte Fejes Ferenc bánáttopolyai embert, majd bújdosva, tehervonattal visszatért egységéhez. Úgy tudják, hogy mindig elsőnek ugrott ki a lövészárkokból és rohamozott, de a golyó nem találta. Ügye, feltehetően az államhatár-változás miatt, elévült.)

Az ártatlanul elítélt ember motívuma gyakori a népköltészetben. Vidékünkön, a Morotvapusztán jegyezte le Kálmány Lajos a századforduló idején az alábbi rabéneket is:

*Nem vétettem soha
Tóba Julujának,
Mégis az irigyök
Neköm árkot ásnak.*

*Verje mög a jó ég
Az én irigyömet,
Kik engöm ártatlan
Rabságba ejtettek!*

*Itten a levest is
Fertályossal mérik,
A kis prófontot is
Kettőbe elvágik.*

*Van a börtön fölött
Börtönfölgelyellő;
Legtisztább üdőbe
Üsse mög a ménkű!*

*Kár, hogy bugyogóba
Szülte mög az anyja,
Hogy szülte vóna mög
Egy túsökbukorra!*

Történetünkben, mint látjuk, a valóság és a képzelet, a megtörtént és a vélt határai elmosódtak. Nem ritkaság az ott, ahol a rendkívüli eseményeket babonás hiedelemmel szemlélik, ahol a gondolat szívesen hajlik a csoda felé.

Verssorokba még senki sem öntötte történetünket. És mégis éli a maga önálló, mindentől független életét, akár egy ballada.

Miből táplálkozik, honnan szívja éltető nedveit az a hiedelem, hogy Bálint Jóci ártatlan volt?

Balladahősünk sohasem vallotta be, hogy a gyilkosságot ő követte el. Illetve csak egyszer, a kihallgatás során, amikor a csendőrök megverték. A bíróság előtt váltig ártatlanságát hangoztatta. Néhány tanúval próbálta bizonyítani, hogy távol állt a verekedők csoportjától, meg hivatkozott arra is, hogy a nyomozás során sem rohamkésén, sem ruháján vérvnyomot nem találtak.

A hiedelem legfőbb forrása azonban feltehetően onnan ered, hogy Bálint Jóci a mitrovicai fegyházból, a rendkívüli jogorvoslat jogával élve, perújítást kért. Ekkor írta le pontról pontra, hogy Deák Gyurit nem ő, hanem Bálint Andró ölte meg, s a tanúk a gyilkossággal csak Andró apjának, Bálint Andrásnak a rábeszélésére terhelték.

A perújítási kérelemmel kapcsolatban 1921. augusztus 8-án a tóbai községházán sok tanút jegyzőkönyvileg hallgatott ki a vizsgálóbíró. Közöttük volt id. Bálint András, ifj. Bálint András (Andró), Botka Mihály, Gáspár Ferenc, Botka József, Mészáros Sándor, id. Aranyos János, ifj. Aranyos János, Burger Jakab, Ördög János, Szabóné Fehér Regina, Pálinkó Dezső, Kaslik Antal, özv. Virág Péterné és még sokan mások.

El lehet képzelni, hogy zsongott a falu, amikor ennyi embert hívtak községhezára. A gyilkosság miatt amúgy is felbolydult közhangulatra nagy erővel hathatott az ügy újratárgyalásának lehetősége, egy évvel — tehát egész frissen — az esemény után. Nos, ez már igazán termékeny talaj volt, kész arra, hogy a hulló magot — az esetleg ártatlanul elítélt ember motívumát — befogadja és kilomboztassa.

A tóbai tanúk túlnyomó többsége nem hallott és nem látott semmit. Egyedül Aranyos János és özv. Virág Péterné (Sütemény Vera néven ismerték, mivel a lakodalmakba ő készítette a süteményt) vallomásából írhattak valamit Bálint Jóci javára, de ez nem volt elegendő.

Az újvidéki Fellebbviteli Bíróság 1921. december 24-én kelt határozatával elutasította Bálint Jóci perújítási kérelmét, mivel — az indoklás értelmében — lényegesen új bizonyítékok nem merültek fel.

Az igazságszolgáltatás ezzel lezárta az ügyet, többet nem foglalkozott vele. Lényegében persze, mert a periratok között van még egy 1930. augusztus 8-án keltezett kérvény, amelyben először is tájékoztatják a kerületi bíróság elnökét, hogy még most is a bűnjeljegyzékben található Aranyos Balázs János bicskája, Bálint Jóci rohamkése, Deák Gyuri inge és kabátja, Bálint Mihály szuronya, majd megkérik — mivel az ügy lezárult és az irattárba került — engedélyezze, hogy a jelzett tárgyak a bűnjeljegyzékről átkerüljenek az elkobzott tárgyak jegyzékére. A kerületi bíróság elnöke még aznap engedélyezte az átírást.

Az igazságszolgáltatás tehát végképp lezárta az ügyet, de ez — amint az eddigiek során is láttuk — tovább él az emlékezetben, a szájhagyományban, a népköltészetben.

Ebben az utóbbiban talán a leghalványabban. Nagyon kevesen ismerik a balladát, még az esemény közvetlen részesei, a hozzátartozók közül is. Nem szívesen beszélnek róla, mert rossz emlékeket ébreszt? A hulló mag nem talált termő talajra? A mag volt a terméketlen? Vagy talán arról van inkább szó, hogy ezen a tájon még nem volt átfogó és szakszerű gyűjtés? Mindvégig a felé hajlottam, ebben a hitemben csak megerősített Ördög János 67 éves tóbai nyugdíjas, aki el tudta dúdolni a Deák Gyuri balladát, négy, eddig ismeretlen versszakát le is jegyezte nekem egy szelet papírra:

*„Deák Gyuri Kistóbában meghalva,
Mikor eztet a komája meglátta,
Haza szaladt, édesapjának mondja,
Hogy a fia Kistóbában meghalva.*

*Mikor eztet Deák András hallotta,
A két lovát kocsijába befogta.
Ügy vágatott a tóbai határba,
Hogy a fiát még életben találja.*

*De már akkor Deák Gyuri meghalva,
Édesanyja leborulva siratja.
Gyuri fiam, csak még egyszer nézzél rám,
Mert ezután nagy bánat marad rám.*

*Porzik, porzik a tóbal nagypuha,
Bálint Jókását kísérik végig rajta.
Fényes eszma van a lábára húzva,
Tizenkét év van a szárára írva.*

Vizsgálódásom szemszögéből ez a törtedék különösen érdekes, mivel „helyi jellegűbb”, mintha hitelesebben tudósítana a történekről.

A ballada cselekményének való háttérét boncolgatva tisztázódott az esemény pontos időpontja, kirajzolódott a helyszíne is. A balladalkotás hagyományainak szellemében született ez a sor a hős haláláról: „... Piros vére a padlón már mind elfolyt”, de mi tudjuk, hogy a gyilkosság nem zárt helyiségben, nem a kocsmában, hanem a tóbai Nagytancán történt.

Az okokról is többet tudunk. Nem valószínű, ugye, hogy az eset „egy kislányért” történt, sok minden más is közrejátszott benne. A kislány — úgy tűnik — legkevesbé, bár az indulatokat mozgató erőt nehéz fél évszázad távlatából egyértelműen meghatározni. A balladai nevű Szabó Ágnes szerepe a vizsgálódás után is eléggé homályos maradt.

„Deák Gyuri nagy udvara, de csöndes” — olvashatjuk a balladában. Nos, itt a nagy udvaron találkoztam Deák Gyuri bátyjával, Deák Andrással, akinek szavaira eddig több ízben hivatkoztam. Ő mutatott rá az utolsóelőtti versszak pontatlanságára is. Ez a strófa így hangzik:

*Kitették a holttestét az udvarra,
Nincs, aki végig-végig sirassa.
Mos látszik meg, ki az apátlan árva,
Mer csak édesanyja borult koporsójára.*

Deák András mondja, hogy amikor Deák Gyurit hazahozták Tóbáról, koporsóját nem a csöndes, nagy udvaron, hanem a csernyei templom előtt ravatalozták fel. Anyja is, apja is élt.

Ismert típus az, amelyben a tettes önként jelentkezik a csendőrnél. Vargyas Lajos könyvéből⁶, a gyilkos feladja magát típusú balladából idézem az alábbi két versszakot:

*Csendbiztos úr, adjon isten, jó napot!
Adjon Isten, Barna Jancsi! Mi bajod?
Csendbiztos úr, szívem nyomja a bánat:
Mert egy leányért megöltem a komámat.*

*Barna Jancsi, ezt nem jól cselekedted,
Hogy egy leányért legjobb komádat megölted!
Csendbiztos úr, régen volt ellenségem:
Kovács Mari nem lehet a feleségem.*

Egy kibédi változathól, Ráduly János 1966-os erdélyi gyűjtéséből másolom ki az alábbi sorokat:

*Ormester úr, adjon Isten jó napot.
Adjon Isten, Barna Jancsi, mi bajod?
— Ormester úr, erős nagy az én vétkem,
Egy kislányért az anyámat megöltem.*

*— Barna Jancsi, kár vót eztet megtenni,
Az anyádat egy kislányér megölni.
— Ormester úr, régen vótt ellenségem,
Kit szerettem, nem lehetett feleségem.*

Ugyanez a formula egy zentai balladában — dr. Búrány Béla gyűjtése 1963-ból⁷ — így jelentkezik:

*A Tiszának mind a két partja sáros,
Në menj ára Gömör Jani mögbánod,
Elveszik a piros nyelű bicskádat,
Amelyikkkel megölted a komádat.*

*— Csöndbiztos úr, adjon Isten jó napot!
— Fogadj Isten, Gömör Jani, mi bajod?
— Csöndbiztos úr, régen volt ellenségem,
Hogy Tót Klári nem lett a feleségem.*

A Deák Gyuri balladában pedig így:

*Edesanyám, mossa ki az ingemet majd fehérre,
Holnap megyek a csendbiztos úr elébe!
— Csendbiztos úr, adjon Isten jó napot!
— Adjon Isten, Bálint Jóci, mi bajod?*

*— Nagy a bajom, szívem nyomja a bánat,
Hogy egy kislányért megöltem a komámat.*

*— Bálint Jóci, kár vót néked azt tenni,
Egy kislányért a komádat megölni.
— Csendbiztos úr, régen volt ellenségem,
Hogy az a kislány nem löhet feleségem.*

Bálint Jóci ezekben a versszakokban ugyanolyan ízesen beszélget a csendőrrel, mint bármelyik más énekben a balladahős, holott a periratokból tudjuk, hogy Bálint Jóci védőügyvédje tiltakozott az ellen, hogy a vizsgálatot levezető csendőrök esküt tegyenek a bíróságon, mondván, hogy szavuknak nem lehet hitelt adni, mivel nem tudnak magyarul, a gyanúsítottak szavait emiatt esetleg félre is érthették. De ha jobban meggondoljuk, még csak nem is adta fel magát: a csendőrök jöttek érte és bekísérték a községházára.

Amikor az imént azt mondtam, hogy az Ördög Jánostól lejegyzett töredék „helyi jellegűbb”, közelebb áll a való történethez, akkor ezekre a mozzanatokra gondoltam. A töredék négyszer említi valami-

lyen formában a helységnevet, tud Deák Gyuri szüleitől, sőt arról is tudósít, hogy Bálint Jácit tizenkét évre ítelték. Ez már szinte ponyva-balladára jellemző részletesség. Ez lenne az első változat töredéke?

Ezen persze, már mint a hitelesség kérdésén, kár megütközni. Bardarság lenne a balladától megkövetelni a szó szerinti hitelességet. A népköltészetből is csak magát a költészetet lehet számonkérni. Az imént emlegetett körülményeken legfeljebb csak eltűnődhetünk.

Ebben a kérdésben eligazítónak látszik Tárkányi Bóta László véleménye⁸, aki a következőket írja:

„A magyar balladakutatás tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy az utóbbi 150—200 év alatt keletkezett balladáinknak — noha túlnyomó részük tragikus, illetve heroikus karakterű, mint pl. a betyárballadák — általában nem volt epikailag részletesen kimunkált alapszövegük. Ezek a balladai struktúrák egyrészt a spontánul működő kollektív alkotási folyamatban — illetve a már modellizálódott balladai stílus hatása alatt dolgozó tehetségesebb népies költők száján — eleve dalszerű, ún. epico-lírai formában fogalmazódtak, másrészt pedig vásári ponyvaárusok és kántor-stílusú fűzfapoéták sztereotíp formulákból építkező, újságoló modorú verselményeiből keletkeztek; — mint pl. az újabb szerelmi tragédiákat, gyilkosságokat, halálos baleseteket, börtönre vagy halálra ítélt személyek históriáit megéneklő szövegek. Az ilyen ponyva-versek között, ha olykor találunk is részletező fogalmazásokat, ezeknek epikai szövete oly hézagos, hogy a tragikus végkifejlet — pl. kivégzés, halálos szerencsétlenség — okaira és háttérre körülményeire nézve, nem sokat tudunk meg belőlük.”

Az előbb idézett balladaszövegek a balladaalkotás hagyományos módszereire utalnak. A megrendítő esemény, úgy tűnik, csak a képzeletet indította el, az alkotás folyamatában mellékes forrás lett. Az igazi, a gazdagon buzgó — amiből tulajdonképpen a merítés történt — az a hagyomány volt, az elfogadott, az ismert szöveggészlet.

Az esemény a Deák Gyuri ballada esetében is feltehetően csak az ötletet adta, aztán jött a válogatás az előregyártott elemekből, a népköltészeti klisékből, majd következett az ismert szövegek összerakása, a gyúrás és az egybeolvasztás, a szerkesztés maga — a lényeg, az erkölcsi tanulság kivetítése végett.

A Deák Gyurit a vetélytársat leszűrő, majd a magát feladó legény balladatípus közé lehetne sorolni. Ezeknek kialakulását Vargyas Lajos kísérte nyomon.⁹

Érdeemes ideiktatni két-két versszakot négy balladából. Egyrészt, mert betekintést nyerünk az alkotás folyamatába, másrészt pedig, mert Kálmány Lajos gyűjtéséből, nagyobbára vidékünkéről valók.

*Jaj de véres Korom Matyi gatyája,
Bevérezte Dávid Panni házába.
Mos ki rúzsám ingem, gatyám fehérre,
Hónap visznek Balta Kálmány élébe.*

*Aggyon Isten Balta Kálmán jó napot!
Aggyon Isten Korom Matyi, mi bajod?
Kisebb bajom is nagyobb a semminé,
Dávid Pannit megöltem egy talléré.*

(Apátfalva, Csanád, 1878)

*Jaj de vérös Farkas Viktor a szoknyád,
Bevéröszte Szenttamási na' rablás;
Mos' ki Viktor a szoknyádat fehérre,
Hónap mögyünk a Rádaji elébe!*

*Aggyon Isten gróf Rádaji jó napot!
Fogaggy Isten, Farkas Viktor, mi bajod?
Nincs ögyéb: csak a bánat meg a bú,
Záró Zákó szíve értem szomorú!*

(Torontál, 1882)

*Mos ki rúzsám ingöm, gatyám fehérre,
Holnap visznek szolgabíró elébe!
Bíró uram aggyon isten jó napot!
Fogaggy Isten, Barna János, mi bajod?*

*Az én bajom mind nagyobb a sömminé!
Cimborámat mögöltem a pénzijé!
Üjé le te Barna János, a székre,
Majd elvégzöm a bajodat estére . . .*

(Padé, Torontál, 1882)

*Jaj de vérös Pozsár János gatyája!
Bevéröszte a maga udvarába;
Mos ki Kata ingöm-gatyám fehérre:
Hónap mögyök Bazsó bíró elébe.*

*Aggyon Isten Bazsó bíró, jó napot!
Aggyon Isten, Pozsár János, mi bajod?
Az én bajom nem nagyobb a sémminé,
Bérösömet mökszúrtam egy kicsijé!*

(Szaján, Torontál, 1882)

Deák Gyurit más szálak is fűzik balladakincsünkhöz, bizonyítva hogy a kész szövegrészek átvétele a legtöbb esetben több síkú: függőleges is, vízszintes is. Igen szembetűnő az egyezés a Deák Gyuri ballada Ördög János által közzétett változatának, illetve töredékének utolsó versszaka és a Piszár Pali ballada ugyancsak utolsó versszaka között. Ezt az utóbbit Búrány Béla¹⁰ gyűjtötte és így hangzik:

*Sej, ja), de porzik a zőntal naggyuta,
Piszar Palit most kistrtik bē rajta,
Fingős csizma van az lábán, vas rajta,
Sej, hűsz esztendő van a számára szabva.*

Miután végigkísérte három új magyar ballada, köztük A gyilkos föladja magát típushoz tartozó ballada kialakulását, az út végén, Vargyas Lajos említett könyvében levonja a következtetést: „Ha a kialakított ballada nem is olyan mély mint a középkoriak, szerényen mégis benne van azoknak minden szükséges alkotó eleme. Rég kifutotta már magát a ballada stílusforradalma és az a társadalmi forrongás, ami egykor kiváltotta; a Barna Jancsi balladája idején már más problémák mozgatták a nép képzeletét, s a régi balladahagyomány már csak mint saját lendületétől tovább futó, gőz nélküli mozdony folytatta életét — csoda hogy ennyire is telt még erejéből. Nem lehet az egész népkultúra felbomlásának vagy fokozatos átalakulásának idején ugyan olyan alkotásokat várni, mint ötszáz évvel ezelőtt. De az alkotói eljárás még a szájhagyomány szokott módján halad, és működésébe az újkori példán keresztül is bepillanthatunk.”

Ha ez így volt a múlt század elején és derekán, amikor a Vargyas által tárgyalt művek esetében a balladaalkotást elindító események történtek, akkor ez még hatványozottabban vonatkozik századunk húszas éveire, amikor a Deák Gyuri ballada megszületett.

Nagyon kései gyermek tehát, nem hiszem, hogy dajkája — a népköltészet, a maga csiszoló, kihagyó és hozzáadó módszerével — életképpé tudja tenni.

Befejezésül még egy vallomással tartozom. Mindvégig élt bennem a remény, hogy valaki még személyesen ismerte a ballada szerzőjét, hogy az emlékezetet fedő, de most már egy kissé megrepedezett kérgen át kipattan a nyomra vezető név: ő volt az, tőle tanultam.

Ez az elvárás nem nélkülözött minden alapot, hiszen a balladaalkotást kiváltó esemény csak valamivel több mint fél évszázaddal ezelőtt történt. Meg aztán a gyűjtők is az alkotói tevékenység nem egy tetten ért és megkapó példáját jegyezték le eddig.

Kallós Zoltán a már említett Balladák könyvének jegyzeteiben két ballada szerzőjének nevét említi: egy autodidakta népköltőjét, és egy versfaragó kerékgyártó mesterét. Egy másik könyvében¹¹ Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa 76 esztendőös klézsei adatközlőjéről írja bevezetőjében, hogy „a dalokat tulajdonképpen egy nagy közösség formálta és csiszolta az idők folyamán, a legutolsó simításokat mégis ő maga végezte rajtuk”. Alkotó hozzáállásáról tanúskodnak Kallósnak alábbi sorai is: „Alkalmam volt megfigyelni, hogy Rózsa néni állandóan változtatja, formálta szövegeit; ebből a szempontból érdekes összevetni a kötetben több változatban közölt dalokat, balladákat. Ott van például A párját vesztett gerlice három változata. A legutolsót 1935-ben énekelte, nem sokkal férje halála után, s ebben a változatban a párja után vágyódó, magára maradt özvegy keserve tör fel. Különös bája megragadja az embert és a benne levő évszázados népi élményanyag maga valósággá vált: Rózsa néni saját magáról énekel.”

Ráduly János a már ugyancsak említett gyűjtésének jegyzetében közli, hogy Majlát András adatközlőjének meghalt a felesége. „A temetés után mintegy hat héttel — írja — András bácsi arra kért, mennék el hozzá, hogy elénekelje nekem a feleségéről szóló sirató éneket... amelyet régi székely kesergők ismeretében tulajdonképpen András bácsi alkotott. András bácsiról tudnunk kell, hogy a cigányvirrasztókban évtizedeken át amolyan kántori szerepet játszott: ő kezdte el mindig a halott melletti éneklést, amit aztán tovább folytattak az egybegyűltek. Nos, ezen az egy emberöltőn keresztül gyakorolt virrasztóbeli sirató-éneklés alkalmassá tette őt arra, hogy minden külön beavatkozás nélkül balladát, mint ő mondja, siratót teremtsen. Keletkezését tehát a hitvestárs elvesztése fölött érzett fájdalom kifejezésének szándéka segítette elő”.

Tóth Ferenc balladáskönyvében — amelyről újságaink, folyóiratunk még nem írtak alaposabb kritikát, jöllehet 1975-ben jelent meg — szintén ír egy ilyen esetről. Törköly Verona 64 éves szajáni adatközlőjének vallomásából derült ki, hogy a „Ha bemegyek a kikindai kórházba” kezdetű kórházballada saját alkotása, dallamát pedig egy másik, a szintén maga szerkesztette „Zsizsik János dolgozik a vasgyárban” kezdetű daltól kölcsönözte.

A szerencse, meg már a türelem is, úgy látszik, elpártolt tőlem, mert semmilyen nyomravezető emlékezetfoszlány nem jutott tudomásomra. Ezért mást erről nem írhatok, csak ennyit: A Deák Gyuri ballada szerzője ismeretlen.

J E G Y Z E T E K

¹ Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete, a Hungarológiai Intézet kiadása, Újvidék, 1975.

² Burány Béla: Emberek, sorsok, balladák (a Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, 1971. 7. szám.)

³ Kallós Zoltán: Balladák könyve, Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

⁴ Ráduly János: Kibédi népballadák, Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

⁵ Az adat nem pontos. Benyócki Istvánné 1907-ben született, tehát az adatközlés évében 65 éves volt.

⁶ Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, Zenemű Kiadó, Budapest, 1976.

⁷ Dr. Burány Béla: Zenta-vidéki népballadák, a zentai Művelődési Központ kiadása, 1962.

⁸ Tárkányi Bóta László: Ki volt a „Nagy hegyi tolvaj”? (Kortárs, Budapest, 1976. 11. szám.)

⁹ Vargyas Lajos idézett művének első kötete, 130—135. oldal.

¹⁰ Száraz kútgém, üres válú (Juhásznoták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén — gyűjtötték dr. Burány Béla, Fábri Jenő, Tripolszky Géza). A Zentai Múzeum kiadása, 1966.

¹¹ Kallós Zoltán: Új guzsalyam mellett, Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

R E Z I M E

ISTINITA PESMA O UBISTVU

Autor ispituje pozadinu radnje jedne severnobanatske balade iz novijeg doba. Na osnovu istrazenih sudskih dokumenata i svedochenja još živih rođaka protagonista balade on konstatuje da je predmet radnje ove balade ubistvo koje se dogodilo 30. maja 1920. godine u Tobi. Balada je, dakle, nastala posle toga i raširila se u severnom Banatu. Istraživanjem se nije uspeo otkriti

anonimnog autora balade, ali je očigledno da je onaj koji je opevao ovo ubistvo poznavao formalne elemente baladске poezije novijeg doba, pa je, dužni se njima, stvorio oblik koji je najbolje odgovarao kazivanju lokalne priče o ubistvu.

S U M M A R Y

AN AUTHENTIC MURDER BALLAD

In this paper the author has investigated the background of the action of a Northern Banat ballad of recent times. On the basis of investigated judicial documents and the testimony of the still living relations of the personages in the ballad he states that the object of the action of the ballad is a murder which happened on the 30th of May 1920 in Toba. The investigation has not succeeded in discovering the anonymous author of the ballad, but it is evident that the singer of the murder knew the formal elements of the ballad poetry of recent times, and that he created a form which fitted best the telling of the local murder story.

Bori Imre

ADALÉK

(A Deák Gyuriról szóló ballada történetéhez)

Azokban a napokban, amikor Kalapis Zoltán közölni kezdte a Deák Gyuri balladája körüli nyomozásainak eredményét a Magyar Szó hasábjain, találkoztunk a tóbai születésű, most Újvidéken élő Petrov Emerenciával (született 1911-ben), és beszélgetés közben említettük a Deák Gyuri balladáját is. A tragikus történetről tudott, hiszen a balladában emlegetett Bálint Jóci, mint mondta, a nagybátyja volt. Megragadta a figyelmünket, hogy amikor megmutattuk Tóth Ferenc szövegközlését (Kálmány Lajos nyomában. Újvidék, 1975. 207—208. old.), ő egy másik balladát emlegetett: „A Gyurirú tudok nótát is. De — a Jóska nótája az mög van itten a könyvbe. A Gyuri nótáját azt tudom. Hogy most pont az végig van, vagy nem, az Isten tuggya!...” Majd a következő három versszakot énekelte el (később magnetofonba is Dr. Burány Bélának):

♩ = 84

E - zér - ki - lenc százhusz év - be mi tör - lént?¹

De - ák Gyuril kis Tó - bá - ba meg - öl - ték!²

Pi - ros vé - re úgy fo - lyik mint a pa - lak.

E - des anyja gyöngé szí - ve meg - ha - sad!³

1) 3. v. z.   2) 2.3. v. z.   3) 2.3. v. z.

*Mikor azt az édesanyja hallotta,
A két kezét a fejire kulesolta:
Ej, Istenem, hogy köllött ezt megérnem,
Gyuri fiam kis Tóbába meglátuom!?*

*— Gyertek lányok, öltözzünk föl fehérbe,
Úgy menjünk el Deák Gyuri elébe,
Hozzuk haza őt a szülőföldjére,
Hadd nyugodjon Gyuri a temetőbe!*

További kérdezősködésünkre (mostmár magnetofonnal) a következőket mondta:

„Eszt a nótát, hogy kitű tanútam? Hát a lányoktű, legényektű, ahogy danóták és azoktű.

Eszt mindgyá keszték danóni. De ez mingyá be is lett tiltva! Betiltotta az édesanyja a rendőrségön. A Deák Gyuri, akit meggyilkoltak, annak az édesanyja, az betiltotta azt a nótát...

Hogy ki szerkesztötte eszt a nótát? Hát én azt nem tudom megmondani. Én nem nagy, kilenc éves vótam, én nem nagy vótam még...

Danóták eszt a nótát kocsmában is, danóták, ahogy kint kapáták, akkó is, mind. Gyorsabban nem danóták, csak így, ahogy én.

Magyar-Csernyén kesztek táncóni is rá. Azé is lett betiltva...”

Közlésének legfontosabb mozzanata nyilvánvalóan a két ballada meglétének tényében van:

„Ez a Deák Gyuri nótája. Ami a könyvbe van, az a Bálint Jóskáé. Amazt a másik nótát, a Bálint Jóskáét, azt nem ismerem. Se kottáját, se szövegét nem tudom annak én. De danóták mind a kettőt mind a két faluba. Mög nemcsak mindakét faluba, hanem az egész környékbe. Danóták a Jóskáét is. Hallottam én rulla, dehát — mittudomén, én azt efelejtöttem. Nem tudok én semmit belüle.

Elterjedt mindakettő...”

Közlésünk tanulságait a következőkben foglalhatjuk össze:

Számolnunk kell az iker-balladák meglétének kérdésével. A gyilkos éppen úgy részvételre érdemes, megénekelhető hösszámba mehet, mint a meggyilkolt. A népi szemléletmódban is bepillantathatunk, s felmerülhet a Tóth Ferenc adta cím revíziója is — annál is inkább, mert valójában az általa gyűjtött szöveg Bálint Jócit éneкли meg, azt szólítja már a harmadik versszakban is!

A Petrov Emerencia énekelte Deák Gyuriról szóló „nóta” (mit Dr. Burány Béla lejegyzésében közlünk) első szakaszának két utolsó sora megegyezik a Tóth Ferenc közölte Budai Jóci című szöveg-töredék ugyancsak két utolsó sorával. Feltételezhető tehát, hogy felbukkan majd teljesebb változata is. Erre mutat a Kalapis Zoltán lejegyezte néhány versszak is.

HÚSVÉTI NÉPSZOKÁSOK SZUBOTICÁN

Virágvasárnapkor kezdődik az ünnep. Szuboticának és környékének vallásos népe, amely valamikor húshagyókeddtől húsvétvasárnapig, negyven napon át megtartotta a szigorú böjtöt és nemcsak a hústól-zsirtól tartózkodott, de nem vett magához semmi olyan táplálékot, amely állati eredetű (tojás, tej stb.), még ma is tíz napon át ünnepli a keresztre feszítés és a feltámadás emlékét. A bunyevácság, amely évszázadok óta meglehetősen elszigeteltségben él a Felső-Bácskában, csaknem változatlanul megőrizte atyáinak szokásait, amelyek mind a tíz ünnepnapon más népfajok, más vidékek lakosságának többé-kevésbé elütő, sajátos külsőségeiben nyilvánulnak meg. A virágvasárnapi barkaszentelést, amely talán inkább a természetnek, a tavasz születésének szimbóluma, megtaláljuk a világ minden tájékán, ahol katolikus hívők élnek, a nagyheti böjt különleges beosztása azonban már a mi vidékünk speciális jelensége. Hétfőn és kedden úgynevezett enyhe böjtöt tart a nép. Húsételt és zsíros eledelt nem esznek és szerdán elvetik maguktól mindazt, ami az állattól ered. A főétel ilyenkor sóba-vízbe főtt krumplileves. Csütörtökön, mintha enyhülne a böjt. Délelőtt a rendes napi munkát végzik és délben — természetesen csak böjti eledelekből — utoljára jóllaknak húsvét előtt. Ebéd után a legtávolabbi tanyák népe is itt van már a városban, hogy végigjárja a kálváriát. Ettől kezdve megszűnik a munka és megkezdődik a szorosabban vett ünneplés. Este legfinomabb nullás lisztből nagy kerek lepény formájú bodagot, „száraz pogácsát” (suva pogača) sütnek. Nagypénteken ez az egyedüli eledel, amely a bunyevác nép asztalára kerül. A vallásosabb házban a férfiak még ebből sem esznek, hanem teljes böjtöt tartanak nagypénteken át, amikor már mindenki felöltötte ünneplő ruháját és délelőtt, délután ünnepi sokaság — legények, lányok — korzóznak, a Kiskápolna előtt. A kálvárián is egész nap hullámszik a nép és felkeresi a templomban Krisztus ravatalát.

NÉGY RENDŐR ÉS A KOLDUSOK

Régi szokás szerint főként a Nagytemplomban, vagy a kálvárián járulnak a Megváltó koporsójához. A Nagytemplomban négy díszruhás városi rendőr, a kálvárián koldusok őrzik a Krisztus-koporsóját és az

* A két háború közötti jugoszláviai magyar sajtóban elszórtan sok olyan néprajzi tárgyú közlemény található, amelynek anyagközlő értékük van. Rovatunkban ezeknek az újra közlését indítjuk meg. (P. L.)

működésre összegyűlt látogatók szent kötelessége néhány dümért dobni az odakészített perselybe. „Krisztus koporsóját nem őrítitek meg!”

Nagypénteken, de többnyire az előtte való két napon is — templomok szerint felosztva — délután 3 órakor tartják a *Pilátus-verést*. Ez különösen a gyermekek privilégiuma. Friss fűzfavesszővel felszerelve gyermekeknek egész tábora tölti meg ilyenkor a templomot. A vesszőt mindenki cifra-csikosra faragja ki magának és amikor a pap a mise-mondásban meghatározott helyre ér, valamennyi gyerek, még a felnőttek is nekitüzekedve verik vesszőjükkel a templom kövezetét, Pilátuson áll bosszút a nép a megfeszítésért. A gyermekek többnyire az utcán is folytatják a „Pilátus-verést”, néhány arra tévedt izraelita pajtást bizonyosan elpáholnak a Pilátus-verő vesszővel. A böjtök krónikájához hozzátartozik a nagyszombati száraz bab és az idősebb férfinemzedék önmegtartóztatása, hogy nagyhét alatt sem a pipát, sem a boros poharat nem veszi a szájához, a nagyszombati száraz babhoz azonban a megfelelő mennyiségű pálinka minden férfiembernek kijár.

ÉTELSZENTELÉS A TEMPLOM ELŐTT

Szombaton délelőtt még a legszegényebb házban is megkezdődik a főzés-sütés. Hófehér lisztből fonott kalácsot készítenek az asszonyok, sonkát, kolbászt főznek ki, bárányhúst sütnek, tojást főznek és mindezt fehér szalvéta között kosárba rakják, sőt és tormát tesznek mellé és délután elviszik a templom elé, ahol kettős sorba állva türelmesen várják a papot. Mise után ornátusban lép ki a templomból a pap és végighaladva a sor között az ételt megszenteli. A templom előtti ételszentelés speciális szokása a bunyevácoknak. A magyar családnál odahaza a családfe szentelt vízzel maga végzi a szentelést. Az első húsetelnek, amit a böjt után esznek megszenteltnek kell lennie, míg a hús mellé tett torma a szenvedés keserűségeire, a só a könnyekre emlékezteti a vallásos népet, a tojásról pedig minden bunyevác tudja, hogy a feltámadást jelképezi, mert ahogy a tojásból kikel az élő csirke, úgy lépett ki elzárt sziklasírájából Jézus a nagy feltámadás napján.

A feltámadásban, amelyet szombat este ünnepelnek körmenettel, különleges helyi szokást nem sikerült felfedezni. Feltámadás után a magyar lakosság nyomban elfogyasztja a szentelményeket, és szombat este már a báránypaprikásra is sor kerül. A bunyevácok szombat este még nem esznek húst. Egész éjjel, vasárnap hajnalig kálvária-járás van és vasárnap reggel fogyasztják el ünnepi reggeli keretében a megszentelt ételeket. Ez reggel 7 órakor a megszentelt kalács felszegésével veszi kezdetét. A legvallásosabb bunyevác asszonyok férjüket, gyermekeiket nem bocsájtják asztalhoz a szentelmények elfogyasztásakor, ha a gyónást nem végezték el és bűneik alól nem nyertek feloldozást.

Vasárnap délelőtt templomba megy mindenki és a vallás parancsai szerint tartják meg az ünnepet, hétfőn pedig már kora hajnalban megkezdődik a

LOCSOLÁS

A húsvéti öntözés igen érdekes eredete már kimegy a köztudatból. Érdemes följegyezni, mert ma már a legvallásosabb családokban is alig ismerik. A hagyomány szerint a Megváltó feltámadása után Krisztus koporsójának őrzői rohantak a városba és újságolták Jeruzsálem lakosságának a feltámadást. A katonákat pénzzel elhallgattatták a farizeusok, de ekkor már a házak előtt álldogáló asszonycsoportok hangos szóval tárgyalták a csodát és egyik csoporttól a másikig terjedt el a feltámadás híre. Az asszonyokat nem sikerült pénzzel elhallgattatni, ekkor a papok szolgálói nagy vödör vizekkel járták végig az utcákat és, ahol egy ilyen asszonycsoportot találtak, vízzel leöntve kergették haza az asszonyokat. Innen ered a locsolás, amelyet azelőtt az eredetéhez híven bizony hatalmas vödör vizekkel eszközöltek a legények. Ma a víz helyét már egyre jobban kiszorítja a parfóm és az „Eau de Cologne”, de a bunyevác vidékeken még mindig a víz járja, sőt a környékbeli tanyákon még hozzá a vödör is divat. A szállási legények leginkább kartelban végzik el a locsolást. A lányokat odacipelik a kúthoz és nagy vödörrel öntik rájuk a vizet. Nem egy szálláson még ma is az a divat, hogy *a megtisztelt leányzót a legények egyszerűen bemártják a vályúba, vagy a csekélyebb kútba, hogy egész biztosan vizes legyen* — tüdőgyulladását még egy sem kapott tőle.

Ha végeznek egy szállásnál, lovon mennek a szomszédba — ami néha jó egynéhány kilométert jelent — és kezdődik előlről a mulatság.

KOMMENCIÓS ZENÉSZEK

A városban már valamelyest enyhébb a szokás. A vizet itt is megőrizték, de a locsolás vödör helyett bögrével, vagy pohárral történik. Először a házbeli lányokat, asszonyokat locsolják meg lehetőleg még az ágyban, a módosabb legények vagy több legény szövetkezve rezesbandával, vagy tamburazenekarral indulnak útnak ezután. A lányos házban bor, pálinka, festett tojás, narancs és *művirág* várja a locsolókat. Különös, hogy a művirágnak nagyobb becsülete van, mint az élő virágnak. Előkelőbb házban fantasztikus összegeket adnak ki művirágra, mert az a legboldogabb leány, aki legtöbb, legszebb és legdrágább művirággal tudja feldíszíteni jegyesének-szeretőjének ruháját. A legények között is formális versengés folyik és innen magyarázható, hogy a leány már előzőleg elkéri szíve választottjának ünneplő kabátját, kivarra tarka művirággal, a legény azután hozzá megy locsolni először és további útját már gyönyörűen feldíszítve folytatja.

A zenészek kapósak nagyon és természetesen alaposan kihasználják a konjuktúrát. Reggel hét órától, déli egy óráig 1000—2000 dinárt is kell fizetni és azonkívül *kommenciót*: a tojásból, narancsból kijár a zenekarnak megállapodás szerint fele, háromnegyed része. Ha nagyon bőkezűek a lányok, a narancsból még a kocsisnak is marad, mert az hozzátartozik az előkelőséghez, hogy a módosabb legény kocsin járja be a lányos házakat és másik kocsin jöjjön utána a banda. Egy bandának

és két kocsinak az idei húsvét legnagyobb konjunktúrájában potom 4000 dinár az ára.

A locsolás azután úgy történik, hogy a legény egy bögre, vagy egy pohár vizet kap a lányos házban és azzal locsolja be a leányt.

A tojásfestést hozzáértő asszonyok végzik. Cirádás ornamentumokkal rajzolják tele a húsvéti tojást. A motívumokat leginkább a szubotica városháza dísztermének cífra falfestéséhez lehet hasonlítani.

Délutánra természetesen már minden legény alaposan felhajtott a garatra és ha ilyenkor két vetélytárs összetalálkozik, bizony igen gyakran előkerül a bicska. Estére bál van, amelyre legnagyobbbrészt felvirágozva mennek el a legények. A húsvéthétfői bálnak megvannak az állandó helyiségei. Legelőkelőbb a „Hungária” mulatsága, azután a Simonkovic Gusztíé a Zimonyi-úton, a VI. körü Kuluncsics-vendéglőbe leginkább a magyarok járnak. Bál van még a Karlovcicsnál és a Jackó Zsárkó korcsmájában is.

RÓZSAVÍZ ÉS TOJÁSBÖRZE

A gyerekeknek még nem szabad vízzel locsolni. Ez a legények privilégiuma. A gyereknép „rózsavíz” vásárol a drogériában, még vizet is önt hozzá, azután tüll-szöveggel leköti és így indul ismerőshöz, ismeretlenhez locsolni. Narancsot, piros tojást és élővirágot kapnak a gyerekek, azonkívül pénzt is és estefelé megkezdődik a tojásbörze: a tojásütés.

A régi világban krajcárral ütötték a tojást. Az egyik gyerek a piros tojást tartotta a kezében, a másik egy-két lépésről krajcárt dobott felé. Ha a pénz beleált a tojásba, a verő nyerte, ha nem sikerült eltalálni, a krajcár odaveszett. Krajcárt vagy hatost most is kerítenek a gyerekek, de kaucióba már koronát vagy dinárt kell letenni é: a hibás ütésre ottmaradt a kaució. Szokás még két tojást egymáshoz tni, mert tudvalevőleg az ütéskor csak az egyik törik el. Az épségbe maradt tojás gazdája nyer és az eltört tojás az ő zsákmánya lesz.

ELLENLOCSOLÁS AZ ÜNNEP FINÁLÉJA

A húsvét utáni kedd még mindig ünnepszámba megy és ilyenkor a lányok revansa következik. A leány most visszalocsolja a legényt, de természetesen nem megy el a legény házához, hanem valahol ügyesen kilesi az utcán és váratlanul önt a nyakába egy bögre vizet. De azután szalad is, mert vagy verést, vagy csókot kap az illegitim locsolásért.

Végezetül említjük meg, hogy ismerős leányt kihagyni a locsolási körútban halálos sértés, amely a leány és legény között végleges szakítást idéz elő. Igaz viszont, hogy a szubotica legény *véletlenül* nem hagy ki egyetlen leányt sem, ha mégis megteszi, kétségtelenül ugyanannyit jelent, mintha a jegykendőt küldte volna vissza a leánynak.

A húsvéti ünnepnek ez a befejezője. Szerdán megkezdődik a munka, a napi robot az életért.

Hírlap 4. évf. 1924. április 20.; 94. sz. 11—12. p.

KÖNYVEKRŐL

Penarlu Olga

NAGY OLGA:

**1) Hősök, csalókák, ördögök
(Esszé a népmeséről)**

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974,
231. l.

2) Széki népmesék,

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1976,
477. l.

A Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kolozsvári Fiókja tevékeny munkájáról és jelentős eredményeket publikálásáról ismert, akár a népnyelvi, akár a néprajzi publikációkat vesszük számba. Az Etnográfiai és Folklór Osztály munkatársai közül jól ismerjük és mindig figyelemmel kísérjük Faragó Józsefnek, az egész romániai magyarság kutatójának, Vöö Gabrielának, a bánsági magyarok folklórkincse gyűjtőjének, Nagy Olgának, a cigánység, a magyarok és románok folklórja gyűjtőjének munkásságát. Egy-egy könyvük megjelenése mindig eseményszámba megy nemcsak szűkebb hazájukban, hanem külföldön is. Könyveik nemcsak a szakmabeliek szűk körének készülnek, eljutnak a legszélesebb néptömegekhez is. Szinte pillanatok alatt elkapkodják őket már a megjelenés napján. Csak baráti kapcsolat útján juthatunk ezekhez a kiadványokhoz mi, akik a gyűjtőponttól távolabb esünk.

Az Etnográfiai és Folklór Osztály közelmúltig aktív, most már nyugdíjas tagja, a szabad művész, a szabad kutató Nagy Olga, a tanítónőből lett szakavatott néprajzkutató, aki büszkén vallja magát Ortutay-tanítványnak, az Ortutay-iskola erdélyi tagjának, nemcsak a magyar eredményeket hasznosítja, hanem a románság körében végzett kutatások eredményeit is, hidat építve a két kultúra között.

Nagy Olgát már lassan 40 éve szüntelenül foglalkoztatja a mese- és hitvilág. Szép számú családjának ellátása, a gyermekek nevelése mellett a mese- és hitvilág feltárása volt életcélja. Hogy mennyire volt sikeres ez a 40 esztendő, azt számos tanulmány, esszé, önálló mesekötet, mások szerkesztette kötetekben való részvétel bizonyítja. A legutóbbi 2 évben is olyan két fontos és jelentős műve jelent meg a bukaresti Kriterion kiadónál, melyek mellett nem lehet elmenni hallgatással, melyekről okvetlen szólni kell, ha nem is kimerítően, de legalább a híradás igényével.

Mint már a címben jeleztük, először a népmesével foglalkozó esszét, a Hősök, csalókák, ördögök címűt ismertetjük.

„A mese — szerinte, mint a fülszövegben is említi — az Ember története, akinek hőssé kell válnia, hogy emberségét megőrizze... A mese a Hős története... Nagy utat tett meg a mese hőse, míg Prometheusztól, az isteni herosztól a ravasz, furfangos kópéig eljutott.

Egyetlen hős ő, csupán színét változtatta... A mese egyetlen vigasza volt egy hatalom alá vetett néprétegnek... A népmese minden időben a kisemmizettek költészete volt. De lenézett műfajjá lett, lappangva élte a maga életét, töltötte be funkcióját — mint a természeti népek-nél még ma is — a lelkek megkönnyítése a kimondott szó által, nemcsak szórakoztatás. ... A mesei világot meghatározza a hiedelemvilág.”

A szerző ezeket a gondolatokat fejti ki nagyon szép, színes, laikusoknak is könnyen érthető nyelven, a régi és új, a magyar és román szakirodalom alapos ismeretével és a gazdag meseanyag alapján. Az esszé minden sorából szinte süt az Ember szeretete, az emberség megbecsülése, az elnyomó rendszernek kiszolgáltatott társadalmi lény küzdelmének megbecsülése. A mesei optimizmust sugározza a könyv is.

A tanulmányt három könyvre tagolta a szerző. I. könyv: A mítikus hős. II. könyv: A boszorka vagy a permanens gonoszság, III. könyv: A hős első számú barátai, tárgyak és eszközök.

Ha megnézzük a tartalomjegyzéket, észrevehetjük, hogy történeti változásában nagyon sokoldalú és változatos megvilágítást kapott a mesei hős Nagy Olga esszéjében. Nagyon szépen és meggyőző okfejtéssel kíséri végig az Ortutaytól megfogalmazott feladatot: „... a szájhagyományozás teremtő, megőrző, romboló folyamatait”. Azt, „hogyan a népi próza hogyan válhatik egy közösség szellemi kordokumentumává, a népi élet enciklopédiájává.” (Nagy Olga: Széki népmesék, Kriterion kiadás, Bukarest, 1976, 5. l.)

A szerző tehát az emberiség ősi emléktáráként felfogott mesét elemzi.

A *bevezető* a mesével mint a kontrasztok költészetével foglalkozik, a mese borzalmas világával, a természeti ember mágikus, mítikus világszemléletét megőrző világgal, az emberáldozatok nyomát őrző, emberevő boszorkányokkal, sárkányokkal, a naív hiedelmen alapuló mesei csodával, amely megnyitja az ember előtt a korlátlan lehetőségek kapuját. A varázsförmulának, a kimondott szónak, „a mágikus praktikának” óriási ereje van, s ez a mesemondónak realitás, „lélektani realitás”, mert a „csoda nem képzelhető el a legmélyebb reménytelenség és legszorongatottabb helyzet nélkül”. ... „a mese olyan társadalmi réteg vágyait és életszemléletét fogalmazta meg, amely számára a csodavárás egyetlen „modus vivendi” volt.”

A mesei happy end-del is foglalkozik szerzőnk, a világ korrekciójával. A szerencsés végre azért van szükség, mert a hős nem bukhat el, minden ellenséges erőt le kell győznie, hisz az igazságnak már itt a földön diadalmaskodnia kell, nem a másik világon. Ezzel a mese profanizálódott, elszakadt a mítosztól.

Ezt a bevezető fejtegetést követi a hősök fejlődéstörténetének tárgyalása.

I. K Ö N Y V

A MITIKUS HŐS

1). A hősök alakja még számos magyar népmesében él. A rendkívüli, csodálatos erejű hős szabadító funkciót végez, szinte istenhez móltó cselekedeteket visz végbe, pl. Fehérlófiában, A sárkányölőben. Ezek a hősök rendszerint félig állat, félig emberi származásúak, esetleg csodálatos fogantatásúak s másoktól megkülönböztető jeggyel születnek, gyorsan növekednek, feltűnő szépségűek, nagyerejűek a sok évig szopott anyatejtől, a nagyevéstől, tettüket kozmikus jelek, földrengés, vízár kíséri. Az evés-ivás pótolja harc közben elvesztett erejüket. Általában sárkánnyal, ördöggel harcolnak, bolyonganak, kalandokba bocsátkoznak. A mítikus hősnek titkolnia kell mítikus voltát, mert különben üldözik, elpusztítására szövetkeznek. Akármilyen varázserővel van is felruházva, mégis ember, s mint ilyennek magára hagyatva kell megvívnia harcát. A tehetséges mesemondó ezt ki is használja, a hős szenvedéseit aprólékosan ecseteli.

2) A TÁLTOS EMBER MEG AZ ÖRDÖG CIMBORÁJA

Az ember új barátja a táltos, „akinek varázshatalma hősözi, de közelebb áll hozzá, mert nincs benne isteni, földi apától született s itt él a földön megszakítás nélkül.” ... „Ez még mindig egy ősbibb tudatszintet jelez.” A hősök már nem léteznek, az új hős diadalmaskodik a betegségek, a rontás, a halál felett. Az új hős, a táltos nemcsak nagy feladatokat vállal, hanem aprókat, földieket. Házról házra járva betér a szegény emberhez, segít rajta, szerencsésé teszi. Ő maga is ember, véges erejű.

A táltos születésekor is vannak csodálatos jegyek (hat újj, születésekor egy-két fog, általában egy csonttal többje van, burokban születik, avatásra titokban tűnik el, hogy megvívjon bika képében a többi táltossal, utána elindul a Világba sárkányok ölésére.).

A hétéves korban a hetedik határ egy tölgyfájánál történő avatáson megjelennek, ha lehet, ellenségei is, a világ minden táltosa, ördöge, a sárkányok. „A táltosság — mondja Diószegi Vilmos is — még Isten embere, akinek segítenie kell a szegényt.” A táltos természetfeletti erőktől kapja erejét, alakváltoztató képességét, látó tudományát. A sámánhit is belejátszott a táltos alakjának kialakításába. Ez a tudatállapot a mese motívumaiban is megmutatkozik, pl. A gyöngyöt síró királyné és más mesékben, ahol a mesehős alakváltoztatással végzi el feladatát, tölti be sorsát. Ez még azt a szemléleti-tudatállapotot jelenti, mikor az ember és a tárgy összetartozik, az egyik alakból való átváltozás a másikba természetes, de a hős mindig visszatér emberi állapotába. Későbbi fokon, mikor a mágikus hit már megkopott, a hősök elvesztik eredendő csodálatos tulajdonságaikat, állatoktól kapnak szőrt, tollat stb., mivel segítettek rajtuk, így ők maguk is átváltozhatnak állattá. Még későbbi tudatállapotot fokon az állatok megjelennek a szőr, a toll elővétele után,

s ők végzik el a feladatot egyenrangú félként a hős helyett. Újabb fokon az ősi elemek ésszerűbbekkel cserélődnek fel, realisabbak lesznek. Ezzel a motívum megindult a további formálódás, változatképzés útján. A táltos segítségében sem lehet már bízni, a táltos lassan furcsa, bolondos figurává válik a tudatállapot megváltozásával. A kereszténység hatására beleolvadt a gonosz, boszorkányos lények alakjába. A meséből is kivész az alakja, mert a hiedelemből is kiveszett.

Mivel az ember elvesztette varázserejét, a táltost, hogy segítsen magán az ember, paktumot köt a titokzatos erővel. Egyesek eladják magukat az ördögnek, minden tudomány birtokosának. A középkorban az új „fausti hős” már nem születik jeggyel, származása, születése körül nincs titokzatosság, de különleges bátorsággal rendelkezik. Az új hősök a boszorkányok, a bűbájosok. A róluk szóló, népi képeket szülte mondák alkották sok mese alapját. Az ördöggel való titkos vagy nyílt cimborasághoz nagy bátorság kellett, mert az életével játszott, az ördög ugyanis mindig igen szigorú feltételeket szabott, drágán kellett fizetni a segítségért. Nagy Olga szerint az ember igazi hősiessége most kezdődött el, ezzel az újfajta hőssel.

3) A NÉPMESE FURFANGOS HŐSE: A KÓPÉ

A kópét, Csalóka Pétert, Pájó bácsit nem hagyja el soha a remény. Ezek a gátlástalan, fortélyos, furfangos eszükkel győző, fegyvertelen személyek, cselt vetve, erkölcsi gátlás nélkül használnak fel bármilyen eszközt a kényszerítő körülmények hatására elpusztíthatatlan élniakarásukban. A kópé nemcsak kivédi a rosszat, hanem vissza is fizet. Ez már tudatos szombefordulás az elnyomó hatalommal. A kópé egy gonosz társadalomban élve, melynek törvénye az erőszak és a fortély, harcol, de harca egyenlőtlen.

A népi mesemondó szereti ezt az alakot, izgul érte, vele. A kópé a követendő példa, azt személyesíti meg, aminek a nép álmodja magát, ami szeretne lenni a sokkal hatalmasabbakkal folytatott harcban. A kópé alakjában az ész mitizálása jelenik meg.

II. K Ö N Y V

A BOSZORKA VAGY A PERMANENS GONOSZSÁG

A boszorkány a legfőbb gonoszság jelképe. Gonoszság pedig mindig volt, van és lesz. Asszony, vénasszony személyesíti meg. A boszorkányban a szenvedély kiszámíthatatlansága, önmagában romboló ereje párosul a leghidegebb rációval. A boszorka minden életet elpusztít maga körül, de nem lehet megölni, mert újra feltámad. Ez a gonosz személy azonos a táltos emberrel, mert teremtésekor az ördög őbele is egy csonttal többet tett. A keresztény filozófia hatására valamilyen szép tündérből, természetfeletti démonból lett a boszorka, leküzdve a fizikai tör-

vényeket megszerzi magának a világ minden gyönyörét. Nincs számára tér és idő szabta korlát, repül „mint a gondolat”. A boszorkány, a gonosz boszorka őrült személy, de van jóindulatú, segítőkész varázsló-asszony is.

A SÁRKÁNY ÉS A KOZMIKUS KÜZDELEM

A küzdelem mindig a sárkány alvilági otthonában történik, sohasem vív meg a hős a felhőkben szálló sárkánnyal. A táltos vívja vele sorszerű harcát, hisz a sárkánynak már születésekor megjósolták vagy megálmodta a hőssel folytatandó harcot. A sárkány ereje mítikus. A kardja, a kastélya is. A sárkánnyal vívott harc a hős hősiességének, férfiasságának kiemelésére szükséges a mesében.

A sárkány emberszerűen viselkedik, nagyvonalú, kegyes, gyöngéd szerelemmel szereti az elrabolt királykisasszonyt, vendégszerető. Vitézi vetélkedőnek tartja a küzdelmet. A küzdelem egyenes és nyílt. A nem varázserejű hős emberi fortélyal, ravaszsággal győz, noha ő maga választja a küzdelem módját. Az ember azért harcol a sárkánnyal, hogy megszerezze tőle a kincset, szépséget, mindazt, ami az ember számára kívánatos és szinte elérhetetlen.

A szemlélet megváltozásával vált a sárkány a kincsek elrablójává, gonosszá.

A sárkány fontos személy a hős bátorságának kiemelésében. Mivel mese nem lehet hősiesség nélkül, tündérmese sem lehet sárkány nélkül.

III. K Ö N Y V

A HŐS ELSŐ SZÁMÚ BARÁTAI; TÁRGYAK ÉS ESZKÖZÖK

Az ősi hiedelem szerint nincs különbség élettelen tárgy és élőlény között, az alacsonyabb rendű élőlények és az ember között sincs különbség. Mindegyikben gonosz vagy jóindulatú szellemek laknak, tehát varázserővel bírnak (bűvös erejű gyűrű, lámpa stb.). Az ősi képzetek kikapásával megmarad a felfogás, hogy vannak önmagukban varázserejű eszközök (kenyér, tűz, vasból készült eszközök). További fejlődés: csak valamilyen mágikus praktikától függ az eszközök varázsereje. A végső fejlődés: csak tagjai a mesei jelképrendszernek, a fantázia termékei, az ügyes ember kezében minden jó arra, hogy segítsen a nehéz helyzetben.

FÁK ÉS NÖVÉNYEK

Az ősi hiedelemben minden fa szent, szellemek lakóhelye. Később csak egyes fákra korlátozódik ez, ezért a varázslatok ezen a helyen történnek. Az égigérő fa az anyaisten lakóhelye, a fa megmászására csak a mese hőse képes. A fa tetején sárkányok laknak. A varázshegedűk, sípok varázseroje is ebből az ősi hitből származik, mert ilyen fából fa-

ragták. Varázsserejűk a hős akarata szerint nyilvánulhat meg, megnevetethet, táncra, sírásra kényszerít. Az anya teteméből kinőtt fa segíti árva gyermekét, a szerelmesek porából kinőtt virágok összelelkeznak.

AZ EMBER ÉS ÁLLAT SZÖVETSÉGE

Az ember és állat szövetsége ősi szövetség. Az egyedül harcoló hősnek barátságot, segítséget csak az eszközök és az állatok nyújtanak. Segít még az állatnak álcázott anya vagy halott. A griffmadár igen gyakori segítség. Az újabb mesékben az állatok azért segítenek, mert a hős segítségükre sietett, mikor bajban voltak, s mivel varázserővel rendelkeznek az állatok, saját természetük, tehetségük szerint segítik a hőst.

A TÁLTOS LÓ VAGY AZ EMBERI SZABADSÁG MEGÁLMODÁSA

A táltos ló a hűség, barátság jelképe. Olyan segítő, aki képes akárhányszor átváltozni, repülni mint a szélvész, a villám, a gondolat a Nap, a Hold, a csillagok honában vagy az Alvilágban, de nem a földön, s így megsokszorozza a hős erejét. Többször megvetett, rossz gebéből símogatással — kézrátétellel — táltos lesz. Az is megtörténik, hogy valamivel megitatják, megetetik, zsarátnokot kap vagy tiszta búzát, rozst, s táltos lóvá válik. Mint ilyen titkok tudója, figyelmezteti a hőst a veszélyre, megmondja, mit kell és szabad tennie a hősnek.

* * *

A fenti vázlatos, kivonatos ismertetésből is kitűnik, hogy a szerző mind a népmesék, mind a népi hiedelem kiváló ismerője és igen invenciózusan kapcsolja, ötvözi össze ezt a tudást, azaz kíséri végig a népi hiedelem megnyilatkozását a népmesékben. Gondolatábresztő mű ez. Örüljünk neki, hogy ez a kiváló szintetizáló mű megjelent. Ezzel is bizonyítva, hogy a néprajztudomány eredményei napjainkban érnek be.

Az esszét a felhasznált gazdag irodalom felsorolása teszi teljessé. A könyv a Magyar Népköztársaság és Románia Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási megállapodása keretében jelent meg Páskándi Géza szerkesztésében.

2) SZÉKI NÉPMESÉK

Nagy Olgának a közelmúltban, 1976-ban megjelent Széki népmesék c. gyűjteményét az előbb tárgyalt esszé illusztratív anyagaként is felfoghatnánk. 30 év ernyedetlen szorgalommal végzett gyűjtőmunkája alapján összeállt anyagból készült válogatást prezentál a szerző a mesét, a népmesét, folkórszövegeket becsülő olvasónak. A gyűjtést a hajdani széki tanítónő, majd papné és etnográfus igen kedvező körülmények között végezhetette, hisz mindenki jól ismerte, becsülte, szerette,

nem idegenként tartózkodott a faluban egy-két héttig. Nem kellett előbb megnyernie az adatszolgáltatókat, keresni a mesélőket, a mesélés alkalmait, hisz köztük élt, velük együtt osztotta meg hétköznapjaikat, ünnepeiket, örömeiket, bánatukat, részt vett keresztelőkön, lakodalmakon, temetéseken, a szeme előtt bontakozott ki sok fiatal szerelme, de ott volt a fonóban, a táncházban, a farsangolók között, az augusztus 24-én tartott Birtalan napi emlékezésen a tatárjárás pusztításaira, egy szóval megannyi megnyilatkozásán az egyéni és közösségi életnek. Gyűjtött gazdag anyagában bőven szerepel mese, hiedelem, szokás stb. Szerzőnk a népi kultúrának, a népi valóságnak egy kb. 100 éves periódusra kiterjedő teljes felmérését végezte el. Külön ki kell emlenünk, hogy ezt a felmérést hiteles, pontos megörökítésben tette, hisz számtalan magnószalag őrzi kincsét, teszi hitelessé a legegyszerűbb állítást is.

Szék, ez a Kolozs megyében fekvő rendkívül hagyományörző és prózában gazdag kisközség 790 mesét, tréfát adott a gyűjtőnek, de ez még nem jelenti a teljességet, mert még ma is születnek és újra születnek változatok.

A falu mesekincsében az állatmesétől a tündérmesén keresztül a tréfás meséig minden hagyományos műfaj és vándortéma megtalálható, de bőven vannak nem tipologizálható helyi igaz történetek is. Vannak olyan mesék, melyek a magyar népmesekincsben eddig csak egy-két változattal szerepeltek, itt konzerválódtak, illetve érdekes új változatot fejlesztettek. S ami a legérdekesebb, olyanok is előkerültek, melyek még mesekatalógusban sem szerepelnek, Boccaccio történetei pl. újrameséléssel bekerültek a falu meserepertoárjába. A falu mesekincséből lassan eltűnik a tündérmese, de él a helyi színekkel gazdagított realiztikus tréfás mese és a helyi színezetű igaz történet.

Amíg a századfordulón a szomszédság és a család felnőtt tagjai alkották a közönséget, az ő ízlésükhöz alkalmazkodott a mesélő, addig napjainkban a családban a család gyermekeinek ízlése szerint folyik a mesélő ajkáról az erkölcsi célzatú mese.

A mesék forrásait is ki lehet deríteni. Benedek Elek mesegyűjteményeinek forrásértéke bebizonyított, de a mesemondó az olvasott meséhez egyéni kommentárt, reflexiókat is fűz, miután az olvasott mesét a maga nyelvén szabadon újramesélve adja elő. A mesemondó érzelmileg is kötődik a meséhez, sok egyéni jellegzetességet visz be az elbeszélésbe, különösen akkor, ha mástól hallotta, kapta a mesét.

A mesemondók szabadon öltöztetik fel a mesei vázat, töltik meg élettapasztalattal, a valóságos élet jegyeivel tudatszintjük, élettapasztalatuk, érzelmi világuk, művészi alkatuk, tehetségük szerint. A férfi mesemondók vasok tréfákat is megengednek maguknak. Nagy Olga mesemondói gyakorlott, rendszeresen mesélő, hívatásos mesemondók. Ez meg is látszik a mesék formáján, előadásán.

A kötetben szereplő mesék elrendezését illetően elmondhatjuk, hogy a nemzetközi mesekincs változatai szerepelnek a kötetben. A válogatás állatmesékkal kezdődik (7), tündérmesék követik őket (38), novellamesék (5), legendamesék (6), igaz történetek, tréfás mesék (33), a további sorrend. Elég nehéz volt besorolni a gyűjtött anyagot, mert nincs merrev határ az egyes műfajok között. Ma már egymásba folynak a mesék.

A tündérmese novellává változik, közelebb kerül a valósághoz, a legenda is tréfás mesévé válik.

A szerző a mesékhez fűzött bevezető tanulmányban a meséről szóló esszé néhány gondolatát továbbfejleszti, kifejti a konkrét szövegek elemzése során. Bemutatja a népi meseteremtés, alkotás sokoldalúságát, bonyolultságát. Az ördög, halál és végzet c. fejezetben szól többek között a kötet konkrét meséi alapján a címben jelölt motívumokra vonatkoztatva a mondai elemekről a mesében, a mesei szerveződésről, a borzalom elemeiről a meseiség jelentkezéséről, az esetlegesség szerepéről a mesei fantasztikum alakulásában, a mesei groteszkről, a népi tudatszintről stb.

A tündérmesétől a tréfás meséig c. fejezetben szóba kerül: a fejlődő, alakuló tündérmese változatai, a mítikus hősök kései utódai és a valóságos társadalmi háttér, az emberi hősök és a csodálatos körülmények, a novellizálódás (realista betétek), a népi novella — paraszti élethelyzettel. A népi komikum változatai, a profán magatartás, a tréfás mese és népi abszurd, a népi groteszk is tárgyalásra kerül. A tréfás mesék antihőseiről is szó esik.

Az összegezésből érdemes ide jegyezni a záró gondolatot: „A nép már nem gyermeki módon csupán remél s vigasztalja magát, hanem azzal a vakmerő bátorsággal, amely akármilyen rangos irodalmár erényeül szolgálhatna, fejezi ki az életet úgy, ahogyan megismerte erényeivel és bűneivel együtt. S mert igazi költészetet teremt, nem arra törekszik, hogy tanítómesével szolgáljon, hanem inkább arra készlet, hogy a valóság mélyére lássunk, s a burkoltságból magunk hámozzuk ki a sosem egyértelmű, hanem sokjelzésű igazságot.” (90. l.)

A bevezető tanulmány után a felhasznált irodalom következik. Ez után találjuk a Függelékét, ahol az egyes felnőtt és gyermek mesemondók tipológizált repertoárját ismerjük meg. A felnőttek közül a legtöbb mesével Filep Istvánné 60 éves asszony (2 állatmese, 7 tündérmese, 9 legendamese, 6 novellamese, 69 tréfás mese) szerepel, majd Bikfalvi Mártonné Sóspál Róza 52 éves mesemondó következik (3 állatmese, 44 tündérmese, 6 legendamese, 18 novellamese, 29 tréfás mese), Szabó Imre János 60 éves férfi 1 állatmesét, 10 tündérmesét, 3 legendamesét, 3 tréfás mesét mondott.

A gyermek mesemondók közül Tamás Zsuzsa 14 éves 3 tündérmesét, 1 novellamesét, 7 tréfás mesét adott elő, őt követi Bikfalvi János 14 éves 5 tündérmesével, 3 tréfás mesével, majd Bikfalvi Mihály 11 éves áll még a sor elején 1 állatmesével, 1 tündérmesével, 4 tréfás mesével.

Érdemes megvizsgálni, kik mondanak tündérmesét. A függelék mesemondóinak repertoárjából kiderül, hogy nincs kimondottan nemhez kötve a tündérmesék előadása, inkább a mesemondó egyéniségétől, a repertoár-örökség, a repertoár-örökség bővítésétől, a közönség igényétől függ. A gyermekeknél is, a felnőtteknél is a kedvelt meseműfaj a tréfás mese, abból van sok, az dominál a falu meseanyagában.

A mesékről elmondhatjuk, hogy Nagy Olga szerencsés kézzel végezte a válogatást. A mesék jórésze jóismerősünk, nálunk is hallhatók.

Az előadásmódban különbség van, a mottóunkéval szemben, mégis sok ezek a mesék, mint a mieink, változatok.

Nálunk általában kevés állatmese hallható, itt viszont vannak, igaz, nem nagy számban. Mindössze 7 szerepel a gyűjteményben. Annál több a tündérmese. A legendamesék nálunk nem nagyon ismertek, aránylag csekély számban kerülnek elő. A mi mesemondóink is nagy élvezettel adják elő Szent Péter és a verekedők c. mesét. A tréfás mesék Széken is aránylag nagy számban fordulnak elő (33), nálunk is ezek vannak túlsúlyban. Kedves ismerősünk pl. Az álmos asszony, Mihók és a többiek.

A szövegeket irodalmi átírásban közli a szerző, csak a táj nyelvének sajátos ízét, savát-borsát jelentő szóhasználatot hagyta meg.

A Jegyzetek a mesékhez c. fejezet (Nagy Olga és Salamon Anikó munkája) tartalmazza a mese sorszámát, címét, leltári számát, a mesemondó nevét, korát, a gyűjtés helyét, a gyűjtő nevét, a gyűjtés évét, a mese típuszámát az Aarne-Thompson nemzetközi típuskatalógus valamint a Berze Nagy János-féle magyar katalógus szerint és a megfelelő variánsokat tartalmazó gyűjtemények adatait.

A helységek, mesegyűjtők és mesemondók mutatója zárja le a kötetet. Megtudjuk, hogy a kötetben szereplő mesék 50 községből származnak, a legtöbb mesét Görgényüvegsűr (Maros megye — 33) és Szék (Kolozs megye — 40 mese) adta. Innen a kötet címe is. Találunk még a kötetben szövegeket Moldváról is (Bogdánfalva, Gyoszény, Klézse, Lészped, Pusztina, Trunk, Temes megyéből (Magyarszentmárton, Omor, Csákova), Hargita megyéből, Kovászna megyéből, Brassó megyéből, a Szilágyságból, Biharból, azaz Románia minden vidékéről, ahol magyarok is élnek, szerepelnek szövegek a gyűjteményben.

A gyűjtők között az Etnográfiai és Folklór Osztály belső munkatársain kívül önkéntes gyűjtők is részt vettek a nemes munkában. Van köztük szép számmal egyetemi oktató nyelvész, középiskolai tanár, tanító, diák.

A mesemondók mutatója zárja le a szép kötetet.

A borítón Korniss Péternek, a néprajzi felvételek híres készítőjének fényképe a tulipános kérgű női csizmákról elárulja, honnan valók a kötet meséi.

A Kriterion Könyvkiadó famentes papíron, izléses, szép és gondos kiállítású könyvet adott az olvasók kezébe. Köszönet érte!

Penavin Olga

**ERDÉLYI ZSUZSANNA:
HEGYET HÁGÉK LŐTŐT
LÉPÉK
(archaikus népi imádságok)**

Somogyi Almanach 19—21. szám
Kaposvár, 1974.

Erdélyi Zsuzsanna, Erdélyi Jánosnak, a XIX. század nagy gyűjtőjének unokája olyan könyvet adott kezünkbe, mely szinte egyedülálló; olyan könyvet kaptunk, melyből a „népi lélek” megnyilatkozásai fonálán visszatérhetünk a legmúltabb múltba, a pogány világba, a pogány világ mágikus, ugyanakkor reális és irreális világába, a mítikus hősök, őshitek világába, a pogányból kereszténnyé válás idejébe, a korai középkorba, de a gótika, a barokk korszak világáról is hírt kapunk.

A profánok, a „be nem avatottak” élete, sorsa, életszemlélete sugárzik ezekből az időn, korokon, társadalmi, művelődési és egyéb változásokon át is megőrződött, csodálatos képekben gazdag, sokszor a ráolvasásokkal rokonnak mutatkozó imádságokból is, mint az igazi népmesékből, igazolva azt a tudományos tételt, hogy a folklór sajátos törvényszerűsége a történeti egymásmellettség. (Ortutay fejtette ki!) Egy-egy ima „önmagában is több történeti korszakot hordoz, teljes, immanens egységben több történeti korból való réteg, formula ötvöződik természetes egységbe... és a mi korunkig hatóan.” (Ortutay Gyula: Előszó. 6. l.)

Ezek az imák, könyörgések, szint úgy, mint a mesék, a feudalizmus korában élt szegény, kiszarolt, meggyötört parasztság — egyén és közösség — társadalmi kiszolgáltatottságáról, nyomoráról, menekülési törekvéseiről hoz hírt erőteljes, költői megfogalmazásban. A szómágia, a szó bűvös erejébe vetett hit teremti meg őket.

Mint ahogyan a mesékben is él és meghökkent egy félelmetes, borzalmas, kegyetlen világ és a hasonló körülmények, cselekvések leírása, ezek az imák is felvetik a kérdést, mint egyik ismertetőjük mondja: »Kedvüket lelik-e az imák és az imádkozók a borzalmasban? Ilyen képeket olvashatunk ugyanis: „Térdig vérbe, könyékig vérbe.” „Letérdpül térdre, térdig való vérbe.” „Napkelet felű gyün három véres angyal.” „Vér, vér mindenüttl!”... „... a vigasztalódás útjai, módjai furcsák... egyáltalában nem irtózik úgy a szavakba öntött, művészettel formált borzalmaktól, mint ahogyan ősei századokon át feltételezték, ellenkezőleg az iszonyúnak a kimondásával szorongásain, félelmein könnyít...» (Héra Zoltán: Nyiss kaput, nyújts kezet — Népszabadság,

1970.) Nem is csoda, hisz az embert kegyetlen, borzalmas világ veszi körül. „Azért imádkozunk, hogy lelkünk nyugalomba legyen.” (Vársány, B. A-né, 1898.) A „sok tövises helyzetből”, a szenvedéssel, borzalommal teli világból menekülni az ima segít, mint ahogyan a mese is vigasza az embernek, a szenvedő, a megpróbáltatásoknak kitett embernek. Ezek az imák azonban nem az egyház által előírt szövegek, hanem „nem papi”, „istória ima”, „nem templomi”, „néptől tanult”, „a népek összeszették”, „fejből szedett”, „sugalmazvány”, „összeszedett”, „olyan kitalált”, „házilag ima”, „összekovácsolt”, „magunk szerkesztette ima”, azaz apokrif imák, melyekről az egyház nem tudott, vagy ha tudott is róluk, nem ismerte el, sőt tiltotta, büntette őket. „A pap azt mondta, ez nem imádság.” „Azt mondta neki a papja, hogy ezt tegye tűzbe, ezt az imát égesse el...” „A papok eltiltották, ez nem jó ima volt”. Az eredmény: ezek az imák a lelkek mélyére kerültek, melyeket csak az otthon, a közösségi élet zárt világában mondogattak, esetleg az imaházban, ahol hivatalos papi személy nem volt jelen, ott élték életüket szájról szájra, generációról generációra terjedve.

Ezeknek az apokrif archaikus imáknak az összegyűjtése pótolhatatlan kincset mentett meg az elkallódástól, a pusztulástól.

Erdélyi Zuzsanna az I. kiadást, mely Somogy megye közönsége anyagi támogatásával jelent meg, a magyar nyelvtudomány nagy öregje, Pais Dezső emlékének szentelte és „mindazon krónikás öregnek, kiknek a magyar népismeret (néprajz) annyit köszönhet”. Pais Dezső az első pillanattól kezdve nagy érdeklődéssel kísérte a gyűjtőmunkát, sok derűs percet és sok csendes örömet szerzett neki a szövegek régies nyelve, sok szép szava.

Az előszót Ortutay Gyula akadémikus írta. A szép, kifejező és a szöveghez alkalmazkodó, átélt illusztrációkat Gyovai Eszter rajzolta. Erdélyi Zsuzsanna izzó lelkesültséggel és nagy-nagy melegséggel megírt értékes tanulmánya teszi érthetőbbé a közölt szövegeket. A Jegyzetek c. fejezet felbecsülhetetlen értékű személyes megnyilatkozásokat is tartalmaz. A 137 szöveg után a felhasznált irodalom felsorolása zárja a kötetet.

A bevezető tanulmányból megtudjuk, hogy szinte véletlenül — mint ahogyan annyiszor megesik a türelmes népnyelvi és néprajzi gyűjtővel — bukkant rá Somogy megye Nagyberény községében 1968-ban népzenegyűjtés közben későbbi kiváló adatszolgáltatójára, Babos Jánosné 98 éves asszonyra és az általa előadott imának nevezett hosszabb szövegre. A szöveg tovább foglalkoztatta a gyűjtőt, de írásos szövegre nem bukkant a könyvtári kutatás során. 1969 őszén visszatért a terepre, a próbagyűjtés minden várakozást felülmúlt. Ettől kezdve 1972 decemberéig kb. 6000 szöveget, archaikus népi imát felvételezett időt, energiát nem sajnálva a leghelyetlenebb körülmények között, a leghelyetlenebb helyeken és helyzetekben, Magyarországon és Magyarországon túl. Azzal az előttünk is ismeretes megszállottsággal dolgozott, melyben a gyűjtő minden testi igényéről megfélekedezik, fedél nélkül a feje felett, étlen, szomjan, álmatlanul, saját magát és másokat is haj-

szolva, hisz sürgős a munka, mert ki tudja, meddig él még a kiválónak tartott idős, sok évtizedet megélt, „régiségős öreg”, időtlen emlékeztető adatszolgáltató, s ki tudja, mikor száll vele sírba a sok feljegyzetlen kincs, tudás. A napjainkban bekövetkező megváltozása az életmódnak, gondolkodásnak is sürgeti a gyűjtőt. A gyűjtés sürgőssége követelte meg, hogy Erdélyi Zsuzsanna másokat is bevonjon a munkába. A gyűjtők között van főiskolás, szeminarista, falusi káplán az érseki körlevél támogatást biztosító hatására, falusi alig írni tudó öregasszony, de tudós is szerepel a gyűjtők között, az önkéntes gyűjtők bevonása is megtörtént.

A közölt szövegeket 4 nagyobb csoportba sorolva adja közre a szerző: I. Mágikus jellegű szövegek, II. Szenvedéstörténet mozzanatait felidéző szövegek, III. Középkori egyházi irodalmat visszhangzó szövegek, IV. Egyéb vegyes szövegek.

A bevezető tanulmányból megtudjuk, hogy ezek az imák nem kötődnek szorosan *alkalomhoz*, beleaplikálták őket pl. Moldvában a köszöntőkbe, kántálásokba is. Az ima elmondásának *helye* a ház, a lakószoba, esetleg a határban felállított kereszt; az *elmondás ideje*: nagyhét, baj, veszedelem ideje, betegnél, haldoklónál virrasztás, vagy időhöz nem kötve, de mindig *este*.

Kik ápolják? Nemtől függetlenül mondják ezeket az imákat, de több a női adatközlő érzelmivilágukból kifolyólag. Korhoz csak annyiban kötődtek, hogy az öregekhez kapcsolódik ez a tevékenység, mivel a földi élethez egyre kevesebb szál fűzi őket. Az ifjabb nemzedék csak ott ismeri az imát, illetve él vele aktívan, ahol a családban megvolt a hagyománya az imamondásnak.

Vallási megoszlás szerint a görög- és a római katolikusokhoz kapcsolódik a tradíció. A „praktikusabb”, ésszerűbb, demitizált vallású protestánsoknál ritka műfaj a színes, gazdag ima. Az én gyűjtési tapasztalatom szerint is, noha kimondottan nem foglalkoztam imák gyűjtésével, a református falvakban többnyire, az énekeskönyvekben talált imákat használják, vagy az „Én lefekszem kiságyamba...”, vagy „Aki ételt, italt adott... stb. kezdetűeket. Szenvedélyes hangú, szép képekkel díszes, fordulatos, egyéni megszövegezésű, nyelvjárásban elmondott imát csak egy-két személytől hallottam Kórógyon (Bence Mári néni), Szentlászlón (Kántor Mári néni), Vojlovicán (a hajdani bukovinai telepes, Kovács Juli néni). Katolikus faluban is csak ritkán akadtam ilyen szövegre. Telecskán egy középkorú asszony vallotta be nagy szégyenkezve, hogy ő le is írja a maga „költötte” imáit, melyekben elsírja „fekete gyászba borult élete” fájdalmait, így remélve vigasztalást földi élete kínjaira, szenvedéseire.

Foglalkozás — társadalmi réteg szerint a szegényebb parasztok, félparasztok-féliparosok művelték ezt a műfajt.

Terület szerint: az ima műfaj az egész Magyarország területén él, de Moldvában, a bukovinai székelyeknél is megtaláljuk.

Terjedése: családon belül nemzedéki rendben, családon kívül szomszédban, mezőn, imaórán, búcsún, kórházban. Koldusok, zarándokok, házaló árusok, vándor szerzetesek, diákok, cigányok stb. terjeszthették. Szájhagyomány útján terjedt, írásban ritkán rögzítették. Az anyag iro-

dalmi költőisége magyar és nemzetközi szinten is szembetűnő. Motivumok fellelhetők a XIV. századi kolostori irodalomban, a XIII. századi Ómagyar Mária-siralomban, a Bagonyai ráolvasásokban, a nyugati egyházi irodalomban, a görög egyházi irodalomban, a keleti, a bizánci anyagban, a középkori szláv, német stb. egyházi irodalomban, de a ponyvához is kapcsolódik az ima a népénekeken a legendákon, legendaballadákon, Mária-verseken stb. keresztül.

Eredet: nagyon nehéz kihámozni a pontos eredetet ezekből az imákból, a mai motívumegységeket egykor magukba foglaló összvegeket. Vannak itt pogány hiedelmek, szoláris képzetek, középkori egyházi költészeti töredékek, misztikus víziók és egyéni szövegek, nem kanonizált szövegek színes fordulatai, van ősi genezis mozzanat, totemisztikus képzet, sámánisztikus mozzanat. „Mindez sajátos izzásban egyéni hangú, közösségi élménytartalmú líra, melynek fő témája a szenvedés, központi alakja Mária és Krisztus, a fiáért szenvedő Anya és az emberiségért szenvedő Fiú... e költészet a szenvedés és a szeretet lírája.” De ezeken kívül hat még az imádkozó saját élményanyaga is.

Az imák *szerkezete* általában hármasságú: 1) lírai személyt, szituációt eláruló kezdőképpel indul, 2) középrészben a szenvedéstörténet egy fázisának epikus-dramatikus megjelenítése szerepel, 3) a záradék objektív hangú, meghatározza az ima végzéséért járó kegyelmet.

Stílus: irracionális költészet, szimbolikus-szürrealista eszközökkel is él, de van naturalista, sőt verista elem is az imákban.

Előadasmódja litániásan áradó, balladásan tömör, szaggatott. Líra, epika, dráma is egyúttal.

Verstanilag nehéz meghatározni az imákat, modernnek tűnő, szabad versek ezek. Hol van rim bennük, hol nincs. Énekelve vagy recitálva mondják őket.

Az *ima előadása:* lehunyt szemmel, bizonyos pózban ülve, ölbe eresztett, összekulcsolt kézzel önmagukba omolva mondják automatikusan, szípgóással, sírással kísérve az egyéni sors emlékétől terhesen. A valóságos élet tapasztalata tör fel a Megváltó sorsán, Mária, a gyermekéért aggódó és gyermekét elvesztő anya fájdalmán keresztül.

Témája szerint van: paradicsomi, paradicsomkerti, gecemányi kerti, kinszenvedés, fehér rózsza, hajnal, kokasos ima stb.

Hatása szerint megkülönböztetnek: ajánlatos, hathatós, szívreható, hasznos, borzasztó üdvös, legdicsőségesebb, bűnbocsánati, megnyugtató stb. imát.

Honnan valók a gyűjtemény darabjai? Somogy megye adta a szövegek zömét, de van Nógrádból, Győr-Sopron megyéből, Pest megyéből, Baranyából, Hevesből, Tolnából, Zalából, Borsod-Abaúj-Zemplénből, Szabolcs-Szatmár, Békés, Csongrád megyéből és Moldvából is.

Nyelvi szempontól nyelvi archaizmus és nyelvjáriasság jellemzi a szövegeket. Sok szép régi szó (sík = arany, ezüst vagy réz paszománt; imádkoz $<$ imádoz gyakorító igéből, állat = teremtmény; alél = alszik igéből; alít az alél ige műveltetője; nyitul a nyit ige visszahatója; hóteleveny; prédikaszék; iha = szíve; lőtő = lejtő, szelevén = lélek; szénye = szőnyeg; megfedít = megfenyít) és régies nyelvi fordulat maradt meg (kőnkig könyübe; Mária nyugvékol; kőtenyáztató könny;)

halnék haláloddért, ha halhatnék; letérgyepől térgyre, térdig való vérbe; sárbodor haját leeresztő; talpig sebesen, könyöklig könnyben, hetedzig való sebben; testi szállong, véri hullong; száll a húsa szakadván, piros vére csordulván; az ő szíve vetőmődött, piros véri futamodott; szíve teleje meghasadt, piros vére szétszaladt; véres vörös; lángarany; öt mélységcs sebeje; iha megalvaivan; tövises helzet stb.).

Az imák nyelve tömör, tiszta nyelv, a nyelvi fejlődés hatásától, a nyelvi romlástól megvédte az imákat a szövegtisztelet, a szómágia megőrizte az archaikus hangzást.

Maguk az imádkozók is szépnek tartják a szövegezést. „...mer nézze, hogy ez nem jó, mikor ezt mondja, hogy: Tűztű, víztű, hirtelen haláltű, édes Jézusom . . ., hát nem szép beszéd? Úgye szép?” — kérdezi a Rinyakovácsiból való B. S-né, 1897.-i születésű személy.

Természetesen romlások is találhatók a szövegekben, pl. Zsanáj hegy = Sinai hegy; pillikán = pelikán; Gecemária = Gecsemáné stb.

Lejegyzés: A lejegyző megtartotta a jellemző nyelvjárási sajátosságokat (ö-zés), de az ejtésbeli finomságokat érthető módon nem szándékozott rögzíteni, hogy mindenki számára biztosítsa az olvashatóságot. A nyelvi romlásokat nem javította ki, nagyon helyesen, még akkor sem, ha tudta a helyes alakot. Mikor egy-egy alak, szó jelentése vagy az ima értelme kérdéses volt, a gyűjtő felvilágosítást kért az előadótól, az legtöbbször meg is felelt a kérdésre, kevés alkalommal volt „nem tudom” a válasz.

* * *

Ezek a csodálatos népi költői alkotások nemcsak a folklórkutatás szempontjából értékesek, hanem a nyelvészet, az irodalomtörténet, az egyházi népének-kutatás, de a történet, a gyógyítás, a néphit, a lélektan, a teológia terén végzett, s ki tudja felsorolni, még milyen kutatásoknak is kincsesbányája ez a gyűjtemény.

Matijevics Lajos

ETNOGRÁFIAI NYOMOKON . . .

Baranyai Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*,
Forum, 1976.

Nincs szándékomban kiértékelni Baranyai Júlia könyvét, hiszen néhányan már megtették azt, napilapok, folyóiratok hasábjain jelezték kritikusaink, íróink jelentőségét és érdemeit, méltatták művelődéstörténeti fontosságát. Inkább néhány mozzanatra kívánom felhívni a figyelmét azoknak, akik a Dráva-szög néprajza iránt érdeklődnek.

Katona Imre, Penavin Olga s maga Baranyai Júlia is már nem egy ízben mondott el sok igazságot e vidékről, népmesék, népdalok, szellemi néprajzi adalékok, szójegyzékek, párbeszéddek, népszokások, nyelvatlaszok tanúskodnak a nagy érdeklődésről az adatgyűjtésről. A most megjelent könyv is felsorolja ezeket a munkákat, szól jelentőségükről. (297. old.)

Kimondottan néprajzi vonatkozású fejezetet mindhiába keresnénk a könyvben. Nem is célja a szerzőnek, hogy csupán ezzel ismertesse meg az olvasót. Tény azonban az is, hogy egyetlen olyan fejezete sincs a gyűjteménynek, amelyikben ne jelentkezne valamiféleképpen egy-egy néprajzi adat, egy-egy beékelte ilyen vonatkozású mondat vagy gondolat. Mindegyik a maga nemében arra enged következtetni, hogy a szerző szívügyének tekinti a népi étellel, a baranyai észjárással, a dravasági népszokásokkal kapcsolatos forrásanyag mentését, megismertetését. Még a legparányibb régészeti leletekről is (A hunokról és a vörösmarti hun csatokról) alapos leírást, néprajzi összefüggéseket derít ki, s nem csupán a rajongó gyűjtő lelkesedésével, hanem a tárgyi néprajzi ismeretekben jártas kutató szemével kémleli azokat. Egy-egy jelenet, régi monda, szokás leírásában is a néprajzi elemek felhasználását igyekszik ügyesen, észrevétlenül beékelni (A laskói búcsú: Egy helyi vonatkozású monda), s olyan életképet alkot, amelyről szinte néprajzi tanulmányt írhatnánk.

Okokat összefüggéseket keres, s azokat reálisan adja tudunkra: „A kopácsiakat mindig elrejtette a végeláthatatlan árterület, ezért maradhatott meg nyelvük érintetlenül, eredeti tisztaságában, ezért őrizhették meg hagyományait, ősi szokásait, népművészetüket, és itt születhettek a legszebb népmesék.” (Kopács a halászfalu). Ha nyelvi tényekről szól, s ha azok sajátosak erre a tájra, nem feledkezik meg néprajzi vonatkozásairól sem. A „mocsárlakók lelkének sajátos népművészeti termékeit”, a „fiketőket” precízen, alaposan mutatja be az olvasó-

nak, utal azok múltjára, jelenére, iradulmat idéz róluk. (A dráva-szögi „fiketők”)

„Vidékünk európai hírnevű embereinek lábnyomait követtem a nemrég még vízjárta Dráva-szögi utakon, hogy végleg bele ne vesszenek a feledés évszázados mocsariba” — olvashatjuk az utószóban.

Ezek a lábnyomok jellemezhetnék a Dráva-szög néprajzát is. Bár többen felfedezték és keresték őket, s bár többen sikerrel is követték, Baranyai Júlia sajátosan baranyai szemmel vizsgálja őket. Egyben néprajzi nyomok is ezek, amelyek szikkadó félben vannak, és ha észrevétlenül elmegyünk mellettük, belepí őket a por, megsemmisülnek. Egy felől, tehát azért kell értékelnünk ezt a könyvet, mert szerzője eredeti néprajzi nyomokra bukkant, s felhasználta azokat hiteles mivoltukban, más felől pedig azért, mert mágneses erővel csalogatja a gyűjtőt, a kutatót, igényli a további „nyomozást”, munkát és értékelést.

Baranyai Júlia könyve néprajzi vonatkozásokban sem marad le az eddigi tanulmányok mögött, s éppen az a nagy érdeme, hogy nem etnográfiai tanulmánynak készült, de akként is használható.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

FOLKLÓRSZEMINÁRIUM

Az intézeti események közül a szeptember 24-én és 25-én megtartott hatodik folklór szemináriumot emeljük ki, amelynek az adott a megszokottól eltérő jelleget, hogy ezúttal a tanfolyam felkért előadói kizárólag hazai folkloristák voltak, valamint, hogy a foglalkozás második napján a résztvevők intenzív, gyakorlati jellegű terepmunkát végeztek Oromhegyesen. Az előkészítés és szervezés munkájának nagy részét ezúttal is a zentai Városi Múzeum vállalta magára. Az előadók a következő témákkal foglalkoztak:

— Tripolszky Géza az oromhegyesi juhászélet körében végzett kutatásait mutatta be módszertanilag is rendkívül hasznos tapasztalatokat nyújtó előadás keretében;

— Tóth Ferenc az Észak Bánát területén ma is élő ballada-hagyományról beszélt s annak Kálmány Lajos óta végbement változásairól;

— Jung Károly a gombosi népszokásokról és hiedelmekről szólva saját gyűjtő tapasztalatairól beszélt;

— Matijevics Lajos a folklór interetnikus jelenségeire hívta fel a figyelmet;

— Burány Béla a zentai gyűjtőmunkát és annak tanulságait állította előadása központjába a rendszeres, tervszerű és sokoldalú munkaszervezés fontosságát hangsúlyozva;

— Bori Imre széles ívű előadásában összefoglalta a hazai kutatás eddigi eredményeit és fogyatékoságait. Kiemelte a rendszeresség és tudományosság követelményét nemcsak a gyűjtés, hanem a feldolgozás vonatkozásaiban is.

E számunkban közöljük a szeminárium néhány előadását.

* * *

Köszönetünket fejezzük az alábbi személyeknek és intézményeknek értékes könyv- és folyóirat-ajándékukért: Országos Széchényi Könyvtár, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, MTA Irodalomtudományi Intézete — Budapest; Magyar Műhely szer-

kesztősége Párizs; Korunk szerkesztősége Kolozsvár Napca;
Népújság szerkesztősége Muraszombat; Magyar Képes Újság szerkesztősége — Eszék-Zágráb; dr. Löbl Árpád, Híd szerkesztősége, Jó Pajtás szerkesztősége — Újvidék; Életjel szerkesztősége, 7 Nap szerkesztősége, Létünk szerkesztősége, Üzenet szerkesztősége — Szabadka.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

DR. BORI IMRE, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; BORÚS RÓZSA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — BÁCSTOPOLYA; MR. JUNG KÁROLY, LEKTOR — ÚJVIDÉK; KALAPIS ZOLTÁN, ÚJSÁGÍRÓ — ÚJVIDÉK; KONYA SÁNDOR, EGYETEMI HALLGATÓ — CSÓKA; DR. MATIJEVICS LAJOS, DOCENS — ÚJVIDÉK; MR. PENOVÁTZ ANTAL, TANÜGYI TANÁCSOS — PACSÉR; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. TÓTH FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bori Imre</i> : Mérleg	5
<i>Jung Károly</i> : Gombos néphagyományai I.	11
<i>Matijevics Lajos</i> : Egy ráolvasás a Bácskából	37
<i>Pénovátz Antal</i> : Hiedelemvilágunk pogánykori emlékei	43
<i>Tóth Ferenc</i> : A házasszó királyfi ballada egy újonnan gyűjtött variánsa	49
<i>Kónya Sándor</i> : Katonadalaink és az aktualizálás	59
<i>Tripolszky Géza</i> : Egy juhászcsalád dalai	107
<i>Borús Rózsa</i> : Topolya betyárvilága a szóhagyományban	119

DOKUMENTUM

<i>Kalapis Zoltán</i> : Történelmes gyilkosságének	137
<i>Husvéti népszokások Suboticán</i>	161

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök; Széki népmesék	167
<i>Penavin Olga</i> : Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék lőtöt lépék	177
<i>Matijevics Lajos</i> : Etnográfiai nyomokon	183

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Folklórszeminárium	187
--	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Bori Imre</i> : Bilans	5
<i>Jung Károly</i> : Narodni običaji i verovanja u vezi sa rođenjem (I)	11
<i>Matijevics Lajos</i> : Jedno bajanje iz Bačke	37
<i>Pénovátz Antal</i> : Spomenici našeg sveta verovanja iz poganskog doba	43
<i>Tóth Ferenc</i> : Jedna nedavno sakupljena varijanta balade <i>Kraljević ženik</i>	49

<i>Kónya Sándor</i> : Naše vojničke pesme i aktualizacija	59
<i>Tripolszky Géza</i> : Pesme jedne pastirske porodice	107
<i>Borús Rózsa</i> : Hajdučija Bačke Topole u usmenom predanju	119

DOKUMENTI

<i>Kalapis Zoltán</i> : Istinita pesma o ubistvu	137
Uskršnji narodni običaji u Subotici	161

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Seminar o folkloru	187
--	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Bori Imre</i> : Balance	5
<i>Jung Károly</i> : Popular customs and beliefs in connection with birth (I)	11
<i>Matijevics Lajos</i> : An incantation from Bačka	37
<i>Pénovátz Antal</i> : Relics of the belief world of heathen times	43
<i>Tóth Ferenc</i> : A recently collected variant of the ballad <i>Prince Bridegroom</i>	49
<i>Kónya Sándor</i> : Our marching songs and the actualization	59
<i>Tripolszky Géza</i> : The songs of a shepherd family	107
<i>Borús Bózsa</i> : The brigandage of Bačka Topola in oral tradition	119

DOCUMENTS

<i>Kalapis Zoltán</i> : An authentic murder ballad	137
Popular easter customs in Subotica	161

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Folklore seminar	187
--	-----

INHALT

STUDIEN

<i>Bori Imre</i> : Bilanz	5
<i>Jung Károly</i> : Volkssitten und Glauben mit Beziehung auf die Geburt (I)	11
<i>Matijevics Lajos</i> : Eine Zauberei aus Batschka	37
<i>Pénovátz Antal</i> : Denkzeichen unserer Glaubenswelt aus der Heidenzeit	43
<i>Tóth Ferenc</i> : Eine neulich gesammelte Variante der Ballade <i>Königssohn Bräutigam</i>	49

<i>Kónya Sándor</i> : Unsere Soldatensänge und die Aktualisation	59
<i>Tripolcsky Géza</i> : Sänge einer Schieferfamilie	107
<i>Horváth Rózsa</i> : Die Rüberwelt von Bučka Topola in der mündlichen Übertragung	119

DOKUMENTE

<i>Kalapis Zoltán</i> : Ein wahrer Sang vom Mord	137
Ostervolkssitten in Subotica	161

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Folkloreseminar	187
---	-----